MINISTERUL EDUCAȚIEI AL REPUBLICII MOLDOVA

К.С. Кожухар, А.І. Нікітченко, А.О. Люшнівська

Українська мова і літературне читання

Підручник для 3 класу

Ştiinţa

MINISTERUL EDUCAŢIEI AL REPUBLICII MOLDOVA

К.С. Кожухар, А.І. Нікітченко, А.О. Люшнівська

Українська мова і літературне читання

Підручник для 3 класу

Ştiinţa, 2016

CZU 811.161.2+821.161.2.09(075.2)
K 58

Elaborat conform curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat prin Ordinul ministrului educației (nr. 321 din 28 aprilie 2016). Editat din sursele financiare bugetare.

Comisia de evaluare: *Ludmila Rokițkaia*, prof. școlar (gr. did. superior), Liceul Teoretic „Ivan Neciui-Levițki", Chișinău; *Svetlana Podlesnaia*, prof. școlar (gr. did. I), Liceul Teoretic „Konstantin Popovici", s. Nihoreni, rn. Rîșcani; *Ana Krijanovskaia*, prof. școlar (gr. did. superior), Liceul Teoretic „Vasili Suhomlinski", Edineț

Recenzenți: *Piotr Kononenko*, profesor universitar, directorul Institutului de Limba Ucraineană, Kiev (Ucraina); *Larisa Palamar*, doctor în pedagogie, profesor universitar, Universitatea de Stat „Taras Șevcenko", Kiev; *Vera Krîjanovsika*, specialist principal, Direcția Generală Învățămînt, Kiev; *Irina Ionova*, doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Universitatea Slavonă din Republica Moldova; *Tatiana Baciu*, doctor în psihologie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chișinău; *Ala Maslova*, doctor în pedagogie, conferențiar, Universitatea de Stat, Tiraspol (sediul Chișinău); *Alexei Colîbneac*, maestru în arte, profesor universitar, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, Chișinău

За науковою редакцією доктора педагогічних наук К.С. Кожухар

Responsabil de ediție: *Valentina Rîbalchina*
Redactor: *Ludmila Rokițika*
Redactor tehnic: *Nina Duduciuc*
Pictor: *Ana Evtușenko*
Machetare computerizată: *Anatol Andrițchi*
Copertă: *Vitalie Pogolșa*, *Vitalie Ichim*

Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*,
str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova;
tel.: (+373 22) 73-96-16; fax: (+373 22) 73-96-27;
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com; prini@stiinta.asm.md;
www.editurastiinta.md

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice *Știința*.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Кожухар, К.С.

Українська мова і літературне читання: Підручник для 3 класу/К.С. Кожухар, А.І. Нікітченко, А.О. Люшнівська; Comisia de evaluare: Ludmila Rokițkaia [et al.]; Min. Educației al Rep. Moldova. – Ch.: Î.E.P. *Știința*, 2016 (Tipogr. „BALACRON" SRL). – 304 p.

ISBN 978-9975-85-017-9

811.161.2+821.161.2.09(075.2)

© *Ecaterina Cojuhari, Ala Nikitcenko, Albina Liușnevschi*. 2012, 2016
© Desene: *Ana Evtușenko*. 2012
© Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*. 2012, 2016

ISBN 978-9975-85-017-9

Зміст

Мова і мовлення

Здрастуй, осінь! Здрастуй, школо! ***Повторення вивченого в другому класі*** 9

§ 1. Речення. Слово 9
§ 2. Звуки і букви. Правила української літературної вимови 14

Мова наша солов'їна. ***Мова і мовлення*** 18

§ 3. Мова — найважливіший засіб спілкування 18
§ 4. Усне й писемне мовлення 22
§ 5. Культура мовлення 25
Запитання і завдання для повторення 29

Осінь така мила... ***Звуки і букви*** 30

§ 6. Голосні звуки. Позначення їх буквами. Склад. Наголос. Перенос слів із рядка в рядок 30
§ 7. Приголосні звуки, позначення їх буквами. Дзвінкі і глухі приголосні 34
§ 8. Тверді, м'які і пом'якшені приголосні звуки. Позначення м'якості на письмі 37
§ 9. Буквосполучення *йо, ьо* 42
§ 10. Подовження м'яких приголосних звуків і позначення їх на письмі 44
§ 11. Апостроф 46
Запитання і завдання для повторення 48

Думаю. Міркую. Аналізую. ***Текст*** 49

§ 12. Що таке текст. Тема і мета тексту 49
§ 13. Головна думка тексту 53
§ 14. Типи текстів 55
§ 15. Будова тексту 59
§ 16. Як зв'язуються речення в тексті 63
Запитання і завдання для повторення 65

Диво-край. ***Речення*** 67

§ 17. Які бувають речення 67
§ 18. Головні і другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні 70
§ 19. Звертання. Розділові знаки при звертанні 74
Запитання і завдання для повторення 76

Молдова — рідна моя земля. ***Слово*** 78

§ 20. Значення слова. Пряме і переносне значення слова 78
§ 21. Багатозначні слова 81
§ 22. Слова, які звучать і пишуться однаково 83
§ 23. Слова, близькі за значенням (синоніми) 85
§ 24. Слова, протилежні за значенням (антоніми) 88
Запитання і завдання для повторення 90

Сріблом пухнастим вкрита земля. ***Будова слова*** 91
§ 25. Основа слова. Закінчення 91
§ 26. Частини основи 93
§ 27. Спількореневі (споріднені) слова. Корінь слова 95
§ 28. Чергування голосних і приголосних звуків у корені слова 99
§ 29. Дзвінкі і глухі приголосні в корені слова 101
§ 30. Вимова і правопис слів з ненаголошеними **[е]** та **[и]** в корені слова 106
§ 31. Суфікс. Вимова і правопис суфіксів 107
§ 32. Префікс 110
§ 33. Правопис префіксів *роз-, без-, з-* (*с-*) 113
§ 34. Апостроф після префіксів 116
Запитання і завдання для повторення 118

Вчимося дружити! ***Іменник*** 120
§ 35. Загальне поняття про іменник 120
§ 36. Власні і загальні іменники. Велика буква у власних іменниках 124
§ 37. Рід іменників (чоловічий, жіночий, середній) 127
§ 38. Змінювання іменників за числами (однина і множина) 131
§ 39. Змінювання іменників за питаннями 133
Запитання і завдання для повторення 136

Ти добро лиш твори повсюди! ***Дієслово*** 137
§ 40. Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні 137
§ 41. Змінювання дієслів за часами 141
§ 42. Змінювання дієслів минулого часу за числами та родами 144
§ 43. Неозначена форма дієслова 147
§ 44. *Не* з дієсловами 151
Запитання і завдання для повторення 154

Весна, красна паняночка. ***Прикметник*** 156
§ 45. Загальне поняття про прикметник.Значення прикметників у мовленні 156
§ 46. Зв'язок прикметників з іменниками 158
§ 47. Змінювання прикметників за родами. Родові закінчення прикметників. Вимова і правопис 161
Запитання і завдання для повторення 171

Мати — то сонечко рідне. ***Займенник*** 172
§ 48. Загальне поняття про займенник 172
§ 49. Змінювання займенників. Вимова і правопис 176
Запитання і завдання для повторення 180
Повторення в кінці року 181
Словник 184

Літературне читання

Здрастуй, школо! 185
Перший дзвінок. *І. Блажкевич* 185
Як ми колись учились. *О. Вишня* 185

Головна професія.
А. Костецький 187
Про Богуску.
В. Соколова 187
Спляча книга.
В. Сухомлинський 189
Загадка. *Л. Глібов* 190
Любіть книгу. *О. Вишня* 190

Мова наша солов'їна 192

Дивне розмаїття. *Д. Білоус* 192
Аз, Буки і Букви. *А. Коваль* ... 192
Голоси тварин.
В. Бондаренко 193
А тому! *В. Старун* 195
„Чемний" Миколка.
А. Потапова 195
Краса, Натхнення, Радість і Таємниця.
В. Сухомлинський 196
Королівство Ану.
Г. Малик 197

Осінь така мила 198

Рідні краєвиди.
Д. Чередниченко 198
Як починається осінь.
В. Сухомлинський 199
Прикмети осені. *А. Білевич* 200
Щедра осінь.
Ю. Збанацький 201
Ходить гарбуз по городу (Народна пісня) 202
Як у серпні дбаємо, так зимою маємо.
В. Скуратівський 202
Обжинкові пісні..... 204
Романові яблука. *О. Гончар* ... 205
Осінь у лісі. *К. Малицька* 206
Вже неминуче буде сніг.
М. Вінграновський 208
Ой не жарти...
Л. Повх 208

Думаю. Міркую. Аналізую 209

Розум, знання і сила.
Д. Гулія 209
Ремезова рукавичка (Казка).
О. Зима 209
Новина із засторогою.
В. Коломієць 212
Ой ремезе невеличкий.
Д. Куровський 213
Хто в хатці живе?
Л. Голота 213
Хатинка на ялинці (Казка).
Н. Забіла 214
Ощадливий дрізд.
К. Наріжний 215
Про півника та курочку і про хитру лисичку (Казка) ... 216
Зайчику, зайчику (Народна дитяча гра) 218
Гуси. *К. Ушинський* 218
Гусак. *М. Стельмах* 219
Коник-стрибунець.
Б. Лепкий 219
Три хлібини (Народна притча)..... 220
Дивна хатка. *О. Пчілка* 221
Нехайло (Українська народна казка) 222
Дністер (Легенда)..... 223
Хитрий півень. (Українська народна казка) 223
Дятел і дуб. *Л. Крюкова* 224
Дятел. *М. Стельмах* 225
Хвалилися гриби.
О. Підсуха 225

Диво-край 227

Рідна хата. *Г. Черінь* 227
Не забудь! *В. Терен* 227
Наші предки. *І. Франко* 228
Роде наш красний! (Українська народна пісня) 229
Калина (Легенда)..... 229

Калинонько-Вкраїнонько.
Б. Чепурко 230
Вишивані квіти.
Л. Храплива 230
Про Січ Запорозьку і про запорожців. *А. Лотоцький* 233
Народна пісня 235
Козак Петро Мамарига (Оповідання).
М. Вінграновський 236
Українські діти.
Р. Завадович 238

Молдова — рідна моя земля ... 239

Батьківщина. *П. Бондарчук* 239
Рідне слово. *В. Верба* 239
Журавель і Папуга (Казка).
В. Сухомлинський 240
Папуга з осінньої гілки.
М. Слабошпицький 240
Рідна земля.
В. Ткаченко 243
Де нам любо?
Ю. Шкрумеляк 243

Сріблом пухнастим вкрита земля 244

Гість зими. *А. Качан* 244
Рідні краєвиди.
Д. Чередниченко 244
Чотири бажання.
К. Ушинський 246
Грудень. *Н. Забіла* 247
Пастух рогатий.
І. Сенченко 248
Відгадай! *П. Воронько* 249
Мамо, іде вже зима.
Л. Українка 250
Лісові розмови.
Ю. Старостенко 250
Святий Миколай.
За І. Малкович 252
Просьба до святого Миколая. *Ю. Шкрумеляк* 252
Святий Миколай.
За В. Вовк 253
З Новим роком!
Т. Коломієць 254
Прийшов Січень-Новорічень. *Д. Чередниченко* 254
Колядники.
За С. Майданською 255
Щедрий вечір. *С. Когут* 255
Щедрик, щедрик, щедрівочка 256
З Різдвом Христовим!
Й. Струцюк 256
У Віфлеємі (Колядка) 256
Бігла теличка та й з березничка 257
На щастя, на здоров'я, на Новий рік (Засівалка) 257
Зима й весна.
С. Черкасенко 257

Вчимося дружити 258

Ігор Дзьобик. *Б. Комар* 258
Про друга. *А. Костецький* 260
Ляля Іванова і Туся Мороз.
В. Нестайко 260
Буває все. *А. Костецький* 261
Ласочка. *Г. Тютюнник* 262
Вишні-черешні (Мирилки) 263
Мир-миром 264
Антон і Харитон.
Л. Воронкова 264

Ти добро лиш твори повсюди ... 265

Як Сергійко навчився жаліти. *В. Сухомлинський* 265
„Не читайте оповідання про Яринку..."
В. Сухомлинський 266
Зраджене довір'я.
Д. Прилюк 266

Чим пахнуть ремесла.
Д. Родарі 267
Два Івани.
Ю. Ярмиш 268
Усмішка (Казка).
С. Василевська 269
Домашній твір.
В. Сухомлинський 271
Дівчинка, яка постраждала
за правду. *Т. Полякова* 271
Ким бути і ким не бути.
За Я. Пінясовим 272
Я і ти. *Г. Бойко* 274
Списав задачу.
В. Сухомлинський 274
Тарасик. *В. Карасьова* 275
Татова порада.
Л. Компанієць 276
Заповіді про любов до Бога
та до ближнього 276

Весна, красна паняночка 277

Благослови, мати
(З давньоукраїнської
народної поезії)..... 277
Благослови, мати, весну
зустрічати.
В. Скуратівський 277
Щебетала пташечка
(Українська народна пісня) 278
Журавлі-веселики.
В. Чухліб 279
Встала й весна...
Т. Шевченко 280
Весняні води.
Є. Гуцало 280
Все навколо зеленіє...
О. Олесь 281
Великдень. *Р. Завадович* 281
Перші крашанки.
За Р. Завадович 282
Як я звуся? (Загадка) 283

Мати — то сонечко рідне 284

Три матусі. *Л. Полтава* 284
Колискова мені й землі.
М. Сингаївський 285
Щасливий мамин день.
О. Цегельська 285
Як мати стала зозулею
(Легенда)..... 286
Павлусева недуга.
А. Лотоцький 288
Найрідніша.
Л. Голота 289
Чи є в світі що світліше?
І. Блажкевич 289

На порозі красне літо 290

Ой літечко, літо, квітами
увито.
М. Підгірянка 290
Літо, літечко! (Уривок
з повісті „Щедрий вечір”).
М. Стельмах 290
Літо (Скоромовка).
І. Січовик 291
Світає... (Уривок з комедії
„Сон”). *Т. Шевченко* 291
Сонце, сонечко та
соняшник. *І. Прокопенко* 292
Свято тополі.
А. Кондратюк 293
Ой на Купала-Купалочка!
О. Гавриленко, А. Коваленко ... 294
На річці. *Н. Забіла* 297
Акровірш. *В. Довжик* 297
Канікули. *А. Костецький* 298
Тепер канікули 298
Боже, дякую Тобі.
К. Вагилевич 298

Зразки тестів 299

Зверни увагу на умовні позначення!

Читаємо виразно. Відповідаємо на питання.

До мого словничка.

Моя творчість.

Завдання для допитливих.

Працюємо в парах.

• *Голосний звук.*

— *Твердий приголосний звук.*

═ *М'який приголосний звук.*

═̇ *Пом'якшений приголосний звук.*

═: *Подовжений м'який приголосний звук.*

Види розборів

1 — *звуко-буквений аналіз слова.*
2 — *розбір слова за будовою.*
3 — *розбір слова як частини мови.*
4 — *розбір речення.*

Мова і мовлення

ЗДРАСТУЙ, ОСІНЬ! ЗДРАСТУЙ, ШКОЛО!

Повторення вивченого в другому класі

§ 1. Речення. Слово

1. З яким почуттям діти прощаються з літом? За що вони дякують літечку? Передай голосом почуття вдячності цій чудовій порі року.

Літо, до побачення!

Літо, до побачення!
І за все спасибі —
за поля квітучії,
ліс зеленокрилий!
На твоєму сонечку,
на твоєму хлібі
скільки сил набрались ми,
як поздоровіли!...

Літо, до побачення!
Побували всюди ми,
скільки див небачених
стріли ми навколо.
Ми цієї радості
зроду не забудемо!
Літо, до побачення!
Здрастуй, рідна школо!

(В. Бичко)

2. Працюємо колективно! Запитай свого товариша, як він влітку відпочивав.

1. Де побував?
2. Як допомагав дорослим?
3. Що бачив?
4. Чого навчився?
5. Що найбільше запам'яталося з літніх канікул?

Пам'ятай! Відповіді бувають *короткі* й *повні*. Давай повну відповідь на запитання. Використовуй спеціальні форми звертання.

Пригадай! До хлопчиків звертаються: *Андрійку, Васильку, Аурелe*; до дівчаток: *Галинко, Оксанко, Віоріко*.

3. З яким настроєм ти розпочинаєш навчальний рік?

Вересень — дев'ятий місяць року. Але для нас, школярів, він ніби перший. Чому? Та тому, що першого вересня починається новий навчальний рік!

1. Чого ти хочеш навчитися в школі?

2. Склади і запиши речення за поданим початком.

Я хочу... . *Я сподіваюся, що... .*
Я мрію... . *Я стараюся, щоб... .*

4. Про що мовиться в перших двох стовпчиках?

Хто чого вчиться

Звірі — в хащах лісових,
риби — в водах річкових,
птиці поміж віток
учать своїх діток ...

Коли риби виростають,
добре плавають в воді,
птахи високо літають,
звірі бродять по землі.

А людина виростає —
їздить! Плаває! Літає!
Одкриває, пізнає
геть усе, що в світі є.

(В. Фетисов)

1. Що поет говорить про людину? Як ти розумієш слова, що людина, виростаючи, „одкриває, пізнає геть усе, що в світі є"?

2. Назви іменники і зв'язані з ними дієслова у другому стовпчику. Згадай, що означають іменники, на які питання відповідають? Що означають дієслова, на які питання відповідають?

5. Розглянь малюнки. Якими з намальованих предметів ти користуєшся в школі?

1. Розподіли ці предмети на дві групи. Якою спільною назвою можна об'єднати слова кожної групи?
2. Запиши за зразком. *Пенал, ... - це ... . Сокира, ... - це ... .*

6. Працюємо колективно. Поміркуймо! Коли ми про щось розповідаємо, запитуємо чи просимо, чим ми користуємося?

1. Пригадайте, що називається реченням?
2. Що виражає речення?
3. Із поданих нижче відповідей виберіть правильну та зробіть висновок:

Речення

- *це кілька слів.*
- *це слово або кілька слів.*
- *виражає закінчену думку.*
- *це слово чи кілька зв'язаних між собою слів, які виражають закінчену думку.*

7. Які рядки слів можна вважати реченнями? Доведи правильність твоїх тверджень. Свою відповідь починай так: – *Це речення, тому що ... .* Продовж самостійно.

Ранок.
Петрусь поспішати до школи.
Він у руках портфель і
букет осінні яскраві квіти.
Дарувати їх. Своїй учительці.

У нього в руках портфель і букет
яскравих осінніх квітів.
Ранок.
Він подарує їх своїй учительці.
Петрусь поспішає до школи.

1. Запиши речення в такій послідовності, щоб утворився текст.
2. Яке слово у третьому реченні вжито замість слова *Петрусь*? А яке слово замінило слово *букет*? Чому?
3. Знайди речення, в якому закінчена думка висловлена одним словом.
4. Підкресли у другому реченні підмет і присудок. Якими частинами мови вони виражені?

8. Прочитай виразно уривок із вірша М. Підгірянки.

Бджілоньки — на квітах,
Дітоньки — до школи:

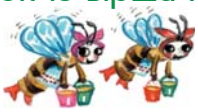

Там збирають мудрість,
як мед у полі бджоли.

1. З ким порівнює діток поетеса?
2. Чому з бджілками, а не з іншими комахами чи тваринами?
3. До поданих слів добери споріднені. Запиши їх. Розрізняй споріднені слова і різні форми одного слова!
   I варіант: дітоньки – ..., мудрість – ..., школа – ... .
   II варіант: бджілоньки – ..., квіти – ..., мед – ... .
4. Усно постав питання до кожного слова. Визнач, якою частиною мови вони є.
5. З двома словами (на вибір) склади речення.

9. Як ти розумієш зміст висловлювань?

Не бійся, коли не знаєш, страшно, коли знати не хочеться.

Якщо за день нічого не вивчив, то весь день змарнував.

Учитись – однаково, що гребти проти течії: тільки перестав, і тебе понесло назад.

1. Спиши два висловлювання (за бажанням). Підкресли в них дієслова.
2. Пригадай, які прислів'я на цю тему ти знаєш.

10. Подумай, які з речень тексту вжиті, щоб повідомити, розповісти про щось, яке – щоб запитати, яке – щоб спонукати до дії.

Чи бували ви в лісі ранньої осені?

Дерева ще зелені, але подекуди вже з'явилися жовті листочки. А он і червоні з брунатними прожилками. Вони нагадують маленькі ліхтарики. Упав промінчик на такий листочок – і спалахнув ліхтарик.

Гарно восени в лісі! Підіть, подивіться на це диво!

Брунáтний — коричневий.
Ліхтáрик — прилад для освітлювання.

- Чи є у тексті окличні речення?

11. Працюємо колективно. Розгляньте таблицю.

1. Читаючи речення, виділяйте паузою і голосом кінець речення.

Які бувають речення за метою висловлювання?	З якою метою вони вживаються?	З якою інтонацією вимовляються?	
		Із неокличною	З окличною
РОЗПОВІДНІ	Щоб щось розповісти, повідомити.	Гарно восени в лісі.	Гарно восени в лісі!
ПИТАЛЬНІ	Щоб про щось запитати.	Чи бували ви в лісі ранньої осені?	Чи бували ви в лісі ранньої осені!?
СПОНУКАЛЬНІ	Щоб спонукати до дії: висловити наказ, прохання, пораду, застереження, заклик.	Підіть, подивіться на це диво.	Підіть, подивіться на це диво!

2. Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень.

3. Коли в кінці речень ставиться крапка? Знак питання? Знак оклику?

12. Який заголовок можна дібрати до вірша?

Коли вона загляне в сад –
наллється соком виноград.
Як помандрує по гаях
з чарівним пензлем у руках –
все розмалює на путі,
берізки стануть золоті!
І ми тебе уклінно просим:
– Заходь у гості, щедра осінь.

(І. Кульська)

1. Знайди і прочитай з відповідною інтонацією спочатку розповідні речення, а потім спонукальне. Назви у спонукальному реченні звертання.

2. Прочитай окличне речення. Запиши його. Підкресли в ньому прикметники.

13. Відгадай загадки!

Повернулося до сонця золоте донце.

(С... к)

Сам червоний, а чуб зелений.

(Б... к)

Була дитиною — не знала пелюшок,
а старою стала — сто пелюшок мала.

(К... а)

1. Відгадки запиши в зошит. У кожному з цих слів „сховалося" інше. Яке? Знайди і підкресли його. Що змінилося у третьому „схованому" слові?
2. Постав питання до кожного знайденого слова. Що воно означає? Якою частиною мови є?

14. Доповни речення другорядними членами, які відповідають на питання, що в дужках.

Прийшла осінь *(яка?)* ... . Дозрів виноград *(де?)* ... . Селяни збирають урожай *(який?)* ... . Діти допомагають *(кому?)* ... . Усі працюють *(як?)* ... .

1. Спиши. Підкресли підмет однією лінією, присудок — двома.
2. У першому і другому реченнях назви відомі тобі частини мови.

§ 2. Звуки і букви

Правила української літературної вимови

15. Як ти гадаєш, хто такий дід Осінник?

Дід Осінник

У *темному лісі живе* дід Осінник. Він спить на *сухому листі* й *сторожко* прислухається до співу *пташок*. Як тільки почує сумну пісню журавлів — курли-курли! — підводиться й каже:

— Приспіла моя пора. Відлітають у теплий край журавлі.

Виходить тоді з лісу дід Осінник, сивий, у сірім плащі. Де пройде, там листя жовтіє і падає на землю. Виходить на узлісся, сідає, схилившись на дуба, і тихо-тихо щось співає. Це не пісня, а осінній вітер... Коли дід співає, його борода росте, розвівається на вітрі. Ось вона вже простяглася на луки. І луки стали сиві.

— Осінній туман, — кажуть люди.

Їм і невтямки, що це борода діда Осінника.

(В. Сухомлинський)

Приспі́ла — надійшла.
Невтямки́ — невдогад, незрозумі́ло.

1. Як зображає діда Осінника письменник? Зачитай.
2. З ким би ти порівняв осінь? Чому?
3. Прочитай виділені слова. Вимов голосні звуки. Чи чітко вони вимовляються?

Пам'ятай! В українській мові голосні звуки під наголосом вимовляються чітко, виразно.

Звуки [а], [о], [у], [і] вимовляються чітко і в ненаголошених складах.

16. Прочитай слова, чітко вимовляючи голосні звуки.

Оса, сорока, жайворонок, комар, одуд, соловейко, мураха.

1. Запиши слова в два стовпчики, розподіливши їх за спільною ознакою.
2. Назви спочатку односкладові слова, потім дво- і три- складові.

17. Розгадай ребуси.

- Поспостерігай за вимовою голосних звуків і за наголосом у новоутворених словах.

18. Добери заголовок до текста.

Хмаринки пливуть у небесній блакиті. Он — схожа на білу троянду. Там он — як корабель з вітрилами. А на самісінькому обрії — наче рожеве дерево летить над землею. Махає дивним віттям, рідну землю вітає.

- Випиши слова з ненаголошеними звуками [е], [и]. Як вони вимовляються?

Чи спостерігав ти коли-небудь за хмаринками? Розкажи про свої враження.

Порівняй вимову і написання слів з ненаголошеними [е], [и].		
Вимовляємо:	*Пишемо:*	*Бо:*
[не^{и}]бесний	**не**бесний	н**é**бо
[де^{и}]рева	**де**рева	д**é**рево

19. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені літери.

Жабка

Журилась під осінь
малесенька жабка:
— Уже пот...мніла
у соняха шапка,
і жовтими стали
л...сточки у клена,
а я іще й досі
з...лена-з...лена...

(Л. Повх)

1. Чому журилася жабка? Утіш маленьку.
2. Вислов жабці пораду, застереження. Розкажи їй, що змінює свій колір восени.
3. Опиши зовнішній вигляд жабки:

Яка вона за розміром?
За кольором?
Яка в неї голівка, очки?
Яке тільце, лапки?
Який настрій?

20. Дотримуйся правильної вимови звуків [е], [и].

Вишня, черешня, цибуля, пшениця. Кошеня, теля, ведмідь, лисиця.

1. Якою загальною назвою можна об'єднати слова кожного ряду?
2. До якого слова підходить звукова модель? – • = ´

21. Чому дивується і чим милується поет?

Гаї *шумлять* —
я слухаю.
Хмарки *біжать* —
милуюся.
Милуюся — *дивуюся,*
чого душі моїй
так весело.

(П. Тичина)

1. У виділених словах назви спочатку тверді, а потім м'які приголосні звуки. Як позначається на письмі м'якість приголосних звуків?
2. Склади звукову модель слова *гаї*.

Вимовляй і пиши правильно!	
шумля́[т´] д[и^{е}]ву́ю[с´а]	шумля***ть*** дивую***ся***

22. М'яко вимовляй кінцеві звуки [т'] і [с']. Закінчи речення. Два з них запиши.

Мене дивують ... .
Дерева слухають... .
Я намагаюся... .
Я сподіваюся... .

23. Навчися виразно читати скоромовку. Вимовляй м'яко звук [ц'].

Равлику сниться
сіна копиця,
а біля копиці
ростуть печериці,

а печериці
доводять перчиці,
що рід їх походить
не від черепиці.

(С. Келар)

1. Знайди слова з ненаголошеними звуками [е], [и]. Чи можна дібрати до них перевірні слова?
2. Прочитай слова, які містять звук [ч]. Твердо чи м'яко треба його вимовляти?
3. Пригадай 5 слів з м'яким приголосним [ц'].

24. Зміни слова за зразком спочатку усно, а потім запиши їх. Як позначається м'якість кінцевого приголосного звука [ц'] на письмі?

Зразок: Танці — танець.

Молодці — ... ;	горобці — ... ;	олівці — ... ;
кравці — ... ;	зайці — ... ;	камінці — ... .

25. Учімося у природи! Дізнайся, як ялина може підказати погоду.

Чи ти знаєш, що в природі кожен організм реагує на зміни у навколишньому середовищі?

От, наприклад, ялина. На похмуру дощову погоду її гілки *опускаю**ться*** донизу, на погожу днину — *піднімаю**ться,*** дерево «веселішає». Якщо ти поставиш вдома гілочку, то вона *похилиться* перед непогодою і *випрямиться* на гарну погоду.

1. Випиши пари виділених слів. Які вони за значенням?
2. Пригадай, як вимовляється буквосполучення *-ться*.

Пам'ятай! Буквосполучення ***-ться*** у дієсловах читається як **[ц':а]**: усміхає***ться*** — усміхає[ц':а].

26. Спиши, підкресли в дієсловах *-ться*.

Погоду також можна передбачити, стежачи за поведінкою в'юна. Коли *збирається* на дощ, в'юн опускається на дно і *залягає* в мулі. Коли ж випогоджується, в'юн піднімається на поверхню і жваво плаває.

1. Розпитай своїх батьків, дідусів, бабусь, як інші рослини або тварини реагують на зміни в погоді.
2. Визнач кількість звуків і букв у виділених словах.

Мова і мовлення

§ 3. Мова — найважливіший засіб спілкування

27. Що промовляють твоєму серцю ці рядки?

Рідна мова

Розвивайся, звеселяйся,
Моя рідна мово.
У барвінок зодягайся,
Моє щире слово.
Колосися житом в полі,
Піснею в оселі,
Щоб зростали наші діти
Мудрі і веселі.
Щоб на все життя з тобою
Ми запам'ятали,
Як з колиски дорогої
Мовоньку кохали.

(Л. Забашта)

1. Поміркуй над прочитаним. Якими словами звертається поетеса до мови?
2. Що вона бажає рідній мові?
3. До чого закликає нас з тобою?
4. Перепиши першу строфу. Підкресли іменники з залежними від них прикметниками. Постав питання від іменників до прикметників.

28. Чи дорога тобі твоя рідна мова? Чому?

До кожного з нас рідне слово прийшло з матусиним голосом іще над колискою.

То що ж може бути дорожчим від матері, Батьківщини та рідної мови? Бережімо її, плекаймо, пильнуймо! Адже від кожного з нас залежить, житиме чи ні наша мова, одна з найспівучіших мов світу.

1. Як ти розумієш заклик берегти рідну мову?
2. Чому життя мови залежить від нас з тобою?
3. Знайди в тексті розповідні, питальні та спонукальні речення.

29. Прочитай рядки з вірша Н. Шутенко. З якою інтонацією їх треба читати?

Як не любити, як не пам'ятати
Оті предивні, золоті слова,
Які тобі співає рідна мати,
Коли в колисці ніжно сповива?

- Спиши. Поділи для переносу слова *пам'ятати*, *співає*, *ніжно*.

30. Поміркуймо разом.

1. Для чого людям потрібна мова?
2. Як люди передають думки один одному? Чи достатньо знати тільки слова, щоб передати свої думки іншим?
3. Які існують допоміжні засоби спілкування?
4. Зробіть висновок: чому мова — найважливіший засіб спілкування.

31. Поясни, як ти розумієш вислів великого педагога Василя Сухомлинського. Підготуйся записати його з голосу.

Мова - це віконця, через які людина бачить світ.

- Яким словам відповідають звукові моделі?

32. Перепиши уривок із вірша, вставляючи пропущені букви.

Буду я навчатис... мови золотої
у трави-в...снянки, у гори крутої,
в потічка в...селого, що постане річкою,
в пагінц... з...леного, що зросте смерічкою ...

верба́
смере́ка
бере́за
я́сен

1. Розкажи, як природа допомагає вивчати рідну мову.

2. А яких зусиль докладаєш ти, щоб опанувати рідну мову?

33. Про що йдеться у вірші? Як ти розумієш слова: „вчаться рідно клекотіти"?

Рідне слово

Над старими яворами
білих *буслів* білі діти
зранку-*раночку* дзьобами
вчаться рідно клекотіти.
І *рідненько* тьохка в лузі
соловей до солов'яти...
А мене навча матуся
рідним словом розмовляти.

(М. Тимчак)

1. Яка мова для тебе рідна? Як ти до неї ставишся?

2. Запиши перше речення другого стовпчика. Установи зв'язок слів у реченні.

3. Порівняй звуко-буквений склад слів *соловей* і *солов'яти*.

34. Учімося у природи!

Ти, мабуть, не раз дивувався, який багатоголосий і неповторний пташиний світ.

У кожної пташки свій голос, своя мова. Чайки квилять, голуби туркочуть...

Пригадай, як „розмовляють" інші птахи.

Соловейко ..., ластівка ..., зозуля ..., перепелиця ... .
Курочка ..., півник ..., гуси ..., качки ... .

Слова для довідки: щебетати, підпадьомкати, ґелґотати, крякати, кувати, кукурікати, тьохкати, сокотати.

Чи не спадало тобі на думку, що кожен народ, як та пташка, має свою мову? Поділися своїми міркуваннями.

35. Прочитай текст, вставляючи потрібні за змістом слова.

У нашій країні живе багато різних народів. У кожного народу своя мова.

Молдовани розмовляють ... мовою, ґаґаузи — ..., болгари — ..., росіяни — ... . А для нас, українців, рідна мова — українська.

- Які ще народи мешкають у Молдові? Якими мовами вони розмовляють?

Зверни увагу! Можна сказати:
по-українськи і *по-українському*.

36. Працюємо колективно! Як ви гадаєте, чи може жаба літати?

Пихата жаба

Сподобалося жабі, як журавель співає. Сидить вона в болоті, слухає журавлиний спів і думає: „Навчуся і я співати по-журавлиному. Буду не така, як усі жаби. Хай дивується весь жаб'ячий рід".

Довго вчилася вона співати по-журавлиному і таки навчилась. Розмовляють із нею по-жаб'ячому, а вона мов не розуміє — відповідає по-журавлиному. Розгнівалися жаби й дорікають своїй подружці:

Пиха́та — гордови́та, зарозумі́ла, чванли́ва.
Доріка́ти — докоря́ти.

— Ти ж така жаба, як і ми, чого ж ти не хочеш розмовляти по-жаб'ячому?

Жаба задерла голову й каже:

—А може, у мене виростуть крила, і я полечу, як журавель!...

(В. Сухомлинський)

1. Чого навчає цей твір?

2. Визначте, із скількох частин складається текст «Пихата жаба».

3. Поставте запитання до кожної частини.

4. Дайте відповіді: *а)* словами із тексту; *б)* своїми словами.

5. Як називаються слова: розмовляти, говорити, бесідувати, спілкуватися?

37. Спиши. Поясни, як ти розумієш матусин наказ?

Матусин заповіт

Раз мені
казала мати:
«Можеш мов
багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну

із мов усіх
щоб у серці
ти зберіг».
В серці
ніжну і погідну
збережу я
мову рідну!

(М. Хоросницька)

Погі́дну – тут: милозву́чну.

1. Що означає „берегти рідну мову"?
2. Добери до слів *знати* і *рідний* спільнокореневі.
3. Вивчи вірш напам'ять.

§ 4. Усне й писемне мовлення

38. Якими словами-ознаками характеризує поет мову?

Ти велична і проста,
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, рідна мово!
Мова — МАТЕРІ УСТА.

(І. Багряний)

Уста́ — губи.

1. Знайди слова протилежні за значенням (антоніми). Як вони допомагають зрозуміти, яка наша мова?
2. Поміркуй, коли ми говоримо і слухаємо, яким мовленням користуємося? А коли пишемо і читаємо написане?

39. Як ти гадаєш, чому виникло письмо.

... Побачила древня людина, який чудовий довкола неї світ — і склала про це пісню. Проспівала й одразу ж забула її! І дуже шкода тієї забутої пісні, бо вона була найпершою і, мабуть, гарною. І тоді людина збагну́ла, що треба навчитися записувати побачене й придумане так, щоб воно залишалось надовго і щоб про нього могли дізнатися інші.

(За Г. Володимирською)

Шкода́ — жа́лко.
Збагну́ла — здогада́лась, зрозумі́ла.

- Перекажи текст своїми словами.

40. Розглянь малюнки. Яким мовленням — усним чи писемним — користуються діти? Доведи правильність своїх тверджень.

- Про кого можна сказати, що він добре володіє усним мовленням?

Усне мовлення має бути правильним, виразним, зрозумілим для всіх, хто його слухає.

Під час усного мовлення люди використовують міміку, жести, різну силу голосу, інтонацію.

41. Чіткості й виразності мовлення сприяють вправляння у скоромовках. Прочитай спочатку повільно, а потім швидше і швидше. Промовляй кожне слово розбірливо.

Сто кульбабенят

Бубоніла баба бабі:
— Ой, не дмухай на *кульбабу*,
Бо з кульбаби *полетять*
сто малих *кульбабенят*.

(А. Качан)

1. Прочитай і спиши виділені слова. Назви м'які приголосні звуки. Підкресли букви, що їх позначають.
2. Пригадай, які ще скоромовки ти знаєш.

42. Розглянь малюнки. Де можна говорити голосно, а де треба тихо, спокійно?

- До якого з малюнків можна помістити текст?

Соньки-дрімки в колисоньку,
добрий розум в головоньку,
а рісточки у кісточки,
здоров'ячко у сердечко,
а в роточок говорушки,
а в ніженьки ходусеньки,
а в рученьки ладусеньки.

43. Перепиши колискову з попередньої вправи. Назви іменники. У якій формі вони вживаються?

1. Підкресли слова з м'якими і пом'якшеними приголосними.
2. Пригадай, які колискові ти ще знаєш. Підготуйся їх виразно прочитати або проспівати в класі.

44. Розглянь малюнки. На чому, як і чим писали наші предки?

Розібрати малюнкове письмо через кілька сот літ буває часом дуже нелегко. Діло стало краще, коли із фігурок малюнкового письма виробились букви-літери. Таким письмом можна було записувати все докладно. Такими записками, зробленими на камені, металі чи на цеглі або дереві, стало можливо передавати події через довгий ряд поколінь.

(*За М. Грушевським*)

45. Перечитай перше речення з попередньої вправи. Підготуйся записати його з голосу.

1. Підкресли слова, в яких кількість звуків і букв однакова.

2. До слова *нелегко* добери синонім і антонім. Склади з ними речення.

46. Працюємо колективно! Прочитайте і подумайте, що треба зробити, щоб написане стало зрозумілим.

Як же люди винайшли папір та можна сказати, що випадково засипали у мукомолку паростки бамбука, перетерли їх, додали клею і одержане тісто притиснули плоским каменем потім камінь підняли, лист просушили зовсім несподівано для себе побачили, що одержали нову речовину згодом з'ясувалося, що на ній дуже зручно писати.

1. Який знак потрібно поставити в кінці питального речення?

2. Якими ще розділовими знаками ми користуємося?

3. Спишіть текст. Поставте, де треба, розділові знаки. Прокоментуйте.

4. Як ви вважаєте, чи достатньо одних тільки літер, щоб користуватися і володіти писемним мовленням?

47. Перепиши і відгадай загадку. На місці крапок встав пропущені букви.

Бачит ... — не бачит ...,
Чути — не чує,
Мовчки говорит...,
Добре мудрує.
(К...а)

1. Які ознаки книги використано в цій загадці?

2. Добери до слова *книжка* перевірне. Наведи приклади подібних слів.

§ 5. Культура мовлення

48. Поміркуй, яку людину можна вважати культурною.

Культура мовлення — частина загальної культури людини. З того, як людина говорить, можна зробити висновок про рівень її духовного розвитку, про її внутрішню культуру. Пам'ятай: слова — це немовби одяг твоїх думок.

То ж нехай твої думки і слова завжди будуть добрими й ясними.

- Яким має бути мовлення культурної людини?

Культура мовлення — це ***правильність, точність, виразність*** мовлення.

49. Працюємо колективно! Однією з важливих ознак культури усного мовлення є вживання слів з правильним наголосом. Прочитайте слова, виділяючи голосом наголошений склад. При потребі звертайтеся до словника:

предмет	***запитання***	***читання***
загадка	***завдання***	***черговий***

- Спишіть. Поставте у словах знак наголосу. Запам'ятайте їх вимову.

50. Щодня ти багато разів запитуєш і відповідаєш. Чи не потрапляв ти у ситуацію, подібну до тієї, що зображена у вірші?

— Спитайте мене!
Руку вгору тягну.
Спитали.
Чомусь я стою і мовчу.
Мовчу і хвилююсь,
і крейду товчу...
Кудись утікають від мене слова,
та вгору сама потягнулась рука.
„Я знаю, я знаю, із чого почати!
Спитайте мене, вже не буду мовчати!”

- Чому хлопчик розгубився? Що б ти йому порадив?

Мудра порада: Не соромся запитувати.

Перш ніж відповідати, повтори про себе, що і за чим скажеш уголос. Викладай думки спокійно і послідовно.

51. Учися відповідати! Коли відповідаєш, передавай своє ставлення до змісту. Для цього можна використати такі слова:

Це правильно, тому що ...
Я впевнений у тому, що ...
Я добре знаю, що ...

Я думаю по-іншому, бо ...
Я сумніваюся через те, що ...
Я не згоден з цим, бо...

52. Прочитайте висловлювання.

Краще говорить і пише той,
хто багато читає і вміє уважно слухати.

1. За змістом поданого міркування складіть діалог. Звертаючись, не забувайте про слова ввічливості. У питаннях можете використати слова:
Хто? *Чому?* *Як?*
2. Будуючи відповідь, використовуйте звороти з попередньої вправи.

53. Перепиши мудру пораду.

Якщо[1] хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати. Закінчуй говорити, коли більше нічого сказати.

- Які слова „заховалися” у слові *відповідати*?

54. Прочитай смішинку.

— Пиши розбірливіше, — зауважує вчителька учневі.

— Еге... Якщо я писатиму розбірливіше, то ви скажете: пиши без помилок.

Як ти думаєш, що значить дотримуватися культури писемного мовлення?

Дотримуватися культури писемного мовлення означає правильно, точно, каліграфічно, без помилок і охайно оформляти свої або чиїсь думки на письмі.

- Спиши правило. Оціни свою роботу. Чи дотримуєшся ти правил оформлення письмових робіт?

55. Склади і запиши прислів'я і приказки. Поясни їх зміст.

Яка головонька —	а розуму малувато.
У короткого розуму	а більше діла роби.
Умій сказати,	така й розмовонька.
Бесіди багато,	язик довгий.
Менше говори,	умій і змовчати.

- Знайди і підкресли слова, протилежні за значенням.

56. Прочитай уривок із оповідання Ґеорґе Ґеорґіу „Добрий день, дякую, до побачення...!"

Сьогодні Домінте з мамою ходили до знайомих. По дорозі їх намочив дощ...

Та коли прийшли до тітоньки Катрини, мама ще на порозі сказала:

— Добрий день!

Домінте нічого не сказав, і тоді мама зробила йому зауваження:

— У тебе язика немає? Так негарно. І ти повинен сказати: „Добрий день".

Що тут поробиш? Вимовив:

— Добрий день.

А потім здивовано глянув на маму. Хіба сьогодні такий день, який можна назвати добрим? Дощ, грязюка, вітер... Незрозуміло. Добрий день тоді, коли можна гратися, коли тепло, сонячно, коли на вулиці багато дітей... А сьогодні?

1. Чого не розуміє маленький Домінте? Поясни хлопчику, нащо люди вітаються.
2. Знайди в бібліотеці оповідання і прочитай його.

Пам'ятай! Куди б ти не прийшов: у школу, в гості, в установу — вітайся першим.

Сидячи, не вітаються; треба встати. Зустрічаючись, говори:

Доброго ранку! *Добрий день!*
Добрий вечір! *Здрастуйте!*

1. Яких правил треба дотримуватися, вітаючись зі старшими за віком?
2. А коли і з ким ти можеш привітатися так: *Привіт! Здрастуй! Здоров!?*
3. Які слова ми вживаємо при прощанні?

57. Спиши уривок із „Повчання Володимира Мономаха".

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте... Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

- Добери до слова *мовте* споріднені слова. Дужкою познач корінь.

58. За одним із малюнків (на вибір) придумайте гру „У бібліотеці", „У крамниці".

Не забувай! Коли до кого-небудь звертаєшся з проханням, обов'язково вживай слова ввічливості. Наприклад: *„Дозвольте, будь ласка", „Покажіть, будь ласка".*

Коли звертаються з якимось проханням до тебе, то, виконуючи його, говори так: *„Будь ласка”, „Будьте ласкаві, беріть”, „Прошу”, „З приємністю”.*

адреса	директор	колектив
бібліотека	дошка	коридор

59. Добери до тексту заголовок. Визнач головну думку.

— А ти знаєш, для чого людина говорить спасибі? Кого це слово звеличує? — запитав дідусь у внука.

Онук замислився. Він ще ніколи не думав над цим.

— Не знаю, — знітився хлопчик.

— Людину, — сказав дідусь. — Ми говоримо спасибі для того, щоб не стати ні вовком, ні ослом, ні безмозкою куркою.

(За В. Сухомлинським)

Зні́тився – розгуби́вся.

- Зі словами *знати, звеличувати, замислюватися* склади речення.

60. Вивчи вірш напам'ять.

Мова

Сію *дитині*
В серденько ласку,
Сійся — родися
Ніжне „будь ласка”.
Вдячне „спасибі”,
„вибач” тремтливе —
Слово у серці,
Як зернятко в ниві.

„Доброго ранку!”
„Світлої днини” —
Щедро даруй ти
Людям, дитино.
Мова барвиста,
Мова багата,
Рідна і тепла,
Як *батьківська* хата.

(В. Гринько)

1. Яку пораду дала мама своїй дитині?
2. Запиши з пам'яті рядки, в яких ідеться про мову. Підкресли прикметники.
3. Поясни правопис виділених слів.

Запитання і завдання для повторення

1. Чим відріздяється усне мовлення від писемного?
2. Що нам допомагає зробити усне мовлення виразним?
3. Якими знаками ми користуємося в писемному мовленні?
4. Що означає дотримуватися культури усного мовлення?
5. Які слова ввічливості ми використовуємо при зустрічі? А при прощанні?
6. Перенесись подумки в давні часи. Користуючись малюнковим письмом, напиши листа своїм друзям.

Звуки і букви

§ 6. Голосні звуки. Позначення їх буквами. Склад. Наголос. Перенос слів із рядка в рядок

61. Розглянь ілюстрацію. Якою постає осінь на малюнку й у вірші?

Ходить *осінь* в дібровоньці
у золотій обновоньці.
Не питає доріженьки,
стелить килим під ніженьки.
Стелить, *пильно* вистеляє,
сама себе вихваляє:
— Чи я діла не робила? —
такий килим постелила.
Кому треба — вкривається,
кому треба — сховається,
кому треба — скупається,
кому треба — квітчається.

1. За що себе вихваляє осінь?
2. Вимов голосні звуки у виділених словах. Як проходить повітря через рот: вільно чи натрапляє на перешкоди?
3. Скільки голосних звуків в українській мові? Назви їх.

62. Скільки у тексті частин?

Чарівна осінь

Щедро виграючи золотими барвами, йде нашим краєм чарівниця-осінь. Пожовклі листочки, перш ніж лягти на землю, востаннє спалахують рудими вогниками.

І падає, падає листячко, кружляє між гілок і мовчазних стовбурів, лягає м'яким шаром на землю. Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!

Під цією ковдрою оселяються на зиму комахи, лісові миші, шарудить їжачок.

(За Ю. Старостенком)

1. Поміркуй, чому письменник називає осінь чарівною?
2. Чи доводилося тобі спостерігати, як опадає листячко з дерев? Прочитай ще раз ту частину тексту, в якій ідеться про листопад.
3. Перекажи її своїми словами. Зверни увагу, з чим порівнює опале листя Юрій Старостенко? А з чим воно порівнюється в попередній вправі?
4. Знайди в тексті слова з буквами *я, ю, є, ї*. Які звуки вони позначають?

Пам'ятай! В українській мові шість голосних звуків. Вони позначаються на письмі десятьма буквами.

Звуки:	[а]	[о]	[у]	[е]	[и]	[і]
Букви:	а я	о	у ю	е є	и	і ї

63. Випиши із вправи 62 слова, в яких букви я, ю, є позначають один звук [а], [у], [е] і два звуки [йа], [йу], [йе]. Скільки звуків позначає буква ї?

Користуйся пам'яткою

Буква **ї** в українській мові завжди позначає два звуки: **[йі]** *(їжак, їхати)*.

Букви **я, ю, є** можуть позначати:

1) звуки **[а]**, **[у]**, **[е]** та м'якість попереднього приголосного (*листя [лист´а], землю [земл´у], третє [трет´е]*);

2) сполучення звуків **[йа]**, **[йу]**, **[йе]** на початку складу і слова: *єнот [йенот]*, *явір [йавір]*, *юнак [йунак];*

після букв, що позначають голосні звуки: *хвоя [хвойа], знаю [знайу], миє [мийе];*

після букв, що позначають твердий приголосний звук: *м'ята [мйата], п'ю [пйу], в'є [вйе]*;

в деяких словах після букв, що позначають м'які приголосні звуки: *портьєра [порт´йера].*

64. Спиши народні прикмети.

Як листя жовтіє, то поле смутніє. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. Жовтень ходить[1] по краю та й виганяє[1] птиць із гаю.

- В словах останнього речення назви букви, які позначають голосні звуки.

65. Чітко виділяй наголошені склади.

Ми ходили у лісок,
Назбирали ягідок.
Суниця, ожина,
Чорниця, малина —
Кошик повний через край.
Кого хочеш — вибирай.

1. Спиши перші два рядки лічилки. Постав знак наголосу над словами. Усно поділи слова на склади.

2. Пригадай, які ще лічилки ти знаєш.

66. Поміркуй, який із заголовків більше відповідає змістові тексту: „Обмануті суниці" чи „Ще один урожай". Чому?

Початок жовтня був на диво теплим. І трапиться ж таке: обмануті теплом суниці посеред *осені* знову зацвіли. Серед зелених листочків біліли *ніжні* квіточки. А там, де галявину *сонечко* зігрівало більше, можна було збирати ще *один* урожай.

(В. Приходько)

1. Розкажи, чи доводилось тобі спостерігати щось подібне в природі?

2. У першому реченні поділи слова на склади.

3. Який склад вимовляється з більшою силою голосу? Вимов спочатку наголошені, а потім ненаголошені склади.

4. Виділені слова поділи для переносу.

Пригадай! Склад з однієї букви не залишається в рядку і не переноситься в інший рядок: *осе-ні, уро-жаї.*

67. Перечитай, як описує суниці В. Приходько в попередній вправі.

1. Що говорить про листя? Про квіточки? Чи описуються у тексті ягоди суниць?
2. Розглянь малюнок і склади власний опис суниць. Пригадай, які у них ягоди за розміром, формою, кольором, на смак. Які плоди вона тобі нагадує? Чим від них відрізняється?

68. Підготуйся записати з голосу загадку.

Нев...димка ходить в гаї,
всі д...рева роздягає.

1. Поясни правопис слів з пропущеними буквами.
2. Пригадай, як можна перевірити написання ненаголошених [е] та [и]? Які є способи добору перевірних слів?
3. До поданих слів добери перевірні, запиши їх через риску за зразком: *ст...пи — степ.*

в...рба — ...	з...мля — ...	ст...бло — ...
л...сток — ...	ст...жина — ...	гр...би — ...

69. Прочитай виразно вірш. Що означають виділені слова? Що нам допомагає зрозуміти їх значення?

Мешкає в дереві наша Сова,
Чув я від неї кумедні слова:
— *Замок* замкнула я на *замок*,
Дощик пішов, і *замок* мій *замок*.
В *замок* не втраплю — заржавів *замок*,
Бо він під дощиком дуже *замок*.

(А. Мілн)

замо́к

за́мок

1. Запиши ці слова. Постав у них знак наголосу.
2. Добери до слів *мешкає* і *кумедні* близькі за значенням слова (синоніми).

70. Чим відрізяються виділені слова? Поясни їх значення.

На *березі* річки росла розкішна верба.
На білокорій тендітній *березі* почали жовтіти листочки.

- Знайди слова з ненаголошеними [е], [и]. Яким способом ти перевіриш їх написання?

71. Вимовляй правильно ненаголошені звуки [е], [и].

Пл...вуть осінні ожереди
Через тумани і д...ми,
Бо вже біліють попереду
Незрушні б...реги з...ми.

(С. Жолоб)

Ожере́д — велика купа соломи, сіна; скирта.

- Запиши вірш, вставляючи пропущені букви. Поділи для переносу слова *осінні* та *біліють*.

§ 7. Приголосні звуки, позначення їх буквами. Дзвінкі і глухі приголосні

72. Про що ця казка?

Дрізд і голуб

Якось голуб став просити дрозда, щоб той навчив його гніздо мостити. Погодився дрізд. Та тільки поклав декілька гілочок, як голуб сів на них і воркоче: „Знаю, знаю...”

Розгнівався дрізд та й каже:

— Коли знаєш, то навіщо просиш?

І полетів собі геть.

А голуб зовсім не вмів гніздо мостити. Ото скільки дрізд йому допоміг, таке гніздо в нього й лишилося назавжди.

1. Як ти гадаєш, чому голуб не навчився мостити гніздо?
2. Чи може прислів'я „Добре того вчити, хто хоче все знати” стати заголовком казки?
3. Вимов окремо голосні і приголосні звуки у слові *голуб*. Під час вимови яких звуків повітря натрапляє на перешкоди? Назви приголосні звуки в перших двох реченнях?
   Пригадай, які звуки називаються дзвінкими? Які глухими?

Приголосні звуки, які вимовляються з голосом і шумом, називаються ***дзвінкими***.

Приголосні звуки, які вимовляються тільки з шумом, називаються ***глухими***.

73. Уважно розглянь таблицю дзвінких і глухих приголосних звуків.

Дзвінкі	**в**	**м**	**н**	**л**	**р**	**й**	**б**	**г**	**ґ**	**д**	**ж**	**з**	**дж**	**дз**	**-**
Глухі	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**п**	**х**	**к**	**т**	**ш**	**с**	**ч**	**ц**	**ф**

- Назви парні дзвінкі і глухі звуки.
- Які звуки не мають пари?

74. Повернися до вправи 72. Запиши останній абзац тексту. Підкресли однією рискою букви, що позначають дзвінкі, а двома — глухі приголосні звуки.

1. Поспостерігай, як вимовляються дзвінкі приголосні звуки в кінці складу.
2. У яких словах звуків менше, ніж букв? Чому?

Пам'ятай! В українській мові дзвінкі приголосні звуки [б], [д], [з], [ж], [г], [в] у кінці складів вимовляються дзвінко. Написання цих слів відповідає вимові.

75. Прочитай слова, дотримуючись правил української вимови.

Дуб, хліб, гриб, голубка, сад, мед, гарбуз, мороз, сніг, поріг, вуж, стежка, лев, любов.

- Добери до кожного слова перевірне. Запиши їх за зразком: дуб – дубок.

76. Які букви пропущено? Як перевірити їх написання?

Біля озера щодня
бавить жаба жабеня:
обіймає ла...кою,
називає жа...кою.
(Л. Куліш-Зіньків)

- Які слова відповідають поданим звуковим моделям?

77. Прочитай веселий віршик Варвари Гринько. Правильно вимовляй звук [ґ].

Ґава

Ґава ґаву запитала:
— Ти на ґанок не літала?
— Не літала я на ґанок,
То й проґавила сніданок.

Як ти розумієш значення вислову ловити ґав? А коли кажуть: мов ґаву ковтнув?

78. Повправляйся у вимові звуків [г] і [ґ].

[г]	[ґ]	[г]/[ґ]
гуси	ґанок	грізний[1]
гратися[1]	ґелґотіти	ґуля
голосно	ґа-ґа-ґа	аґрус[1]

- Використовуючи подані слова, придумай смішну історію і запиши її.

79. Знайди на малюнку предмети, які містять звуки [д͡з], [д͡ж].

- Запиши слова-назви малюнків. Підкресли буквосполучення *дж*, *дз*.

Пригадай! Звуки **[д͡ж]**, **[д͡з]**, **[д͡з']** позначаються на письмі буквосполученнями *дж, дз*.

80. Правильно вимовляй звуки [дз] і [дж].

Джмелик

Вчора цього джмелика ще й на світі не було.

У джмелиному рої *лежали* лялечки, замотані в павутиння, як у *пелюшки*. Лялечки були слухняні й тихі, мов діти, коли вони сплять.

Ля́лечка — личинка комахи в коконі.

Але вранці, коли джміль-сурмач задзижчав своїми крильцями і всіх побудив, одна лялечка несподівано заворушилась, і всі почули, як щось *гризе* її зсередини.

В цьому рої не любили *сидіти* без діла, і тому всі кинулись допомагати. Отоді й виліз маленький джмелик, волохатий, *веселий*.

(За О. Іваненко)

1. Чи зацікавила тебе зворушлива історія про джмелика? Як ти гадаєш, що на нього чекає?

2. Придумай самостійно продовження казки.

3. Прочитай про пригоди джмелика у збірці Оксани Іваненко «Лісові казки».

4. Поділи для переносу слово *задзижчав*.

81. Випиши з попередньої вправи слова з буквосполученнями дж, дз. Скільки у них букв і скільки звуків?

1. Чим відрізняються слова *джміль* і *джмелик*?

2. Поясни правопис виділених слів.

82. Добери до тексту заголовок. Поміркуй, це текст-розповідь, опис чи роздум? Доведи свою думку.

Над квітами кружляє джмелик, схожий на вертоліт.

Весь чорний, мов вуглинка. На спинці та голівці — дві плямки, мов пелюсточки квітки прилипли.

А над ними дужими пропелерами мерехтять крильця. Джу-джу-джу! ... — дзвінко гуде джмелик. — Джу-джу!...

(С. Носань)

1. Ось ти і познайомився ще з одним джмеликом. Чи сподобався він тобі? Перекажи текст спочатку усно, а потім письмово.

2. У першому реченні однією рискою підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні, двома — глухі.

§ 8. Тверді, м'які і пом'якшені приголосні звуки. Позначення м'якості на письмі

83. Пофантазуй, яку сорочку може пошити осінь лісові? Опиши її.

Обнова

Сидить осінь
На горбочку,
Шиє лісові сорочку.
Як пошила,
Каже:
— Лісе!
Скинь стару —
В нову вберися!

(В. Каменчук)

1. Знайди слова з м'якими приголосними звуками. Вимов ці слова, дотримуючись правильної вимови твердих і м'яких приголосних.

2. Пригадай! Як позначається м'якість приголосних звуків на письмі?

М'якість приголосних звуків позначається на письмі буквами **Я, Ю, Є, І, Ь.**

84. Визнач тему і мету тексту.

Беріть, діти, кошики і гайда в ліс. Тільки приглядайтеся пильно. Знаєте, які гриби хитруни? З кожним грибником у піжмурки граються.

Красноголовці з осиками приятелюють. Попід ліщиною ніби кріт купки нагорнув. Розгрібайте обережно! Там грузді причаїлися. А он біля пеньків хороводи водять опеньки. Учіться шукати тільки їстівні гриби!

(Г. Демченко)

1. Назви гриби, про які йдеться в тексті. А які ще гриби ти знаєш? Як ти гадаєш, чому ці гриби отримали такі назви?
2. Перепиши перші два речення. Проаналізуй, коли букви *є, ю, я* позначають м'якість попереднього приголосного, а коли два звуки. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки.

85. Розглянь таблицю твердих і м'яких приголосних звуків.

Тверді	б	п	в	м	ф	д	т	з	дз	с	ц	л	н	р	-	г	ґ	к	х	ж	дж	ч	ш
М'які	-	-	-	-	-	д'	т'	з'	дз'	с'	ц'	л'	н'	р'	й	-	-	-	-	-	-	-	

1. Назви парні тверді і м'які приголосні звуки.
2. Вимов тверді приголосні звуки, які не мають м'якої пари.
3. Який звук завжди м'який? Знайди слова з цим звуком у тексті попередньої вправи.
4. Пригадай, які звуки бувають тільки пом'якшеними? Добери приклади з тексту.

Пригадай! Тверді приголосні лише перед ***і*** пом'якшуються.

86. Прочитай „грамоту" збирача грибів. Запам'ятай цінні поради.

Збирай тільки відомі тобі гриби. Не бери старих, перезрілих. Не виривай гриб з корінням. Не руш мох, землю з хвоєю навколо. Не збивай грибів, які тобі здаються непотрібними (особливо — мухомори, ними лікуються деякі звірі).

Склади власні поради „Як треба збирати гриби". Запиши. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні звуки двома рисками, а пом'якшені — однією.

87. Перепиши, вставляючи пропущені букви.

З'явилис... опен...ки — літо скінчилос.... Вс...кий гриб у руки берут..., та не кожен у кошик кладут.... Гриби шукают... — по лісу блукают... . Де народивс... один масл...чок, там масл...та повзут... з пел...шок.

1. Чому в слові *з'явились* однакова кількість звуків і букв? Знайди подібні слова.

2. **Гра.** Хто знайде найбільше „захованих" слів у виділених словах.

88. Поміркуй! Що це за гриби? Які отруйні гриби на них схожі? Дати правильну відповідь тобі допоможе малюнок.

Ростут... ці гриби гніздами. Найчастіше на пен...ках, стовбурах, коренях дерев. Збирают... їх восени. Шапка в них світло-коричневого кол...ору, рудувата. Ніжка тонен...ка, луската, з білен...кою плівкою.

1. Який це текст — розповідь, опис чи міркування? Доведи.

2. Перепиши. Встав пропущені літери.

3. До слів *шапка*, *ніжка* добери перевірні.

89. Уяви картину, змальовану письменником.

Тихий осінній день. У яблуневому саду літають джмелі. Вони прилетіли до яблука, що впало з дерева і лежить на землі. З яблука тече солодкий сік. Обліпили яблуко джмелі[1].

Зайшло сонце. А в саду пахнуть яблука, нагріті сонцем. Уже й місяць[1] виплив на небо, а яблука пахнуть гарячим сонцем.

(В. Сухомлинський)

1. Чи ти відчув аромат стиглого яблука? Чим пахнуть яблука?
2. Перепиши перший абзац. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки.
3. У другому реченні підкресли граматичну основу.

90. Продовж текст описом яблука. Тобі допоможе малюнок і запитання.

Визирнув місяць із-за хмаринки і в зеленій росяній траві побачив яблуко. Та ж яке яблуко!

1. Яке яблуко за формою?
2. Якого воно кольору? Які в нього щічки?
3. Як воно пахне?
4. Яке воно на смак?

- Розпочати можеш так: „У місячному сяйві купалося..."

91. Порівняй вимову приголосних [г], [к], [х] у першій і другій колонках. Зроби висновок.

великий	великі
довгий	довгі
тихий	тихі

92. Зміни слова за зразком попередньої вправи. Правильно вимовляй тверді приголосні перед [и], [і].

Вузький, короткий, довгий, глухий, солодкий, дорогий, гіркий, сухий, стрімкий, вологий, важкий, рибацький.

93. Прочитай слова, стежачи за правильною вимовою сполучення приголосних звуків [шч], які на письмі позначаються буквою щ. Пам'ятай, що вони повинні звучати твердо і кожен звук виразно.

Пуща, щасливий, щиголь, пригорща, щирість, тріщина, щулитися, щедрий, щовечір, щелепа.

- З двома словами склади речення.

94. Уважно роздивися малюнок і пригадай свої спостереження під час прогулянок у парк.

- За малюнком, власними спостереженнями і поданим планом напиши твір. Використовуй слова з довідки.

План

Зачин	1. Куди прийшли діти?
Головна частина	2. Яка стоїть погода? 3. Яка трава? Яке листя на деревах? 4. Що роблять діти?
Кінцівка	5. Який настрій у дітей? Чому?

Слова для довідки: недавно, сільський (міський) парк; день сонячний, привітний; повітря тепле, запашне; дощі ще не ллють; щедро розмалювала, золотом сяють, плетуть, годують, милуються; діти веселі, щасливі, тому що.

§ 9. Буквосполучення йо, ьо

95. Який заголовок можна дібрати до тексту?

Настало так зване бабине літо. Цього року було воно пізнім. А його чекали не лише старі дерева та звірі і птахи, але й молоді павучки. Тільки-но встояла тепла днина, вони відразу ж стали випускати павутину. Довгу-предовгу. Подув легенький вітерець і відірвав її від гілочки. А разом з нею й павучка. І поніс його у незвідані краї. Чим далі павучок відлетить од дуба — тим щасливіший. Бо на дубі й довкола нього їх, павучків, надто багато зібралося. Ось і розлетілися вони навсебіч, щоб освоювати нові угіддя.

(За А. Давидовим)

Угі́ддя — тут: зе́млі.

1. Випиши слова з м'яким знаком. Знайди серед них такі, які містять м'який приголосний звук перед [о]. Якою буквою позначається м'якість цих приголосних?
2. Знайди слово з буквосполученням *йо*. Вимовляй правильно сполучення м'якого приголосного [*й*] з голосним [о]. Наведи власні приклади слів з цим звукосполученням. Запиши їх.

96. Напевне, ти не раз бував у цирку. А чи здогадуєшся ти про те, що у лісі є свій цирк. Прочитай виразно вірш, і про все дізнаєшся.

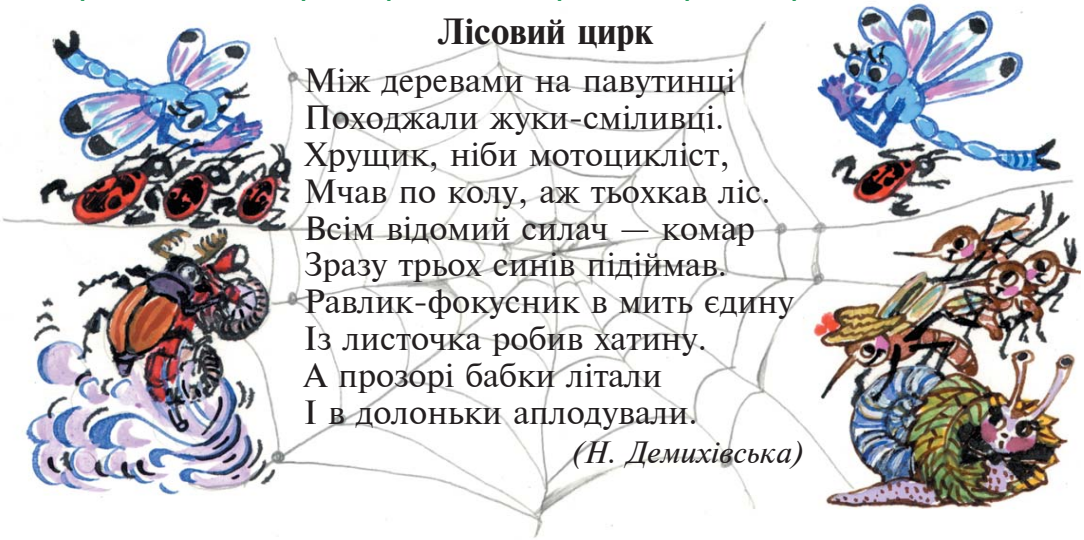

Лісовий цирк

Між деревами на павутинці
Походжали жуки-сміливці.
Хрущик, ніби мотоцикліст,
Мчав по колу, аж тьохкав ліс.
Всім відомий силач — комар
Зразу трьох синів підіймав.
Равлик-фокусник в мить єдину
Із листочка робив хатину.
А прозорі бабки літали
І в долоньки аплодували.

(Н. Демихівська)

- Випиши слова з буквосполученнями ьо. Чому буква Ь стоїть перед О?

Пам'ятай! М'якість приголосного перед О позначається м'яким знаком (Ь).

97. Розвиваємо уяву! Розглянь ілюстрацію до вірша „Лісовий цирк" і ще раз його перечитай. А тепер самостійно придумай казочку про незвичайний цирк і запиши її (5–6 речень). Використовуй слова: *сьогодні, багатьох, кольорові, у нього, мальовничий, цього, усього, утрьох.*

98. Прочитай скоромовку спочатку повільно, а потім швидше. Правильно вимовляй звукосполучення [йо].

Йорж колючий

Йорж колючий,
Йод пекучий,
Хлопчик Йосип
Невезучий —
Йоржик Йосипа
сколов,
Йод попік —
Тож будь здоров.

1. Вивчи скоромовку напам'ять. Запиши її.
2. Назви односкладові слова. Скільки в кожному з них букв, а скільки звуків? Охарактеризуй приголосні звуки.

99. Зміни слова за зразком спочатку усно, а потім запиши їх:

(що?)		(який?)	(який?)		(якого?)
колір	—	*кольоровий*	*осінній*	—	*осіннього*
поле	—	...	вечірній	—	...
праця	—	...	пізній	—	...

100. Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

Блукаючи по лісу, я трохи стомився. Присів на пен...ок, щоб відпочити, і почув позад себе бад...оре „Тук-тук! Тук-тук!" Так і є. Це дятел з-під кори жуків-короїдів та личинок витягує. Який у н...ого міцний дз...об! Справжній теслярс...кий інструмент. Завдяки ц...ому він і дупло глибоке в стовбурі може видовбати, і дістати будь-якого шкідника.

1. Чи утворюють ці речення текст? Доведи свою думку. Добери до нього заголовок.
2. Підкресли слова з буквосполученням **ЬО**. Проаналізуй, м'який знак перед **О** вживається всередині чи на початку складу? Самостійно зроби висновок.

101. Прочитай народні прикмети. Які літери треба вставити замість крапок? Чому?

Спориш довго не змінює восени свого кол...ру — на щедрий врожай зернових наступного року. Якщо пол...ві мурашки витягли

високі купини, то осін... і весна будут... дощовими. Пол...ві миші переселяються до людс...ких жител восени — на сувору зиму, а весною — на мокре літо.

1. Які ще спостереження з народного календаря тобі відомі?
2. Спиши. У першому реченні назви трискладові слова. Поділи їх для переносу.

§ 10. Подовження м'яких приголосних звуків і позначення їх на письмі

102. Поміркуй, яку користь приносить людям ліс.

Не так багато на нашій планеті багатств, які б могли зрівнятися з лісом. Його зелене *вбрання* вбирає сонячні промені, накопичує енергію.

Ліс — одне з джерел кисню на землі. Він очищає повітря від *забруднення*, захищає від *руйнування* ґрунти. Ліс — це здоров'я і відпочинок людей. А скільки всілякого добра постачає нам ліс! Без дерева не обходиться жодне будівництво, з деревини роблять папір, в тому числі твої книжки й зошити.

- Вимов голосно виділені слова. М'які звуки, що позначені двома однаковими буквами, вимовляй подовжено.

Пригадай! М'який подовжений приголосний звук на письмі позначається двома однаковими літерами.

103. Підготуйся записати з голосу останнє речення.

Ліс — то сила для людини,
ліс — окраса всіх країн...
Ліс безсмертний!
Але ж люди
берегти повинні ліс!

(Т. Масенко)

1. Чому треба берегти ліс?
2. Підкресли слово з подовженим м'яким приголосним. Чого в ньому більше — букв чи звуків? Чому?

104. Передай головну думку своїми словами.

Один із небезпечних ворогів лісу — вогонь. Причини лісових пожеж різні: блискавка, сонячне проміння, що проникає через уламки скла на сухе галуззя, мох, недогашені багаття.

Треба спиняти тих, хто шкодить зеленим насадженням, залишає після себе сміття, псує дерева, недбайливо поводиться в лісі з вогнем.

Випиши слова з подовженими м'якими приголосними. Допоможи Барвінкові поділити ці слова для переносу. Пригадай, як можна переносити слова з м'якими подовженими приголосними.

105. Утвори слова за зразком:

знати — знання	писати — ...
уміти — ...	малювати — ...
читати — ...	додавати — ...

- Склади і запиши речення з однією парою слів.
- Визнач, якою частиною мови є подані і новоутворені слова.

106. Випиши слова з подовженими м'якими приголосними звуками.

Всі Незнайки, Поспішайки
хай завчать оці слова:
„Невезі...я від невмі...я та
від поспіху бува".

Починати й не кінчати
Нам усім не до лиця,
бо умі...я без терпі...я, —
наче казка без кінця.

(Г. Бойко)

- Побудуй звукову модель слова *уміння*. Не забудь, що подовженість звука позначається двокрапкою. Наприклад:

колосся

107. Склади прислів'я. Які букви пропущені?

Зна...я робить жи...я	легко в труді.
Важко у навча...і —	буде й умі...я[1].
Є терпі...я —	а людина — зна...ям.
Дерево сильне корі...ям[1],	кращим.

1. Як ти розумієш зміст цих крилатих висловів?
2. Спиши, вставляючи пропущені літери. Подвоєні букви підкресли двома рисками.

§ 11. Апостроф

108. Розкажи, про що ти мрієш.

Мрія

Як виросту — збудую хату,
На хаті колесо приб'ю,
А там я *поселю* крилату
Лелечу клекітну *сім'ю*.

(Д. Павличко)

1. А про що мріє хлопчик?
2. Вимов голосно виділені слова. Поділи їх на склади. Які приголосні звуки — тверді чи м'які — вимовляються в останньому складі? Яка буква позначає м'якість звука [л']? А які звуки позначає буква *ю* в слові *сім'ю*? Знайди ще одне слово, де буква *ю* позначає два звуки. Пригадай, коли пишеться апостроф.

Апостроф пишеться після букв, що позначають тверді приголосні звуки **[б], [п], [в], [м], [ф], [р]** перед буквами **я, ю, є, ї**, які позначають два звуки **[йа], [йу], [йе], [йі]**. Наприклад: ***п'ять, в'ю, м'ята, пір'я, з'їм***.

109. Утвори із розсипаних слів прислів'я і запиши його.

Пташки, п'ють, слізки, ранні, ллють, пізні, а, росу.

1. Про кого можна так сказати?
2. Проаналізуй, скільки звуків позначає буква *ю* у словах *п'ють*, *ллють*. Склади звукові моделі цих слів.

110. Продовж самостійно оповідання.

Коли Дем'янко був ще зовсім малим хлоп'ям, дуже любив бігати до дідуся Лук'яна. Тільки через подвір'я — і до дверей старої хати. А над дверима — ластів'яче гніздо. Самих ластів'ят не видно, тільки голівки виглядають з широко роззявленими, завжди голодними ротиками.

Пам'ятаю, одного разу мале пташеня випало з гнізда...

- Випиши слова з апострофом і поясни його вживання. Поділи ці слова для переносу.

Пам'ятай! При переносі слів апостроф не відокремлюється від попередньої букви!

111. Спиши перші два рядки. Поясни вживання апострофа.

Літом ластівка літає,
Ластів'ят малих навчає:
"Не лінуйтесь, ластів'ята,
Вчіться літечком літати,
Бо, як літо відлітує,
Ми за море помандруєм!

(Г. Чубач)

- Знайди речення із звертанням. Прочитай, виділяючи голосом звертання.

112. Прочитай. Добери до поданих слів споріднені з апострофом. Запиши за зразком: *ластівка — ластів'я, дрова — дров'яний.*

Голуб[1] — ...; солома — ...; хлопець — ... .
горобець — ...; соловей — ...;

- З двома з дібраних слів склади речення.

Пам'ятка

Звуко-буквений аналіз слова

1. Вимов слово.
2. Поділи його на склади. Визнач, на який склад падає наголос.
3. Побудуй звукову модель.
4. Вимов окремо голосні звуки. Проаналізуй, наголошені вони чи ні. Якими буквами позначаються?
5. Вимов приголосні звуки. Які вони: дзвінкі чи глухі, тверді, м'які чи пом'якшені? Якими буквами позначаються?

113. Добери до тексту заголовок.

Лелека живе на старому в...язі. Прибігають до в...яза хлоп...ята — Гриць і Миколка. Витанцьовують під деревом і гукають:

— Лелеко, лелеко, до осені далеко?

А птах нахиляє дзьобату[1] голову, дивиться[1] на дітей. А потім починає клекотати.

Про що він клекоче? Спробуй, розбери.

(За В. Чухлібом)

1. Пофантазуй, про що клекоче лелека?

2. Спиши перші два речення. Поясни вживання апострофа.

Запитання і завдання для повторення

1. Чим відрізняється звук від букви?
2. Пригадай порядок і назви букви в українському алфавіті.
3. На які дві групи поділяються звуки української мови?
4. Скільки голосних звуків у нашій мові? Якими буквами вони позначаються?
5. Які букви вживаються для позначення приголосних звуків? Якими бувають приголосні звуки?
6. Як позначається м'якість приголосних перед *о*? Наведи приклади.
7. Як на письмі позначаються подовжені м'які приголосні?
8. Коли вживається апостроф?
9. Пригадай правила переносу слів із рядка в рядок.

114. Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни вживання м'якого знака.

Осін...

Небеса прозорі,
Мов глибін... ріки.
Падают.., як зорі,
З явора листки.

А над полем нитка
Дзвонит..., як струна.
Зажурилас... квітка —
Чує сніг вона.

(Д. Павличко)

1. У другому реченні підкресли підмет і присудок.
2. Склади звукову модель слова *дзвонить*.

115. Спиши. Де треба, встав апостроф чи м'який знак.

Стоїт[1]... верба серед села,
розпустила пір...я у кожне подвір...я[1].

(Д, а, о, р, о, г)

- Знайди слова з ненаголошеними [е], [и]. Поясни їх написання.

116. Вивчи напам'ять скоромовку.

Хом'ячок тягнув пір'їнку,
Хом'ячиха теж пушинку.
Так по крихті назбирали
Та й на зиму ковдру мали.

1. Запиши скоромовку з пам'яті. Поясни вживання апострофа.
2. Скільки звуків позначає буква *я* в слові *хом'ячок* і в слові *тягнув*? Поділи ці слова для переносу.

ДУМАЮ. МІРКУЮ. АНАЛІЗУЮ

Текст

§ 12. Що таке текст. Тема і мета тексту

117. Працюємо колективно! Прочитайте і відгадайте загадку.

Найстрімкіш вона літає,
Хоч ніяких крил не має.
За одну лише хвилину
В космос прокладе стежину.

То повільна, то кваплива.
А без неї неможлива
Жодна мова і наука.
Що за диво оця штука?

(Д, а, м, у, к)

1. Ви здогадалися, про що йдеться у вірші-загадці? Чи згодні ви з тезою, що без думки неможлива мова й наука? Чому? Доведіть.
2. Знайдіть слова, які характеризують думку. Які вони за значенням – близькі чи протилежні?
3. Як називаються слова, протилежні за значенням? Наведіть власні приклади.
4. Як ви вважаєте, що означає *думати*?

Думати — значить аналізувати, порівнювати, знаходити спільне й відмінне, робити висновки.

ду́мати міркува́ти ми́слити роздýмувати

118. Над чим замислюється хлопчик?

Думаю, думаю, думаю...
Ліплять під стріхою гнізда
Малі серпокрильці —
Навіщо?
Човен гойднувся на хвильці —
Чому це?

Сіються в небі зірки,
Наче дощик,
вітер хмаринку полоще —
навіщо?
Думаю, думаю, думаю...

(М. Галі)

- Чи зустрілися тобі незрозумілі слова? Які?

Візьми за правило! Читаєш текст — насамперед з'ясуй значення нових чи незрозумілих слів.

119. Про що йдеться в кожному реченні? Чи становлять ці речення зв'язний текст? Чому ти так думаєш?

Гойдається на кінці тоненької гілки, пташенят виколисує. То гніздо ремеза. Над річкою, над водою в'язана рукавичка висить.

1. Розмісти речення так, щоб вийшов зв'язний текст. Добери до нього заголовок.
2. Що ти дізнався про ремеза? Де він живе? На що схоже його гніздо?

Об'єднані за змістом речення становлять *текст*. У тексті завжди про щось повідомляється, розповідається. Це його *тема*. До тексту можна дібрати *заголовок*.

120. Визнач тему тексту.

Якщо ми уважно придивимося, то помітимо чимало цікавого навколо себе.

Кожне дерево, квітка, комаха мають свою мову. Тихо розмовляє зірка з полем, хмарина з річкою, пташка з лісом... Прислу́хаймося. *Природа нам про все розповідає.* Треба тільки навчитися чути і розуміти її дивну і мудру мову.

1. *Міркуємо разом*: у кожному з цих речень говориться про природу. Чи можна на цій підставі дійти висновку, що тема тексту — природа? Ні. Чому? Тому що йдеться не про природу взагалі, а про її дивну, мудру мову. Отже, тема цього тексту — мудра мова природи.
2. Установи зв'зок слів у виділеному реченні.

121. Чи знаєш ти, як виглядає ремез?

Ремез — маленька пташка. Груди жовтувато-білі, а спинка коричнева. На голівці й шиї біле пір'ячко. А від дзьобика й навколо ока йде смужка чорного кольору.

- Визнач тему і мету тексту. Добери заголовок.

122. Розглянь уважно малюнок до вправи 119. Пригадай, що ти дізнався про ремеза. Самостійно склади і запиши розповідь про цю пташину.

123. Порівняй, у якому тексті про виноградного равлика розповідається точно, а в якому образно.

I. Жив-був Равлик. Звичайнісінький, а проте дуже високої про себе думки. А все через будиночок. Адже жодна жива істота на світі не носить на собі будиночка, як Равлик. Будиночок його і від ворогів захищає. В ньому він і від дощу, і від спеки ховається. У будиночку й після обіду відпочиває. І чим особливо будиночок хороший: куди господар — туди й він.

(О. Бродський)

II. Виноградний і садовий равлики живуть на землі. Виноградний, крім іншого листя, охоче поїдає виноградне. Живе він у листяних лісах, густих чагарниках, у черепашці, ширина й довжина якої може становити близько 5 см.

- Визнач тему і мету кожного тексту.

Зверни увагу! Про один і той самий предмет, явище, подію можна розповісти по-різному.

124. Визнач тему і мету тексту.

Несподівано вдарив морозець. Вкрив луки інеєм, краї озерця взялися кригою, прихопивши в свої холодні обійми кількох равликів.

Їхні родичі давно вже булькнули на дно, щоб виринути по теплу. А ці сміливці ніяк не хотіли впадати у зимову сплячку. Що тепер з ними буде? Нічого.

Вже навесні відтануть і продовжуватимуть своє тихе, нікому не помітне життя. Якщо, звичайно, під час відлиги не видзьобають їх з криги сірі ворони. І таке буває. Чи не тому краще перебути зиму на дні водойми, якомога далі від ворогів.

(За Г. Тютюнником)

1. З'ясуй значення нових слів і незрозумілих виразів.

2. Визнач, про що дізнався вперше.

3. Про якого равлика йдеться у цьому тексті?

4. Придумай запитання до тексту зі словами *чому? як?*

5. Зроби висновок, як і чому зимують равлики-прудовики?

125. Познайомся ближче з равликом-прудовиком. Зверни увагу, що мета тексту — описати зовнішній вигляд тваринки.

Равлик-прудовик живе у воді. Черепашка в прудовика невелика — до 7 см завдовжки. У ній може бути 4—5 закруток, гострий верх і великий отвір унизу. Крізь цей отвір висуваються нога й голова.

На голові розміщені рот, двоє щупалець і двоє очей.

- Перепиши опис равлика.

Учись знаходити подібність і відмінність між різними предметами, явищами, рослинами, тваринами.

126. Вчимося спостерігати й аналізувати.

1. Розглянь малюнки, на яких зображено равликів.

2. Порівняй виноградного равлика з прудовиком. Чим вони схожі і чим відмінні? Порівнюючи, бери до уваги: *1)* зовнішній вигляд; *2)* середовище проживання; *3)* спосіб пересування; *4)* живлення. Запиши.

Чим схожі? *Чим відмінні?*

§ 13. Головна думка тексту

127. Поміркуй, який із заголовків найбільшою мірою розкриває тему тексту: „Горобець у шпаківні"; „Зухвалий горобець"; „Як горобець захотів шпаком стати".

Ладнали шпаківню для Шпака, а оселився горобець. Розходжає зухвало з Горобчихою, горобенят вивели. Живуть.

Ну, коли вже так сталося, — живіть здорові. Але Горобцеві того мало.

— Живу в шпаківні, — каже всім, — отож і величайте мене надалі Шпаком.

— Горобчику, любчику, — умовляють його інші птахи, — схаменися! Ти ж проти Шпака дрібняк, і масть не та, і заспівати, як він, не вмієш...

— Пусте. Шпаківню маю — отже, Шпак, — затявся на своєму Горобець.

Вуха всім процвірінькав, але дарма, бо серед птахів заведено твердо: живи ти хоч у шпаківні, хоч в орлиному гнізді, а Горобець є Горобець — Горобцем і називатимуть.

- Знайди речення, у якому висловлена головна думка тексту.

Головна думка тексту — це те найважливіше, що хотів нам сказати автор.

128. Запиши відповіді на питання.

1. Чи часто тобі доводиться зустрічати горобчиків?
2. Де вони гніздяться?
3. Чим вимощують свої гнізда?
4. Чим живляться?
5. Як живуть — зграйками чи поодинці?
6. Чи приносять горобці користь?

- Чи вийшло у тебе зв'язне висловлювання?
- Яка його тема? Мета? Головна думка?

129. Підготуйся до читання казки в особах.

Корова, кінь і пес

(Українська народна казка)

Корова, кінь і пес засперечалися між собою, кого із них господар більше любить.

— Звичайно мене, — каже кінь, — я йому плуга й борону тягаю, дрова з лісу вожу, він сам на мені в місто їздить. Пропав би він без мене.

— Ні, господар більше мене любить, — каже корова, — я все його сімейство молоком напуваю.

— Ні, господар більше мене любить, — гарчить пес, — я йому хату стережу.

Вислухав господар цю суперечку та й каже:

— Перестаньте сваритися, всі ви мені потрібні, і кожен із вас добрий на своєму місці. Але сам себе ніхто не хвалить.

1. Про що сперечалися корова, кінь і пес?

2. Які докази кожен із них наводив?

3. Що їм відповів хазяїн?

4. Знайди речення, яке передає головну думку. Вислов її своїми словами. Запиши.

130. Де відбуваються події, зображені у тексті?

Ліс і струмок

У вологій лісовій гущавині, серед боліт і мохів протікав струмок. Він скаржився на те, що ліс закриває від нього небо і далекі краєвиди, не пропускає до нього ні ясного проміння сонця, ні грайливого вітерця.

— Хоч би прийшли люди і вирубали цей нестерпний ліс! — дзюркотів струмок.

— Дитино моя, — лагідно відповів йому ліс, — ти ще малий і не розумієш, що моя тінь охороняє тебе від пекучого сонця і вітру. Без мого захисту швидко висохли б твої слабенькі струмочки.

Краєви́д — місцевість, що відкривається перед очима.

Почекай, наберись спершу сил під моєю тінню, і тоді ти вибіжиш на відкриту рівнину, але вже не слабким струмком, а могутньою рікою.

Тоді, без шкоди для себе, будеш відбивати в своїх водах блискуче сонце і ясне небо, будеш безтурботно гратися з могутнім вітром.

(К. Ушинський)

1. Чим був незадоволений струмок?

2. Що йому відповів ліс?

3. Як розмовляв ліс зі струмком?

4. Визнач головну думку тексту. Ще раз уважно перечитай текст і подумай: головну думку треба сформулювати самостійно чи ці слова містяться в тексті?

5. Перепиши відповідь ліса струмкові.

6. Підкресли звертання. Запиши своїми словами головну думку.

§ 14. Типи текстів

131. Добери до тексту заголовок.

Однієї весни пара бузьків поселилася на хаті нашого сусіди. Вони заходилися виводити бусленят. Коли знайшлися яйця, сусідський хлопчак видерся на дах і замість буслиного яйця поклав качине.

Бусли не помітили, що яйце не їхнє. А коли вивелися молоді, тоді й сталося лихо. Аж тепер бусел доглянув, що у їхньому гнізді негаразд: одна дитина як дитина — бусленя, а друга — каченя, щось чуже.

Він день і ніч гасав по гребені даху зі страшним клекотом: „Зрада! Зрада!" А буслиха стояла край гнізда й мовчки умирала.

Потім він злинув у небо і, склавши крила, каменем упав на подвір'я. Через хвилину те ж саме зробила буслиха. Заплатили смертю за легковажність хлопчика.

З того часу бузьки не прилітали більше в наше село.

(За Б. Харчуком)

1. Яка біда скоїлася в бузьковій сім'ї?

2. Який це текст — розповідь, опис чи роздум (міркування)?

Перш ніж відповісти, звір свої думки з таблицею.

В процесі спілкування ми використовуємо різні типи висловлювань.

Розповідь	Опис	Міркування
Коли хочемо щось повідомити, розповісти, відповідаємо на питання *що робили? що сталось?*	Коли відповідаємо на питання *який? яка? яке? які?*	Коли відповідаємо на питання *чому?*

132. Здогадайся, кого описано в тексті? Як називають цього птаха у вашій місцевості?

Цей птах зустрічається і в Молдові, і в Україні. Ноги й дзьоб у нього довгі, червоні. Пір'я біле, як сніг. А кінчики крил і хвоста чорні. Статура горда.

- Визнач тип тексту. Доведи свою думку (при потребі користуйся таблицею).

133. Відгадай загадку.

А у нас на хату
сіло щось цибате.

Замість носа — стручок,
очі — як росини.
Шию вигне:
— Клок-клок-клок... —
лущить горошини.

(П. Мовчан)

леле́ка
бу́сел
бузьо́к
чорногу́з

1. До якого типу належить цей текст?

2. Який це опис — точний чи образний?

134. Поспостерігай, які цікаві порівняння знайшов поет Валентин Берестов, описуючи очі двох птахів.

У кого які очі

У сови на старість очі, ніби фари,
круглі, здоровенні, отакі страшенні!
А у пташки, у синички,
очки зовсім невеличкі:
намистиночки маленькі,
отакенькі!

1. Спробуй самостійно дібрати порівняння до слова *очі*:
У курочки очі, ніби ... .
У кішки очі, наче ... .
У собаки очі, як ... .

2. Опиши одну із тваринок, використовуючи дібрані порівняння. Опис запиши.

135. Добери до тексту заголовок.

Гніздо — це пташиний скарб. Воно надійно сховане в траві чи листі.

Яєчка в ньому — як жменя сяючих коштовностей. У гнізді сплю́хи — вони білуваті, ніби мармур, у гнізді плаву́нчика — переливчасті, як перлини. У гнізді співочого дрозда схожі на яхонти. Та що яхонти й перли — вони ж мертві! А в яєчках майбутні пташенята і тисячі тисяч майбутніх пісень.

Одним відрізняється пташиний скарб від справжнього: його не можна торкатися.

Тільки незайманий, тільки незнайдений принесе він радість.

(М. Сладков)

Я́хонт — напівкоштовне каміння яскраво-блакитного кольору. ***Перли́ни*** — перламутрові намистини сріблясто-білого кольору; коштовна прикраса.

- Який це текст за типом?

Міркуй так. Це текст-міркування, тому що в ньому є теза, докази і висновок:

1) гніздо — це пташиний скарб	**теза**
2) в яєчках майбутні пташенята	**докази**
3) його не можна чіпати	**висновок**

136. Поміркуй над питанням: *чому гніздо — це пташиний скарб?*

Будуючи відповідь, використовуй такі слова: *я знаю, що ... ; можливо, це ... ; це, безумовно, ... ; саме тому ... .*

- Відповідь-міркування запиши.

137. Визнач тему тексту та його тип.

Журавлі *збираються* у вирій. У далекі теплі краї. А там отруйні змії *водяться*. От старі й навчають своє потомство полювати на тих змій. У нас змій мало, більше вужі водяться. Та й тих нелегко впіймати. Тож старі журавлі і приловчилися до кори. Он як кидають!

(За В. Титаренком)

1. Як журавлі навчають молодняк полювати на змій?
2. Який із заголовків — „У вирій", „Прощай, журавлику", „Винахідливі журавлі" — найбільше відповідає змістові тексту? Чому?
3. Прочитай виділені слова. Як правильно вимовляти буквосполучення *-ться*? Добери свої приклади.

138. Відгадай загадку. Визнач тип тексту.

Шерсть гладенька
і м'якенька.
Спинка гнеться.
Хвостик в'ється.
Тільки лапки
цап-царапки!

жорсткий
м'який
пухнáстий

- Склади опис котика, використовуючи названі ознаки.

139. Прочитай і відгадай загадку.

Вірно людям я служу,
їм дерева стережу.

Дзьоб міцний і гострий маю,
шкідників ним добуваю.

- Склади звукову модель слів *дзьоб, маю*.

140. Працюємо колективно! Знайдіть у тексті опис дятла. Зверніть увагу на те, яка в нього голівка, спинка, крила, кігтики, хвіст, дзьоб. Перекажіть текст.

На трухлявому стовбурі вмостився ... . Як гарно він убраний! Голівка і спинка чорні, на потилиці червона пляма. А на чорних крилах білі плямочки і смужечки.

Усівся ... прямо на стовбур. Зачепився за нього гострими кігтиками, обіперся на жорсткий хвіст і давай стукати по стовбуру міцним дзьобом.

(За Г. Скребицьким)

- Знайдіть слова з м'яким знаком. Скільки в них звуків і скільки букв? Вимовте звуки і назвіть букви.

141. Працюємо колективно! Ви знаєте, як провести спостереження за птахом? Вам допоможе план-опора.

План-опора опису птаха

1. Яка величина птаха?
2. Яке забарвлення?
3. Які в нього дзьоб, крила, хвіст?
4. Розташування пальців на лапках?
5. Як він тримається за стовбур дерева?
6. Як добуває собі корм?

- Розгляньте уважно малюнок і, користуючись планом, опишіть: дятла (І варіант); будь-якого іншого птаха (ІІ варіант).

142. Подумай, яким тоном і чи дуже голосно треба читати вірш, щоб передати любов до рідної природи.

Що місяцю зіроньки кажуть ясненькі?
Що шепчуть квітки уночі над рікою?
Про що зітха вітер?
Хотів би я знати, про що той струмочок
у мріях своїх гомонить між травою.
Що листячко шепче, мов дише в садочку?
Хотів би я знати. Та хто теє скаже?

(П. Тичина)

1. Які речення у вірші переважають?
2. Якими словами поет передає „мову" природи? У якому значенні вони вжиті — прямому чи переносному?
3. Спробуй дати відповідь авторові вірша на одне із питань.

143. Розглянь малюнок.

- Ще раз повернися до вправи 141. Користуючись пам'яткою, опиши папугу.

§ 15. Будова тексту

144. Відгадай, про кого склав вірш Грицько Бойко?

Хвіст трубою, спритні ніжки —
Плиг із гілки на сучок! —
Носить ..... горішки
В золотий свій сундучок.

В неї й очі, мов горішки,
Кожушинка хутряна,
Гострі вушка, наче ріжки, —
У дуплі живе вона.

1. Які істотні ознаки допомогли тобі здогадатися, що йдеться про білочку?
2. Знайди порівняння. Опиши білочку, використовуючи знайдені порівняння.

145. Працюємо колективно! Доберіть до тексту заголовок. Визначте тип.

З ранку до вечора білочка клопоче. Свою хату до зими готує.	**Зачин.**
Суху траву, мох збирає. Всі щілини в гнізді затуляє.	**Головна частина.**
Тепер ні мороз, ні вітер їй не страшні.	**Кінцівка.**

1. Із скількох частин складається текст?
2. Про що повідомляється у зачині, в головній частині?
3. Для чого слугує заключна частина (кінцівка)?

146. Прочитай текст попередньої вправи без зачину.

1. Чи зрозумілий він?
2. Опусти головну частину. Зроби висновок, чому зруйнувався текст.
3. Чи можна опустити кінцівку?

147. Чи може цей текст бути продовженням тексту з вправи 145?

Гніздо у білки, як у пташки, збудоване з гілок, з хмизу. Та так зроблене ловкенько — неначе великий м'яч. Кругле, а збоку — пролазка.

Всередині гніздо сухою м'якою підстилкою вислано. Затишно в ньому, тепло.

(За Г. Скребицьким)

1. Який це текст за типом?

2. Про що йдеться в зачині?

3. Спробуй придумати власне продовження тексту.

4. Чи правильно зробити такий висновок:

Текст складається з трьох частин.
У *зачині* стисло повідомляється про кого чи про що йдеться.
У *головній частині* розгортається зміст зачину.
Кінцівка завершує текст і намічає подальший його розвиток.

148. Проаналізуй текст. Знайди зачин, головну і заключну частини.

Чому білка не боїться лютої зими? Тому що вона гарна господиня.

Знайде білка на кущі горішок, зірве і заховає десь у шпарці дерева. А то ще в дуплі цілу комірку влаштує — горіхів, жолудів назбирає. Білка й гриби на зиму припасає.

Чимало треба їй горіхів, жолудів та грибів запасти восени. Зате взимку вона не голодуватиме.

1. У якій частині висловлена теза, у якій докази?

2. Спиши. Підкресли дієслова. Постав наголос. Поділи їх для переносу.

Зверни увагу! Текст-розповідь, опис і міркування будуються по-різному.
У зачині тексту-розповіді повідомляється про час або місце дії.
У зачині тексту-опису описується предмет чи явище природи.
У зачині тексту-міркування висловлюється теза, твердження.

149. Продовж текст самостійно. Виділяй зачин, головну і заключну частини. Не забувай, для чого слугує кожна із них!

Одного разу, бігаючи по лісі, зайчик зустрів білочку. ...

1. Який у тебе вийшов текст — розповідь, опис чи міркування?

2. Запиши складений текст.

150. Подумай, чому засумував жолудь.

Жолудь

Повіяв вітер. Упав з дуба жолудь. Жовтий, блискучий, ніби викуваний з міді. Упав і думає: „Так хороше було на вітах, а тепер я на землі. А звідси не видно ні річки, ані лісу”.

Засумував жолудь. Став проситися: „Дубе, візьми мене на гілочку!” А дуб відповідає: „Дурненький ти. Подивись, я теж виріс із землі. Пускай скоріше корінь, рости. Станеш високим дубом”.

(В. Сухомлинський)

1. Як утішив жолудя дуб?

2. Визнач тип тексту. Доведи, що міркуєш правильно.

3. Чи можна продовжити розповідь про пригоди жолудя? Спробуй зробити це самостійно.

151. Прочитай казочку, яку склав твій ровесник.

Помідор і Огірок

Колись давно Помідор та Огірок були однакові — біленькі. Якось Помідор прийшов до Огірка та й каже:

— Дивись, який я повненький та гладенький. А ти? Тонкий та довгий, як палиця.

Аж позеленів Огірок від образи, коли почув такі слова. Але змовчав. Як-не-як, а

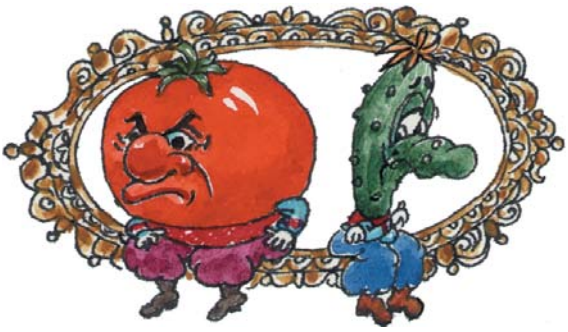

Помідор гість, товариш. Повернувся Помідор додому, згадав, що він наговорив Огіркові, і так йому соромно стало, аж почервонів увесь.

Наступного дня товариші помирилися. Але Огірок так і залишився зелений, а Помідор — червоний.

1. Із скількох частин складається текст? Постав питання до кожної частини.

2. Визнач головну думку тексту та його тип.

152. Уяви, що зустрілося двоє ведмежат. Одне з них буре, друге — біле.

1. Чим вони схожі й чим відмінні?

2. Придумай веселу казочку про двох ведмедиків.

153. За малюнком і поданими питаннями опиши цуцика.

1. Хто зображений на малюнку?

2. Який він? Яке хутро? Мордочка? Очі? Вушка? Хвостик?

3. Якої вдачі тваринка?

154. Міркуй разом з нами! Чи ти звернув увагу на те, як незвичайно розміщуються пальці на лапках у дятла?

Спробуємо відшукати причину такого розміщення пальців. Насамперед з'ясуємо, в якому середовищі живе цей птах і яку роль відіграють пальці в його житті.

Дятли здебільшого живуть у лісі. Вони цілими днями оглядають дерева, шукають шкідників. Для цього їм треба міцно триматися за стовбур.

1. До якого типу належить цей текст? Доведи.

2. Визнач зачин, головну частину та кінцівку.

155. Склади міркування за поданими питаннями.

1. Чому в дятла довгий, міцний, гострий дзьоб?
2. Чому перед небезпекою їжачок згортається в клубочок?
3. Чому шишкарі виводять пташенят восени або взимку?

- Один із текстів запиши.

§ 16. Як зв'язуються речення в тексті

156. Прочитай якутську казку.

Як білка і заєць одне одного не впізнали

Якось улітку познайомилися *заєць* і *білка* та й стали друзями. А потім прийшла зима. Випав сніг, і все навколо стало біле. *Білка* вимостила собі гніздо високо на дереві, в дуплі. А *заєць* під сушняком сховався.

От поглядає *білка* з гнізда на *нього* і не впізнає. *Був* сірий, а *став* білий, як сніг. „Мабуть, це не *він*", — думає *білка*. А *заєць* і собі *білки* не впізнає: *та* була в рудому кожушку, а *ця* в димчато-сірому.

Аж тоді *вони* впізнали один одного, як літечко настало знову і *їх* вбрання колишнє повернулося.

1. Чому білка й заєць не впізнали один одного? Яким стало їхнє хутро взимку?
2. Із скількох частин складається текст? Скільки в ньому абзаців?
3. Поспостерігай, які слова вживаються у тексті, коли йдеться про зайця й білку.

157. Поспостерігай, які слова вживаються замість слова *заєць*.

Як заєць взимку живе

Вдень *заєць* спить. А як прийде ніч, виходить погуляти й попоїсти.

Поки снігу в полі небагато, *він* лапками його розриє — глянь і травичку знайде. А як намете хуртовина глибокі намети, тоді вже не розкопати *зайчикові* снігу. Зате в лісі *він* на високий замет вилізе, з кущів, з дерев молоді гілочки пообгризає або кори поїсть. От і ситий. А інколи і в село в гості завітає. Прийде пізно ввечері, коли в селі тихо, всі вже сплять, підбіжить до стіжка і почне сіно смикати. Насмиче, наїсться, а потім назад в ліс побіжить. Так і живе *заєць* цілу зиму.

(Г. Скребицький)

- Спробуй прочитати текст, вживаючи тільки слово *заєць*. Яке враження він справляє?

Для зв'язку речень у творі використовуються слова: ***він, вона, воно, вони, їх, до неї, до нього*** та слова, близькі за значенням.

Повторення одних і тих самих слів збіднюють нашу мову.

158. Прочитай текст, розташований ліворуч. Які слова в ньому часто повторюються? Чим відрізняється від нього текст, що знаходиться праворуч?

Зайчик живе в лісі.
У зайчика немає ні нори,
ні гнізда.
Проте шубка у зайчика тепла,
пухнаста.
Зайчикові в такій шубці не
страшні ніякі морози.

Зайчик живе в лісі.
У нього немає ні нори,
ні гнізда.
Проте шубка тепла, пухнаста.
Зайчикові в такій шубці не
страшні ніякі морози.

- Запиши з пам'яті відредагований текст. Підкресли слова, які вживаються замість слова *зайчик*.

159. Склади і запиши текст-міркування „Чому у зайчика взимку шубка біла, як сніг?".

- Перш ніж скласти висловлювання, прочитай поради юному авторові.

Пам'ятка

Працюючи над текстом, керуйся запитаннями:
1. Що скажу? Для чого?
2. Оберу розповідь, опис чи міркування?
3. Розповідатиму (писатиму) точно чи образно?
4. Які частини виділю?
5. Якими словами буду поєднувати речення і частини (зачин, головну і заключну частини)?
6. Чи не допускаю настирливих повторень одних і тих самих слів?

160. Розташуй речення у такій послідовності, щоб вийшло зв'язне висловлювання.

Причепляться своїми довгими ніжками до стелі, до стін та й сплять цілу зиму.

На зиму комарі ховаються в різні щілини, в старі дупла. Позлітаються в підвал.

Вони й біля нас зимують.

1. Який із заголовків найбільше відповідає змістові тексту: *„Комарі"*, *„Де зимують комарі?"*, *„Де живуть комахи взимку?"*

2. Про що потрібно було б розповідати в першому та третьому текстах?

161. Солов'ї, ластівки, журавлі, лелеки відлітають у теплі краї на зимівлю. Але багато птахів залишаються вдома. Це дятли, горобці, синички. Прилітають шишкарі, снігурі.

- Щоб птахам не було голодно, треба їм допомогти. Розглянь серію малюнків і склади за ними розповідь. Запиши. Кожну частину розпочинай з абзаца.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке текст?
2. Які бувають тексти за типом?
3. Яка різниця між текстом-розповіддю та текстом-описом?
4. З яких частин складається текст?
5. Для чого слугує кожна частина?

162. Прочитай і відгадай загадку.

В червоній
солодкій
оселі
зібралися
браття
веселі,

чорнесенькі
та пригожі
і трішки
на ґудзики
схожі.

(С. Келар)

1. Які істотні ознаки допомогли тобі здогадатися, що йдеться про кавун? Назви їх.

2. Склади загадку-опис будь-якого відомого усім предмета: *фрукта*, *овоча*, *квітки*, *комахи*. Використовуй істотні ознаки, описуючи цей предмет.

163. Учись спостерігати! Листя яких дерев зображено на малюнку? При потребі користуйся довідковим матеріалом.

Довідка: дуб, клен, береза, акація, каштан, осика.

1. Опиши один із листочків (за бажанням):
а) який він за розміром?
б) за формою?
в) якого він кольору?

2. Склади звукові моделі слів *акація* і *береза*.

164. До чого закликає нас поет?

Звернення

До вас, мої рідні, звертаюся я —
Найменший у нашій *сім'ї:*
стоїть на *узліссі* ялинка моя —
не зрубайте її!
На озері плаває пташка моя —
не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя —
не згасіте її.
Світ *казки* будує мрія моя —
не спиняйте її!

(Д. Павличко)

1. Зроби висновок — яка мета цього тексту.
2. Спиши перше речення. Підкресли звертання.
3. Поясни правопис виділених слів.

Речення

§ 17. Які бувають речення

165. Як ти розумієш слова „Ти у всіх країнах, Україно"?

Україна

Ти не тільки там, де княжий Київ,
Де горять тисячоліть хрести.
Україно, ти неначе мрія,
Що її чужим не досягти!
Ти живеш у гуркоті турбіни,
У гнізді орлинім на шпилі,
І у слові першому дитини,
І у надрах нашої землі.
Ти у всіх країнах, Україно,
В образі нестримного крила, —
Бо усюди є така людина,
Що тобі на вірність присягла!

(Л. Полтава)

1. Якими почуттями ти перейнявся, прочитавши вірш?
2. Що промовляє твоє серденько рідній Україні? Звернися до України зі словами побажання.
3. Пригадай! Що називається реченням? Які бувають речення за метою висловлювання та інтонацією? При потребі звертайся до таблиці на с. 11.

166. Про що йдеться в тексті?

Наш рід

Мама вишиває на білому полотні зелений барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку-вутінку вишила.

— Що це буде, нене? — питає Андрійко.

— Українська святкова сорочечка для тебе.

— Чому українська? — допитується Андрійко.

— Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти — маленький українець.

— А ти, мамо?

— І я українка, і татко, й бабуся, й дідусь. Ми українського роду. І любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти.

— То швидше вишивай мені українську сорочку!

(За А. М'ястківським)

1. А якого ти роду? Хто твої мама, тато, бабуся, дідусь?
2. В яких реченнях висловлене повідомлення, питання, спонукання? З якою інтонацією їх слід читати?
3. Підготуйся до виразного читання оповідання в особах.

За метою висловлювання речення бувають *розповідні, питальні і спонукальні.*

167. Поміркуй, з якою метою вживається кожне речення. Виділяй паузою і голосом кінець речення.

Що для нас Україна? То земля наших предків. Чудова природа, старовинні міста, писанки-села, працьовитий і талановитий український народ.

Не забувайте, любіть цю дивну землю!

1. Що ти знаєш про Україну?
2. Які розділові знаки стоять у кінці речень?
3. Яку роль відіграють розділові знаки на письмі?

Пам'ятай! Якщо в кінці речення ставиться крапка, то голос знижується.

Якщо про щось запитується, то голос підвищується на тому слові, на яке звернене запитання.

168. Спиши. Яке це речення за метою висловлювання? За інтонацією?

Будь, Україно, сильна, могуча,
Будь нам по вічні часи.

(Р. Купчинський)

- Прочитай його так, щоб воно стало окличним. Який розділовий знак ставиться в кінці окличних речень?

Якщо речення вимовляються з особливим почуттям, то вони стають ***окличними***.

Окличними можуть бути ***розповідні, питальні*** і ***спонукальні*** речення. В кінці окличних речень ставиться знак оклику.

169. Пригадай і перекажи легенду про заснування Києва.

Ви добре знаєте міста України? Київ. Львів. Ужгород. Запоріжжя. А чи знаєте ви, від чого походять їх назви? Спробуйте довідатись. А я вам допоможу!

Київ носить ім'я свого засновника — князя Кия.

Старовинне місто Львів заснував князь Данило Галицький і назвав його на честь свого сина Лева.

Ужгород. Уж-город. Місто, що стоїть на річці Уж.

А чому Запоріжжя? Тому що знаходиться за порогами Дніпра.

1. Знайди в тексті розповідні, питальні і спонукальні речення. Відшукай окличне речення. Зроби висновок, як правильно читати речення з крапкою, знаком питання та знаком оклику?
2. Поясни вживання великої літери.
3. Перепиши перший абзац. Зверни увагу на розділові знаки.

170. Довідайся, звідки походить назва твого міста чи села. Розповідь (4–5 речень) запиши. Не забувай відділяти розділовими знаками одне речення від іншого.

§ 18. Головні і другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні

171. З ким порівнює калину поет?

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.

Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.

(Т. Шевченко)

1. А чи можна порівняти дівчину з калиною? Чому?
2. Перепиши перші два рядки вірша.
Чи становлять вони речення? Доведи свою думку.

172. Ще раз перечитай записане тобою речення. Про що в ньому йдеться? Яке питання поставимо до слова калина? Що говориться про калину? Яке питання поставимо до слова зацвіла?

1. Як називаються головні члени речення?
2. На які питання вони відповідають? Свої узагальнення звірте з правилом.

Головний член речення, який вказує, про кого або про що повідомляється в реченні, називається *підметом*. Підмет відповідає на питання *хто?* або *що?*

Головний член речення, який вказує, що говориться про підмет, називається *присудком*. Присудок відповідає на питання: *що робить? що буде робити? що робив? що робили? яким* є підмет? *хто* він?

Підмет і присудок — головні члени речення, його *граматична основа*. Усі інші члени речення є *другорядними*.

173. Простежимо за зв'язком слів у реченні.

Зацвіла в долині червона калина.

1. Поставте питання від підмета до присудка (калина що зробила? зацвіла). Зацвіла де? (в долині).
2. Тепер від присудка до підмета (зацвіла що? калина). Калина яка? (червона).
Позначимо зв'язок між членами речення стрілочками:

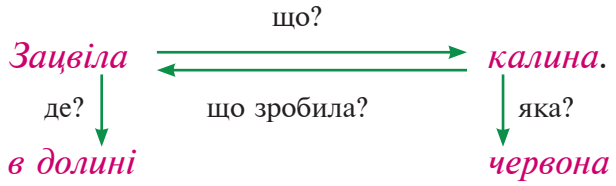

174. Прочитай слова. Чи виражають вони закінчену думку? Розташуй їх у такому порядку, щоб вийшли речення.

Схилилася, водою, верба, над, кучерява.
Неба, до, тополя, стрімка, тягнеться.

1. Запиши побудовані речення. За допомогою стрілок і питань установи зв'язок слів у реченні. Підкресли основу.
2. Побудуй речення за поданими схемами.

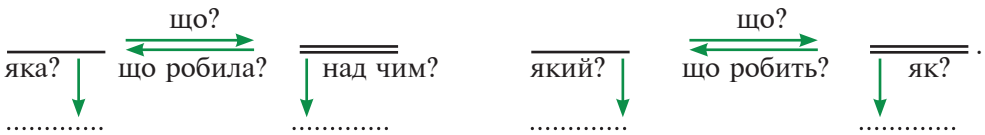

175. Добери до тексту заголовок.

В Україні біля кожної хати красується калина. А коло річок і навколо ставків кучерявляться ніжні верби. Високі тополі ростуть уздовж доріг. То ж недаремно ці рослини — символи України.

1. Які ще символи України ти знаєш? Якого кольору український прапор? Чому жовто-блакитний? Що символізують ці кольори?
2. Перепиши речення. Визнач у них головні і другорядні члени. Підкресли основу.

176. Спиши речення.

У полі калина, у полі червона
Хорошенько цвіте.

1. Визнач головні члени речення. Став питання від підмета до присудка.
2. Постав усно питання від головних до другорядних членів.

177. Пригадай, у яких ще піснях і віршах оспівується калина? Чому народ так ставиться до цієї рослини? Яку ти знаєш легенду про калину?

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

- У кожному простому реченні, що входить до складного, знайди основу. Підкресли її.

178. Спиши. Усно постав питання до підкреслених головних членів.

Рушник на стіні — давній український звичай.

(За В. Скуратівським)

- Установи зв'язок підмета й присудка з другорядними членами. Випиши сполучення слів за зразком: *Рушник (де?) на стіні.*

179. Подумай, чому рушник порівнюють з піснею.

Український рушник народ порівнює з піснею. Без рушника, як і без пісні, не обходиться народження, одруження людини, ювілейні урочистості.

(За Л. Орел)

1. Спиши перше речення. Установи зв'язок між членами речення. Підкресли основу.
2. Поясни написання слів з подовженими м'якими приголосними.

180. Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

Сорочку мати вишила м...ні
Ч...рвоними і чорними н...тками.

(Д. Павличко)

- Підкресли підмет і присудок. Усно встанови зв'язок між головними і другорядними членами.

У реченні другорядні члени зв'язані з головними та між собою і утворюють *словосполучення.*

181. Утвори словосполучення:

вишивати *(що?)*	рушник *(який?)*
вишивати *(кому?)*	квітів *(яких?)*
вишивати *(чим?)*	дітям *(яким?)*
вишивати *(як?)*	руками *(якими?)*
вишивати *(де? на чому?)*	у серцях *(яких?)*
вишивати *(коли?)*	на душі *(якій?)*

1. За аналогією утвори словосполучення зі словами *ручка*, *писати*.
2. З двома словосполученнями склади і запиши речення. Підкресли основу.

182. Доповни речення другорядними членами, які відповідають на поставлені питання.

коли? куди?
... ми їздили ... .

чия? що?
... бабуся вишила ... .

на чому?
... пломеніли

які?
... кетяги .

які? що? кому?

Діти ... розглядали ... . сподобались вишиванки.

1. Чи утворюють речення текст? Добери до нього заголовок.

2. Які вишиванки є у вашій оселі? Розкажи. Виший серветку, подаруй її матусі.

183. Прочитай слова, з яких мають починатися речення.

1. Склади речення і запиши їх в такій послідовності, щоб вийшов текст „На уроці праці".

Сьогодні ... . Вчителька ... . Ми ... . Оксанка й Василько ... . Андрійко та Мар'янка ... . Усі хлопчики й дівчатка ... .

2. Визнач головні члени. Які члени речення ти додав?

3. Установи зв'язок між словами одного з речень.

184. Про що розповідається в пісні?

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою
Яром-долиною
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорозьке
Хорошенько!

1. Що ти знаєш про козаків? Якої вони були вдачі?

2. Знайди окличні речення. Прочитай їх з відповідною інтонацією.

3. У перших двох реченнях визнач граматичну основу й установи зв'язок між головними та другорядними членами.

185. Поставте якомога більше питань до кожного речення. Користуйтеся опорою: Хто жив ... ? Хто заснував ... ? Де жили ... ? Що заснували... ? Що робили ... ?

Козаки жили на Дніпрі[4]. Вони заснували Запорізьку Січ на острові Хортиця. Запорожці[4] охороняли кордони України від ворогів. На своїх човнах-чайках вони вирушали в морські походи до Криму й Туреччини.

Козаки були справжніми лицарями — хоробрими, мужніми, відважними.

1. Дайте повні відповіді на питання і запишіть їх.

2. Що нового ви дізналися про козаків?

3. Проаналізуйте перші два речення. Користуйтеся пам'яткою.

Пам'ятка розбору речення

1. Визнач тип речення:
а) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);
б) за інтонацією (окличне, неокличне).
2. Визнач граматичну основу.
3. Постав питання до другорядних членів і назви їх.

186. Визнач тип тексту. Прослідкуй, які слова вживаються замість слів *Іван Сірко*.

Іван Сірко був кошовим отаманом. Він боронив рідну землю від ханських орд і ніколи не зазнав поразки. Майже у ста походах хоробрий ватажок очолював козаків.

Жоден із запорізьких вождів не зажив такої любові і шани серед січового товариства. Народ прославив козацького полководця в численних піснях і думах[4].

ота́ман
ватажо́к
вождь
полково́дець

1. За що любили і прославляли Сірка?

2. Кого ще з козацьких полководців ти знаєш? Розкажи про їхні подвиги.

187. Добери залежні слова.

Запорожці *(які?)*	захищали *(що?)*
у степу *(якому?)*	прислухалися *(до чого?)*
морем *(яким?)*	пливли *(куди?)*

- Склади речення з кожною парою слів з правої та лівої колонки.

§ 19. Звертання. Розділові знаки при звертанні

188. Прочитайте текст в особах.

Сніжинка народилася високо в небі, у великій волохатій Хмарі.

— Бабуню Хмаро, — мовила вона. — Чому ми так далеко від землі?

— Щоб першими побачити, як з холодних висот надходить зима, — лагідно пояснила Хмара.

— Бабуню Хмаро, а навіщо нам стрічати зиму?

— Щоб землю вкрити білою ковдрою, заховати од вітрів-морозів.

— Ой, бабуню! — дивується Сніжинка. — Таж я мала, а земля величезна! Як я її вкрию?

— Земля велика, але одна, а в тебе мільйон мільйонів сестричок. Разом нам усе під силу! — сказала Хмара і трусонула рясним фартухом.

(З. Мензатюк)

1. Чого не розуміла маленька Сніжинка? Що їй відповіла Хмара?
2. Знайди речення, в яких Сніжинка звертається до бабуні? Виразно їх прочитай. Чи виокремлюєш ти голосом звертання? Як звертання виділяється на письмі?

Звертання — це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Під час вимови звертання виділяється голосом, а на письмі — комою або знаком оклику.

189. Звернися з проханням до бабусі, дідуся, мами, тата, вчительки, друзів.

1. Використовуй спеціальні форми звертання і слова ввічливості.
2. Звертання виокремлюй голосом.

190. Що ти знаєш про Різдвяні свята? Як святкують Різдво у вашій родині?

Дніпро обняв дзвінкі Карпати,
а в хаті вже кутя і сіно.
Дозвольте заколядувати:
— З Різдвом Христовим, Україно!

(Й. Струцюк)

- Перепиши останній рядок. Підкресли звертання.

191. Чому християни так урочисто святкують Різдво?

Ось і Різдво прийшло. На порозі Святий вечір. Це велике свято. Дві тисячі років тому у пречистої Марії народився син. Світові явився Ісус Христос.

Люди по засніжених вулицях йдуть до церкви. Вітають одне одного: „Христос рождається!”. І чують у відповідь: „Славімо його!”

А скільки колядок лунає цього вечора! І які всі гарні, величні! Як ця.

У Віфлеємі
В стайні, на сіні,
Христос родився
Всім на спасіння!

Люди, радійте,
Христа вітайте,
Божому сину
Славу віддайте!

1. Перечитай колядку. Визнач тип речень за метою висловлювання та інтонацією.
2. Перепиши другий стовпчик. Підкресли звертання.

192. Перепиши. Підкресли звертання.

Щедрий вечір, хато-світлице,
сійся, родися, житечку, пшенице!

- Зверни увагу, де стоїть звертання — на початку, в середині чи в кінці речення. Де стоять коми? Самостійно зроби висновок.

Якщо звертання стоїть на початку речення, то кома ставиться після нього. Якщо в середині, — то з обох боків. А якщо в кінці речення, — то перед ним.

193. Спиши. Звертання виділяй комами.

Заходьте до хати колядничкі. Пригощайтеся любі.

194. Склади п'ять–сім речень із звертаннями. Запиши. Які ці речення за метою висловлювання?

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке речення?
2. Які бувають речення за метою висловлювання? А за інтонацією?
3. У кінці яких речень ставиться крапка? Знак питання? Знак оклику?
4. Які ти знаєш члени речення?
5. Які члени речення становлять його основу?
6. Як зв'язуються між собою слова в реченні?
7. Що таке звертання? Як воно виділяється на письмі?

195. Чи знайомий ти зі старовинним звичаєм „Водіння кози"? Прочитай про цей звичай.

Діти збираються в одній хаті[4]. Роблять *козу* — одягають на когось кожуха вовною наверх і ходять з хати в хату по селу.

Хтось із дітей біжить уперед.

— Дядьку, пустіть козу в хату!

— Холоду напустите! Та й хата маленька!

— Та й наша коза маленька — в щілину влізе!

Тоді вже всі гуртом входять до хати:

— Добрий вечір, дядьку!

Го-го-го, коза,
Го-го-го, сірая,
Де шкури діла?
А в тому сельці
Всі люди стрільці.

Встрелили козютку
У праве вушко!
Пуць, коза впала
Та й хвіст задрала!

(Коза падає)
Три куски сала,
Щоб коза встала,
Мірочку жита,
Щоб коза сита.

Мірочку гречки
На варенички.
Добрий вечір!
Будьте здорові,
З празником!

1. Розкажи, як у вашому селі „гуляють" з козою? Яких пісень співають?
2. Добери із тексту вправи приклади розповідних, питальних і спонукальних речень.
3. Спиши речення із звертанням. Поясни вживання розділових знаків. Які це речення за метою висловлювання та інтонацією?

196. Перепиши колядку, виділяючи комами звертання.

Місяченьку мій братику
Зійди рано, постій мало,

Поки я бички позапрягаю,
Жито-пшеницю порозсіваю.

Роди Боже жито й пшеницю
Без кукілю, без метлиці,
А нам, діткам, по варяниці.

Кукі́ль — бур'ян, що росте серед хлібних злаків.
Метлі́ця — те саме, що й метлюг, трава, що росте як бур'ян у посівах жита, пшениці, ячменю.

Завчи колядку напам'ять і заколядуй вдома. Попроси батьків, бабусь навчити тебе старовинних колядок.

Слово

§ 20. Значення слова. Пряме і переносне значення слова

197. У якій країні ми живемо? Чим нам дорога наша Батьківщина?

Пісенька

Любий всім нам
Плин нестримний,
Пінистий Дністер чарівний—
Синь казкова
Сяє словом —
Йменням рідної
Молдови.
Завжди раді
Винограду,
Пісні, осені і саду —
Із піснями,
Що від мами,
Кошик повним ягідками.
Батьківщина —
Вся країна,
Із колиски в нас єдина.
Виростемо —
Заспіваєм
Всіх пісень, що в ріднім краї.

(Й. Гадирке)

Кошик пóвним ягідками — тут: наповнюємо ягідками.

1. Поясни значення слів *Батьківщина*, *пісня*, *осінь*.

2. Чому слова *Молдова*, *Дністер*, *Батьківщина* пишемо з великої літери?

Кожне слово щось означає, тобто має ***лексичне значення***. Лексичне значення слова пояснюється в тлумачних словниках.

198. Спробуй дати чітке, коротке визначення речей, якими ти користуєшся.

Що таке стіл? Стілець? Парта? Олівець? Аркуш? Щоденник?

- На які дві групи можна поділити ці слова за спільною ознакою?

199. Дай відповідь на питання. Запиши.

Хто такий учитель? Тракторист? Пекар? Таксист? Слюсар?

200. Визнач тему і мету тексту.

Коли я чую мелодії рідного краю, моє серце *співає*. Йому вторять *голосисті* Кодри, поля *золотої* пшениці, *замріяні* міста і села. Бо це музика моєї Батьківщини. Моєї Молдови.

1. Як ти розумієш слова „серце співає"? У прямому чи переносному значенні вжито слово *співає*? Порівняй сполучення слів *серце співає* і *дівчина співає*.

2. В якому значенні вжито виділені слова? Що вони означають?

Слова вживаються в прямому і переносному значеннях.
У словосполученні ***кам'яний будинок*** слово ***кам'яний*** вжито в прямому значенні: побудований з каменю.
У словосполученні ***кам'яне серце*** слово ***кам'яне*** означає не матеріал, з якого зроблено предмети, а байдуже, холодне ставлення людини до інших людей.

201. Порівняй сполучення слів у лівій і правій колонках. У якій колонці виділені слова вжито в прямому, а в якій у переносному значенні?

тепла погода	*тепле* слово
срібна обручка	*срібна* роса
світлий день	*світла* думка

- З двома словосполученнями склади речення і запиши їх.

202. Відгадай загадки.

Вийшла звідкись красна дівка,
на ній стрічка-семицвітка.
А де з річки воду брала,
там коромисло зламала.

Кра́сна — тут: краси́ва, га́рна, вродли́ва.

На городі молода
пишні коси розплела,
у зеленії хустинки
золоті хова зернинки.

1. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

2. За малюнком склади і запиши речення, щоб підметами в них були слова *сонце*, *хмара*, *веселка*.

3. Підкресли присудки. В якому значенні вони вжиті?

203. Спиши. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Зверни увагу на те, як вони прикрашають мову.

Гріє сонечко!
Усміхається небо яснеє.
Дзвонить пісеньку жайвороночок...

(І. Франко)

1. У кожному реченні підкресли основу.

2. Установи зв'язок між головними і другорядними членами в двох останніх реченнях.

204. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Занедужала завірюха. Зажурилася. Їй би сніжинками та кришталевими бурульками погратися. Адже Новий рік надходить. Так ні, війнув теплий вітер, і завірюха геть змокріла і залягла під блакитною красунею-ялинкою.

(Л. Письменна)

• Придумай продовження казки.

205. Чи однакові за значенням виділені слова?

Висока *гора*	—	*гора* зерна.
Діти *виглядають*	—	місяць *виглядає*.
Ніс людини	—	*ніс* корабля.
Вінок квітів	—	*вінок* цибулі.

- За якою ознакою слова вжито в переносному значенні?

206. Згрупуй і запиши у дві колонки (як у вправі 205) словосполучення.

Черства людина, залізна воля, черствий хліб, золоті руки, золотий годинник, залізні ґрати.

1. Ще раз перечитай сполучення слів із правої колонки. Як ти розумієш їх значення? Кого ми можемо охарактеризувати такими словами?
2. Склади зв'язне висловлювання на тему „Золоті руки".

207. Спиши, вставляючи замість крапок слова з довідки.

Вранці ... ясне сонечко на погідне небо[4]. Оглянуло, що ... ніч з землею. А земля наче ... у білу сорочку.

(За М. Коцюбинським)

Слова для довідки: зробила, виплило, вбралась.

- Підкресли слова, вжиті в переносному значенні.

§ 21. Багатозначні слова

208. Про кого йдеться у загадці? А про що у вірші?

Чорномазий, білодзьобий,
він за плугом важно ходить,
черв'яків, жучків знаходить,
сторож вірний, друг полів,
перший вісник теплих днів.

(Ж...ль)

Он бачиш: в камені криниця,
Мале відерце в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна таємниця —
Оця пробита в камені криниця.

(Л. Костенко)

- Зроби висновок. У яких значеннях вживається слово журавель?

Слово, що має кілька лексичних значень, називається ***багатозначним***.

Слово, що має тільки одне лексичне значення, називається ***однозначним***.

209. Зверни увагу на значення виділених слів.

1. Земле рідна! Ми твої діти, твоя надія, твоє майбутнє.
2. Із ілюмінаторів космічного корабля *Земля* нагадує блакитну кулю.
3. „*Земля! Земля*!” — радісно закричали на кораблі.
4. Щоб *земля* давала добрі врожаї, її треба доглядати.

1. Поміркуй, у яких реченнях слово *земля* означає:
а) Земля — планета;
б) земля — наша країна;
в) земля — суша, земна твердь;
г) земля — ґрунт.

2. Спиши речення із звертанням.

210. Прочитай і відгадай загадки.

1. Про які спільні назви предметів ідеться?

Я на дереві *гойдаюсь*,
Я в конверті *посилаюсь*.
Я — не він, а він — не я.
Спільне в нас лише ім’я.

Я у дверях у замку,
Я і в нотному рядку,
Можна гайку загвинтити
і у вирій полетіти.

(А. Свашенко)

2. Скільки значень мають слова *лист* і *ключ*?

3. Поясни вживання м’якого знака у виділених словах.

211. Придумай речення зі словами *місяць*, *язик*, вживаючи їх у таких значеннях:

Місяць — небесне світило. Місяць[1] січень.
Язик[1] — орган, розташований у ротовій порожнині. Язик вогню.

212. Поясни значення крилатих висловів.

Голова без розуму, як ліхтар без свічки. Здоров’я —всьому *голова*. Кучерявий соняшник повернув свою *голову* до сонця.

1. З’ясуй, у якому значенні вжито виділені слова.

2. Поясни правопис слів *всьому*, *сонце*.

213. Розглянь малюнки і прочитай загадки.

Руда, руда рудиця
Рудим хвостом гордиться.
В неї шуба найпишніша,
В неї вдача найхитріша.

(Т. Коломієць)

Ми ....., жовті личка,
Ростом зовсім невеличкі,
Не червиві, дуже чисті,
Не ховаємося в листі.
Хто на слід наш натрапляє,
Повний кошик назбирає.

(О. Підсуха)

1. Які істотні ознаки допомогли тобі здогадатися, що у першому вірші мова йде про лисичку? Що описує поетеса — зовнішність, спосіб життя чи вдачу звірка? Кого із людей називають лисом? Чому?
2. Чим схожі гриби-лисички і звірки? То ж чому ми так називаємо гриби? Назви яких інших грибів ти міг би пояснити?

214. Придумай казочку „Лисиця і лисички". Запиши її. Виділяй зачин, головну і заключну частини.

- Вибери речення для аналізу і розбери його.

§ 22. Слова, які звучать і пишуться однаково

215. Як звучать і пишуться виділені слова? Поясни, що вони означають.

Пес Жук упіймав лиса

Був холодний місяць *лютий*,
Лис ходив голодний, *лютий*,
Всюди ліз куди й не *слід*,
Замітав хвостищем *слід*.

До курей поліз у *хижу*.
Жук піймав тварину *хижу*.
Пес до лиса мав *відразу*,
То й загриз його *відразу*.

(Г. Чорнобицька)

- Подумай, чому місяць *лютий* отримав таку назву? Спробуй пояснити походження назв інших місяців.

В українській мові є слова, які звучать і пишуться однаково, але мають зовсім різне значення. *Наприклад: Мама* ***мила*** *посуд. Для прання купили шматок* ***мила.***

Значення таких слів можна зрозуміти тільки в сполученні з іншими словами.

216. Здогадайся, які три різні предмети називають одним словом?

Зійшлися троє.

— Яка я гарна, — сказала одна. — Мене вкриває шовкова трава і змивають хвилі.

— Зате я дуже гостра і можу знищити твою шовкову траву, — відповіла друга.

— Чим ви хвалитеся? — здивувалася третя. — Ось я буваю і чорною, і русявою, і золотавою, а називають мене так, як і вас.

1. Поділи для переносу слова в останньому реченні.

2. Розподіліть ролі і прочитайте казку в особах.

217. З'ясуй, які слова звучать однаково, а означають різне.

Вогонь та Вода

Вогонь із Водою
хотів подружити.
Питає:
— Чого б нам
у дружбі не жити?
Ну справді, Водичко,
Хіба ми не пара?

Та раптом з водички
сама тільки пара.
— Водо, водичко,
Куди ж ти поділась?
Більше *водичка*
з Вогнем
не *водилась*.

(О. Орач)

- Добери до виділених слів споріднені. Запиши їх. Познач корінь.

218. Знайди слова, в яких корені схожі за звучанням і написанням. Випиши ці слова. Познач у них корінь.

Під горою горить вогонь.
Яке горе трапилось у синички?

- Чи можна зробити висновок, що це слова-родичі? Чому?

219. Чим схожі і чим відрізняються слова: замо́к — за́мок, мала́ — ма́ла, брати́ — бра́ти?

1. Яке значення має кожне слово?

2. До яких частин мови належать? Склади з ними речення.

220. Придумай речення або невеличкий текст, в яких слова *мати, слід, мала, ніс* вживалися б у різних значеннях.

§ 23. Слова, близькі за значенням (синоніми)

221. Чим нас зачаровує наша земля?

Яка *прекрасна* наша земля. Мальовничі села. *Гарні* міста. А її *чарівна* природа! Хіба вони можуть залишити кого-небудь байдужими?!

1. Які речення за метою висловлювання та інтонацією вжито в тексті?
2. Які за значенням виділені слова? Чим вони відрізняються?

Слова, які звучать по-різному, але однакові чи близькі за значенням, називаються ***синонімами.*** За допомогою синонімів можна уникнути повторення тих самих слів і зробити мовлення точнішим, виразнішим.

222. Прочитай уривок із молдовської народної пісні.

Їде Штефан-молдован

Їде Штефан-молдован,
У правиці — булава,
І ріжок висить при боці,
Щоби ним скликати хлопців,
Бо вже турок йде на нас.
Зброю в руки брати час.

І спішать на кличний спів
Гайдуки зі всіх лісів.
Йдуть відважні, йдуть красиві,
Юнаки ідуть і сиві
За господарем Штефаном,
За Штефаном-молдованом.

1. Хто такий Штефан Великий? Чим він уславився в історії нашої держави?

2. Хто такі гайдуки? Що ти про них знаєш? Якими змальовуються гайдуки у пісні?

Прави́ця — права рука.

3. Із поданих слів вибери й запиши синоніми до слів *відважні* і *красиві*.

Прекрасні, щирі, хороші, мужні, хоробрі, добрі, гарні, безстрашні, сміливі.

4. Склади і запиши два речення про гайдуків. Визнач у них головні і другорядні члени.

223. Поміркуй, в якому стовпчику спільнокореневі слова, а в якому близькі за значенням:

говорити	мова
розповідати	мовний
розказувати	мовлення
розмовляти	розмова
казати	розмовляти
балакати	примовляння
повідомляти	замовити
мовити	змова

1. У спільнокореневих словах визнач корінь.

2. Розбери за будовою слово *розмова*. У яких ще словах є префікс *роз-*?

224. Замість крапок встав ті синоніми до слова **говорити**, які найбільше відповідають змістові речень.

До чого ж любить малий Андрій ... з дідом. Старий ... стиха, не поспішаючи. Смакує кожне слово. І якщо вже ..., то як зав'яже. А історій всіляких дід знає безліч. Нещодавно ... про війну з турками.

— Давно це діялось, — ... він.

1. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

2. Добери синоніми до слів *діялось*, *всілякі*.

225. Прочитай розповідь Андрієвого діда. Простеж, які близькі за значенням слова допомогли йому уникнути повторень.

Турки обступили фортецю з усіх боків. Обклали її соломою і підпалили. Зайнявся один стіжок. Вогонь перекинувся на другий, і той загорівся. Язики полум'я облизували стіни. Вогонь палахкотів з усіх боків. Ось він дістався до башти. І та спалахнула червоною пташкою. Але мужні захисники фортеці не здавалися.

- Запиши розповідь з пам'яті. Підкресли синоніми.

226. Про що цей вірш?

Гей, у лісі на горісі листячка не стало,
Зима люта, довкола сніг, метелиця.
Гей, у лісі на горісі пташенятко спало.
Пташенятку ж небожатку яр-веснонька сниться.

(Б. Лепкий)

1. Як ти гадаєш, що сниться маленькому пташеняті? Якими словами ти можеш його охарактеризувати?
2. А що скажеш про зиму і весну?
3. До поданих слів добери і запиши синоніми.

Пташеня	*(яке?)*	маленьке, ... сміливе, ... веселе, ... кмітливе, ...	Зима *(яка?)* Весна *(яка?)*	люта, ... холодна, ... добра, ...

227. Придумай казку про сміливе пташеня за поданим початком. Використовуй у розповіді синоніми: *заметіль, завірюха, хуртеча, хурделиця, хуртовина, віхола, хуга.*

Розплющило маленьке[1] пташенятко очки, а навкруги біло-біло. Тітка-завірюха...

228. Доповни ряди слів синонімами. Звертайся до словника синонімів.

Кричати, ..., ...	Хата, ... , ...
Сміятися, ... , ...	Добрий, ... , ...
Думати, ... , ...	Чесний, ... , ...

Зразок: Кричати, верещати, лементувати, галасувати.

• З однією групою синонімів склади різні речення.

229. Працюємо колективно! Як ви розумієте значення висловів?

Бити байдики, знати назубок, точити теревені, вище ніс.

1. Поміркуйте, що ще можна *зробити з носом.*

Зарубати на носі — ... ;	не бачити далі свого носа — ...;
задирати носа — ... ;	водити за ніс — ... .
клювати носом — ... ;	

2. Доберіть до поданих висловів слова, близькі за лексичним значенням. Запишіть їх через риску.
3. Складіть речення спочатку зі словосполученням, а потім зі словом-синонімом. Порівняйте, яке із речень виразніше.

230. До кожного словосполучення добери слово-синонім.

Набрати в рот води — ... ;
замилювати очі — ... ;
пекти раків — ... ;
вертітися під ногами — ... ;
пустити червоного півня — ... ;
викинути з голови — ... .

Слова для довідки: мовчати, забути, підпалити, обманювати, червоніти, заважати.

- З двома парами висловів і синонімів до них склади речення.

§ 24. Слова, протилежні за значенням (антоніми)

231. Знайди у тексті слова, протилежні за значенням і випиши їх парами. Як називаються такі слова?

Два брати жили на світі,
Був один з них працьовитий,
А другий ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.
Якщо перший брат вставав,
Другий спать мерщій лягав.
Той стоїть, а той сидить,
Той мовчить, а той кричить,
Той хоробрий і правдивий,
Той брехливий, полохливий.
Той розумний, той дурний.
Той великий, той малий.
День і ніч брати сварились
І ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
Другий миттю руйнував.

(А. Свашенко)

Протилежні за значенням слова називаються ***антонімами.***

232. Назви антоніми.

Літо і зима уявляються живими істотами: літо — як юна дівчина, а зима — стара баба з величезними зубами й кістлявими пальцями. Дівчина-літо дуже щедра і багата, а баба-зима надміру скупа й бідна.

(П. Чубинський)

- Зроби висновок, якою роблять нашу мову антоніми.

233. Добери антоніми.

Лінійка *вузька*, а міст — ... .
Яблуко *кругле*, а банан — ... .
Пісок *сипкий*, а камінь — ... .
Мед *солодкий,* а редька — ... .

- До виділених слів добери перевірні.

234. Доповни прислів'я словами, протилежними за значенням.

Учення — *світ*, а невчення ... .
Про *добро* пишуть на піску, а про ... на камені.

Брехня стоїть на одній нозі, а ... на двох.
З *добрим* дружися, а ... стережися.
Мала *праця* краща за велике ... .
У *короткого* розуму язик ... .
Бесіди *багато*, а розуму ... .

- Спиши. Поясни правопис виділених слів.

235. Якими словами характеризує поет Дністер? Добери до них антоніми.

На Дністрі

Дністер
Довгий,
Широчезний,
Наче море, —
Величезний!

Я ніяк
Не надивлюся:
Срібні хвилі мерехтять
І на сонці блискотять...

(А. Чокану)

Які ще річки Молдови ти знаєш? Розкажи про них, вживаючи в своїй розповіді слова, протилежні за значенням.

236. Заміни в реченнях виділені слова іншими, протилежними за значенням.

Ми *повільно* йшли до Сорокської фортеці. До початку екскурсії залишалося *багато* часу. Йти було *важко*, бо назустріч дув *холодний рвучкий* вітер.

1. Як змінився від цього зміст висловлювання?
2. Що ти знаєш про Сорокську фортецю? Розкажи.

237. I. З поданих слів випиши близькі за значенням.

Іти, передишка, малий, могутній, привал, брести, гігантський, відпочинок, яскравий, величезний, перепочинок, простувати, дрібний, блискучий, прямувати, ходити, крихітний, сліпуче.

II. Вибери пари слів, протилежних за значенням.

Близький, темний, холодний, далекий, боязкий, теплий, світлий, хоробрий.

1. Склади текст „В поході". Запиши його.
2. Підкресли синоніми й антоніми.

Запитання і завдання для повторення

1. Які значення можуть мати слова? Наведи приклади слів, вжитих у переносному значенні.
2. Що означають синоніми? Яку роль вони виконують у нашому мовленні? Наведи приклади.
3. Що означають антоніми? Коли вони найчастіше вживаються у мовленні?
4. Наведи приклади слів, які звучать і пишуться однаково, а мають зовсім різне значення.

238. Чи є у вірші слова, вжиті в переносному значенні?

Може, десь земля є краща й вища,
А над нею — небо золоте,
Та мені найкраща та, де вишня,
Та, де вишня мамина цвіте.

(Б. Радиш)

1. У якому значенні вжито слово *земля*?
2. Пригадай, у яких ще значеннях воно може вживатися.

239. Перепиши речення. Що означає слово *ключ*?

Ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї.

(М. Рильський)

1. Що ще означає слово *ключ*?
2. Підкресли основу речення. Установи зв'язок між членами речення.

240. Перепиши прислів'я, вставляючи замість крапок антоніми.

Як є початок, то ... буде. *Краще* гірка правда, чим красива... . *М'яко* стелить, та ... спати. Ситий ... не товариш. Ворона маленька, та рот ... . Що не зробиш вранці, ... не нагониш.

1. Як ти розумієш зміст прислів'їв?
2. Склади звукові моделі виділених слів.

СРІБЛОМ ПУХНАСТИМ ВКРИТА ЗЕМЛЯ

Будова слова

§ 25. Основа слова. Закінчення

241. Чи є в тексті слова, вжиті в переносному значенні? Назви їх.

Срібні дерева

Срібні дерева, срібне гілля,
Сріблом пухнастим вкрита земля.
Срібні у синьому небі хмарки,
в срібних заметах срібні стежки.
Срібний-пресрібний ліс приберіг
Білочці срібній срібний горіх.

(Л. Первомайський)

1. Випиши споріднені слова. Познач у них спільну частину. Що вона означає?

2. З яких частин складається слово?

Префікс
Корінь
Суфікс
Закінчення

частини слова

мороз □
морозн ий
заморози ти

Запам'ятай! Ці частини слова позначаються так:

Префікс — ⌐
Корінь — ⌒
Суфікс — ^
Основа — ⎵
Закінчення — □

Наприклад: дзьобик и

242. Зверни увагу, як змінюється в тексті слово *іній*.

Усе вкрив іній. Найдрібніша бадилинка обібралась інеєм.

І немає, мабуть, зараз ніде кращих квіток, ніж квітки інею, що зріє не тільки на гіллі дерев, а й на білих полотнах снігів.

(Є. Гуцало)

1. Що таке *іній*?

2. Випиши слово *іній* у сполученні зі зв'язаними з ним словами. Познач закінчення.

Зразок: Обібралась (чим?) інеєм.

Закінчення — змінна частина слова. Щоб знайти закінчення, треба слово змінити. *Наприклад*: мороз □ , мороз у , мороз ом .

243. Перший раз прочитай текст, як написано, а другий — як треба.

І холодно у лісі (кленок), (калина), (вільха). З зимою наодинці не страшно лиш (ялинка). Замерзла на (мороз) берізка при (дорога).

1. Що сталося зі словами, які стоять у дужках?

2. Яка частина слова допомагає зв'язати слова у реченні?

3. Спиши речення, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники. Познач закінчення.

4. До слів *вільха* і *дорога* добери споріднені слова, познач корінь.

Закінчення слів, як і прийменники, служать для зв'язку слів у реченні. *В повітрі кружляли сніжинки.*

Кружляли *(де? в чому?)* **в** повітр[*і*].

244. Визнач тему і тип тексту. Добери заголовок.

Зима буває різною: то сніг іде, то *сонечко* засвітить, і тоді вона заіскриться, звеселіє. То захурделить, завіє! То *мороз* так притисне, що з хати страшно вийти. То знову відлига і з *снігу* можна *робити* що завгодно.

Справді, казкова і *дивна* пора!

1. Знайди у тексті слова, вжиті в переносному значенні.
2. Познач у виділених словах основу й закінчення.

Частина слова без закінчення називається ***основою.***

Наприклад: зим[а], зимов[ий], за[зимил][о], за[зимувал][а].

245. Спиши словосполучення, змінюючи закінчення виділених слів.

Живуть (де?) у *озеро*, читали (про кого?) про *їжак*, рубали (чим?) *сокира,* прийшли (до кого?) до *матуся*, приїхав (звідки?) із *місто.*

- Познач у змінених словах основу і закінчення.

246. Склади із поданих слів п'ять речень.

Діти, лисеня, на дорозі, підібрали, у нього, передні, були, лапи, перебиті, дівчатка, довго, за, ходили, лисеням, нарешті, одужав, і, слабий, підріс, діти, в ліс, лисеня, віднесли.

1. Дай назву тексту і запиши його, закінчуючи реченням: На те він і лісовий звір, щоб у лісі жити.
2. Познач закінчення та основу в словах: *лисеня, лисеням, лисеняти.*

§ 26. Частини основи

247. Поміркуй над прочитаним.

Жахливий змій-чаклун Группі-Группі-Ян сидів на сірій *хмарині*[2] й кидав на місто сніжинки.

Ці сніжинки були непрості! Той, кому вони залітали у вуха, переставав чути розумні слова. Той, кому сніжинки потрапляли в

рот, не міг сміятися-посміхатися. Той, кому в очі, — не помічав своїх друзів. А якщо комусь чарівна сніжинка[2] раптом потрапляла в серце, людина вже не вірила в добрі чудеса.

Вітер розносив сніжинки містом, жбурляв їх у кватирки і двері. І змій-чаклун був казково задоволений цим.

(Л. Васильєва-Гангнус)

1. Чи сподобався тобі маленький дракон? Чому? Ти погодишся стати його другом?
2. Візьми в бібліотеці книжку Л. Васильєвої-Гангнус «Азбука ввічливості» і дізнайся, що сталося далі.
3. Зроби висновок, із яких значу́щих частин може складатися основа слова. Перевір себе правилом.

Основа слова може складатися з таких частин: *префікса, кореня* і *суфікса.*

248. Запиши подані слова. Розбери їх за будовою.

Сніг, сніговий, сніжок, сніжинка, снігур, сніговиці, сніжний, засніжило.

249. Відгадай загадку! Запиши її з пам'яті.

Ніжна зірка сніжно-біла
На *рукав* згори злетіла.
Поки ніс її сюди —
Стала краплею *води.*

- До виділених слів добери і запиши споріднені. Познач у них спільний корінь, основу і закінчення.

250. Про що розповідає цей текст? Добери до нього заголовок.

Зима! Одне слово, а в уяві виникає так багато картин. Кожну з них я малюю.

На одній біліє чисте і безмежне[2] поле, що іскриться під зимовим сонцем. На другій — чарівний ліс, всі дерева у білих шапках. А на третій — чудова річка з прозорою кригою , і там я катаюсь на ковзанах. А потім ще малюю картину, на ній іде лапатий сніг.

Справді, зима—чарівниця!

1. Поясни значення слова *лапатий*.
2. До яких частин мови належать слова *чарівний, чарівниця, чарувати*? Познач у них корінь.

251. Побудуй слова за такими схемами:

252. Це розповідь чи опис? Доведи, що не помиляєшся.

Віхола

Подув пронизливий *холодний*[2] вітер. Захиталися, *зашуміли*[2] голі дерева. Пішов густий сніг. Сердитий вітер накинувся на нього. Підхопив, закрутив над *селом*[2].

Всю ніч лютувала віхола. Вона жбурляла сніг у вікна, завивала й лякала дітей.

- Спиши. В останніх двох реченнях підкресли головні члени.

§ 27. Спількореневі (споріднені) слова. Корінь слова

253. Прочитай граматичну казку „Сім'я слів".

На одній казковій галявині поселились корені. У них була чудова особливість швидко розростатися. Як тільки корінь розростався, на ньому одразу ж з'являлись нові слова-гілочки. Назвали їх **спільнокореневими**. А ще їх називали **спорідненими,** бо були вони дітьми одного батька-кореня, тобто рідними.

Спільну частину споріднених слів так і звуть з тих самих пір **КОРЕНЕМ**.

З глибокою пошаною до батька спільнокореневі слова збудували кореневі хатинку, ось таку кругленьку і затишну: ⌒.

Поміркуй і сформулюй правило про те, що називається коренем та які слова називаються спільнокореневими. Чому вони мають ще одну назву?

Знайди в словах *рід, рідня, рідний, родичі* корінь і збудуй їм хатинку.

254. Самостійно або за допомогою словника намалюй «словесні дерева», коренями яких були б слова *ліс, рука, сонце, казка*.

255. Поміркуймо разом над прочитаним!

Вчитель увійшов у клас і відкрив дошку, на якій були написані слова *бас, басовий, басити, басейн*.

— Чи є щось спільне у цих слів? — запитав учитель.

— Є. Усі вони починаються на *бас*, — відразу відповів Олесь.

— Чи можна їх вважати спільнокореневими, адже ж вони мають спільну частину? — продовжував Віктор Олександрович.

— Ні! — хором вигукнули діти.

— А чому?

1. Що означає кожне з виділених слів?

2. Знайди серед них споріднені. Познач у них основу і корінь.

Пам'ятай! Не можна змішувати корені, що звучать однаково, але мають різне значення. *Наприклад:* літати, літо. Це різні за значенням корені.

256. Запиши слова. Познач у них корінь.

Частина, час, часто, частівка.
Циркуль, цирк, циркач.
Сила, силач, сильний, силует.
Літати, літувати, літній, літо.

Подумай і скажи, чи однакові за значенням корені слів у кожному рядкові.

257. Прочитай казку „Родичі".

Йшли якось стежкою Гусак, Гуска і гусенята, а назустріч їм повзла Гусінь.

— Ви хто такі? — запитала Гусінь.

— Я Гусак, це Гуска, а то — наші гусенята, — ввічливо відповів Гусак. — А ти хто?

— А я ваша тітка, — похвалилась Гусінь.

Гуси ображено заґелґотіли.

1. Чи ти зрозумів, чому образилися гуси?

2. Ще раз пригадай, які слова називаються спорідненими?

3. Випиши споріднені слова. Познач у них закінчення, основу і спільну частину.

258. Відгадай слова. З кожним словом склади речення і встанови зв'язок слів у реченні.

Корінь *лік*, суфікс — *ар*.
Корінь *віт*, префікс — *при*.
Корінь *літ*, префікс — *від*.

259. Працюємо колективно! Знайдіть чужинця.

Чужинець

Зібралися коло Води родичі. Підводник з Водицею розмовляють. Водолаз з Водоспадом на сонечці гріються. Водій на гармошці грає. Навіть сам Водяний з'явився. І всі на стару Воду чекають.

Вийшла мудра Вода на ґанок, глянула на гостей, відразу чужинця примітила. Наказала йому йти звідси геть, у свою сім'ю. Пішов чужинець, зажурився. Де ж йому родичів шукати?

1. Хто ж виявився чужинцем серед родичів Води?

2. Чому гості не одразу помітили чужинця?

3. Допоможи чужинцю знайти своїх родичів.

4. Склади список родичів Води і допиши тих, які не прийшли до неї на гостину на цей раз.

Увага! Спільнокореневі слова не слід змішувати з різними формами одного й того самого слова.

260. Прочитай слова і подумай, які серед них споріднені, а які є формами одного слова. Запиши їх у два стовпчики.

Чистота, чистий, чистому, чистити, чисто, чистого, чистим, чистовик.

261. Поміркуй, у якій колонці:

а) *спільнокореневі слова;*	б) *різні форми одного й того самого слова;*	в) *слова, близькі за значенням?*
друг	друг	друг □
товариш	дружба	друг а
приятель	дружній	друг ові
	дружити	друг ом

262. Поміркуй, чому так назвали:

холодильник, світанок, пам'ятник, захисник.

- Добери до поданих слів спільнокореневі і запиши їх. Познач корінь.

Зразок: холод, холодити, холодильник, холодний.

Корінь у спільнокореневих словах пишеться однаково:

казати — казка

263. Придумай продовження казки.

З далекого *крижаного* краю, де росте *крижана* трава, де цвітуть *крижані* квіти, де співають крижані пташки і ходять крижані звірята, прибула Зима. Вона привела з собою свого сина — маленького *крижаного* хлопчика. Радісно калатало серце хлопчика *Крижинки*, бо над усе любив він мандрувати.

(І. Калинець)

1. Розглянь малюнок. Склади опис хлопчика Крижинки або його мами Зими.
2. Поміркуй, чи є спільнокореневими виділені слова. Доведи, що не помиляєшся. Випиши їх. Познач корінь.

264. Перевір свою спостережливість.

1. Ти замислювався, чому місяці так називаються?
2. Яка частина слова допомагає пояснити назву?
3. Чому ми можемо використати корінь слова для пояснення назви?
4. Напиши оповідання „Що розказують про себе назви зимових місяців?"
5. У словах – назвах місяців познач корені.

§ 28. Чергування голосних і приголосних звуків у корені слова

265. У кожному із слів визнач звуки, які чергуються, тобто вживаються один замість другого:

ст***і***л — ст***о***ла	ру***к***а — в ру***ц***і
с***е***ло — с***і***льський	горо***х*** — горо***ш***ина
ск***о***чити — ск***а***кати	бі***г***ати — бі***ж***ать

- У яких словах чергуються голосні звуки, а в яких — приголосні?

266. Спочатку випиши слова, в коренях яких чергуються голосні звуки, а потім — слова, в яких чергуються приголосні.

Іній — інею, корінь — кореня, дорога — при дорозі, рік — року, сніг — сніжинка, носити — нести, плести — заплітати, терти — витирати, вухо — вушко.

1. Познач основу і корінь. Які ще частини основи є в цих словах?
2. Склади словосполучення з кожною парою слів.

Зразок: Плести мереживо – заплітати коси.

267. Зміни слова так, щоб змінився голосний у корені.

Д***і***м — д***о***му,	рід — ... ,	папір — ... ,
кінь — ... ,	слів — ... ,	річ — ... ,
грім — ... ,	лід — ... ,	осінь — ... .

- Підкресли букви, що позначають голосні звуки, які чергуються в корені.

268. Випиши групи споріднених слів.

Зірка, шкільний, літак, робота, зоряний, льотчик, робочий, гірський, сузір'я, школа, летить, робітник.

1. Познач у словах основу й корінь. Назви букви, що позначають голосні і приголосні звуки, які чергуються в корені.

2. Зі словами однієї групи склади речення.

Зразок: леб*і*дь — леб*е*дин,ий.

269. Спиши загадки, розкриваючи дужки.

1. У нашої бабусі сидить дід в (кожух), проти (піч) гріється, без водички миється. *2.* У кого голова на (ніжка)? *3.* Хто ходить вранці на (чотири) ногах, удень — на (дві), а ввечері — на (три)?

Відгадки: тік, анидюл, бирг.

- Запиши відгадки. Поміркуй, в яких словах – відгадках звуки можуть чергуватися.

270. Порівняй слова. Які звуки чергуються і після яких приголосних? Як це чергування передається на письмі?

чЕрнетка	**ч**Орний	**ш**Естеро	**ш**Остий
жЕнитися	**ж**Онатий	**ч**Етверо	**ч**Отири

271. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Ч...ловік, ч...твер, звеч...ра, ч...тири, ч...рнетка, ш...сти, ж...ржина, ч...рнило, ш...стий, бдж...ла, пш...ниця, ч...рговий, пш...но.

Пишіть:	чолові́к	четве́р	зве́чора
ч*о*рни́ло	ч*е*рне́тка	ж*о*ржи́на	

272. Які звуки змінилися в коренях? Якими буквами вони позначені?

дру**г** — дру**з**і — дру**ж**ба
бере**г** — на бере**з**і — бере**ж**ок
ру**к**а — у ру**ц**і — ру**ч**ка
моло**к**о — у моло**ц**і — моло**ч**ний
ву**х**о — у ву**с**і — ву**ш**ко
ру**х** — у ру**с**і — ру**ш**ати

273. Зміни форму слів або добери однокореневі, в корені яких чергувалися б приголосні звуки: [г/з/ж], [к/ц/ч], [х/с/ш]. Запиши. Познач корінь.

Допомога, око, молоко, горох, муха, ріка, комаха.

274. Від поданих слів за допомогою суфіксів *-ик-*, *-ок-*, *-еньк-*, *-оньк-*, *-к-* утвори споріднені.

Ніч, лід, береза, стіл, сніг, ведмідь, пух, щоки, кіт, нога, зоря, птахи, годівниця.

275. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Ніч була тиха і *місячна*. Ще *звечора* брав мороз, а десь опівночі він скував ставок. Вранці проти сонця заблищав *льодок*, рівний і чистий, як дзеркало[1]. Проміння відсвічувалось у тому дзеркалі, і край *берега* витанцьовували сонячні зайчики.

(В. Грінчак)

- Які кореневі голосні і приголосні звуки можуть чергуватися у виділених словах? Зміни форму цих слів або добери до них такі однокореневі слова, щоб у них чергувався голосний або приголосний звук.

276. Розглянь малюнок і подумай, на яку тему можна скласти текст.

пшоно
пшениця
просо
ячмінь
жито
насіння

1. Який це буде текст: опис чи розповідь з елементами опису? Дай тексту назву.
2. Запиши складений текст. Підкресли слова, в яких відбувається чергування голосних чи приголосних в корені.
3. У першому реченні підкресли головні члени речення.

§ 29. Дзвінкі і глухі приголосні в корені слова

277. Пригадай, які з приголосних звуків вимовляються зовсім без голосу, тільки з шумом? А під час вимови яких чуємо і голос?

Одного разу король Алфавіт і королева Азбука влаштували казковий бал, на який були запрошені усі букви. Вони розбилися на пари і

почали танцювати. Голосні танцювали з голосними, а приголосні — з приголосними. Голосні танцювали вальс, і їм було дуже весело.

Приголосні теж танцювали парами, але незграбність трохи заважала їм, і вони пихкали, шипіли і свистіли від надмірної старанності. Були серед них букви, які дзвінко відбивали ногами у такт музиці, і такі, які зовсім не чули музики, бо були глухі. А ще були і одинаки. Вони зовсім не хотіли танцювати і сиділи самотні.

1. Пригадай, які дзвінкі приголосні мають глухі пари, а які приголосні не мають пар. При потребі звертайся до таблиці.

Дзвінкі	р	р′	л	л′	м	н	н′	в	й	б	-	д	д′	з	з′	ж	дз	дз′	дж	г	ґ
Глухі	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	ф	т	т′	с	с′	ш	ц	ц′	ч	х	к

2. Розглянь уважно малюнок. Які помилки допустив художник?

278. Вимовляй дзвінкі приголосні чітко, виразно.

[б]	[д], [д′]	[ж]	[з], [з′]
дуб	мед	ніж	віз
дубки	садки	ліжко	галузка
хліб	кладка	дужка	зав’язь
хлібчик	редька	важко	низько

- Спиши. Познач корінь. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні в корені.

Пам'ятай! В українській мові дзвінкі приголосні в кінці слів, а також у середині перед глухими треба вимовляти дзвінко.

279. Запиши назви зображених предметів.

1. Підкресли в словах букви, що позначають дзвінкі і глухі приголосні, які треба перевірити.

2. Добери перевірні слова.

3. Склади і запиши речення з трьома (на вибір) словами.

280. Вимовляй правильно виділені приголосні.

Ді***д***, ста***в***, ри***б***ка, йор***ж***, кла***д***ка, гря***з***ько.

1. Поклич на допомогу „контролера" – голосний звук і визнач правильне написання. Які слова ти перевірив зміною слова, а до яких дібрав спільнокореневе слово?

2. Склади невеличкий текст з цими словами.

281. Порівняй, як вимовляються звуки, позначені буквою **г** у кінці та в середині слова.

Зверни увагу!			
Вимовляємо:		*Пишемо:*	*Бо:*
лу[г]	ле[х]ко	ле**г**ко[1]	ле**г**енько
сті[г]	во[х]кий	во**г**кий	воло**г**ий
плу[г]	ні[х]ті	ні**г**ті[1]	ні**г**оть
порі[г]	кі[х]ті	кі**г**ті	кі**г**оть
дорі[г]	дьо[х]тю	дьо**г**тю	дьо**г**оть

282. Спиши слова, розкриваючи дужки. Порівняй написання і вимову слів.

Перемо(г, х)ти, во(г, х)кий, ді(ж, ш)ка, сте(ж, ш)ка, витя(г, х)ся, ле(г, х)кий, ні(г, х)ті, кни(ж, ш)ка, ка(з, с)ка.

283. Перепиши подані словосполучення, вставляючи пропущені букви. Поясни вимову й написання цих слів.

Лісова сте...ка, струнка бері...ка, пухнастий сні..., заячий слі..., суха галу...ка, молоді ду...ки, зовсім бли...ько, сильний моро..., зграйка горо...ців.

1. Склади розповідь про зимовий ліс.

2. Розкажи, як ти бережеш рідну природу. У розповіді дотримуйся правильної вимови приголосних звуків. Розповідь запиши.

284. Зверни увагу на вимову глухих приголосних перед дзвінкими.

Вимовляємо:	*Пишемо:*	*Бо:*
про[з´]ба	просьба	просити
ко[з´]ба	косьба	косити
моло[д´]ба	молотьба	молотити
во[ґ]зал	вокзал	вокзал

- Спиши слова другої колонки.

285. Правильно вимовляй слова. Поясни вимову глухих приголосних перед дзвінкими, дзвінких перед глухими.

Косьба[1], якже, вокзал, бабка, рідко, берізка, їжте, дужчий, лягти, бігцем, нігті, витягся.

З двома-трьома словами (на вибір) склади речення. Підкресли головні члени.

286. Як перевірити слова з парними приголосними?

Поїз...ка, сусі...ка, моло...ьба, допомо...ти, кни...ка, ягі...ка, бли...ько, голу...ка, ля...ти, голі...ка, про...ьба.

- Спиши. Поясни написання сумнівних букв.

287. До виділених слів добери слова, протилежні за значенням. Запиши.

Широка річка — ..., *високий* берег — ..., *густий* ліс — ..., *гірка* цибуля — ... мед, *далека* зірка — ... .

1. В словах-антонімах підкресли букви, які перевіряються. Добери перевірні слова.

2. Склади речення з одним словосполученням. Запиши.

288. Утвори від поданих слів спільнокореневі з суфіксом -к-. Запиши. Познач корінь.

Пироги, береза, книга, голуб, дорога.

Зразок: пироги — пиріж*к*и.

289. Спиши. Підкресли однією рискою слова, в яких позначення дзвінких приголосних не потребує перевірки, а двома — слова, написання яких треба перевіряти.

1. Зимою сніг глибокий, літом хліб високий. *2.* Сказати легко, але зробити важко. *3.* Червона ягідка, але на смак гірка. *4.* В мене ніжка одна — чобітка не маю. І хоч я без голови, — шапку одягаю.

290. Склади текст за малюнком. Добери до нього заголовок. Використовуй слова: *сніг, гірка, санчата, лижі, лід, весело, шапка.*

- Пригадай, із яких частин складається текст-розповідь. Запиши складений текст.

§ 30. Вимова і правопис слів з ненаголошеними [е] та [и] в корені слова

291. Спочатку спиши вірш, вставляючи пропущені букви **е** чи **и**. Потім прочитай.

Зима-чарівниця

Л...тить сніжок л...гесенький, кружляє,
Безшумно осідає він на все.
І килими біленькі прост...ляє,
Та стільки щастя, радості н...се!
Зійшли хмарки, і небо пос...ніло,
А сонце, гей, з-за обрію пл...ве.
І всюди зв...селіло, заіскрило!
Напевно, диво-казка тут ж...ве.

1. Як вимовляємо ненаголошені [е], [*и*] в коренях слів?
2. Пригадай правило, яке допомагає правильно передавати на письмі ненаголошені звуки [е], [*и*].

292. До слів із звуками [е], [и], що містяться у ненаголошених складах, добери такі однокореневі слова, щоб у них [е], [и] були наголошеними.

- Порівняй вимову [е], [и] у ненаголошеному і в наголошеному складах. Постав знак наголосу над кожним словом. *Зразок:* вишне́вий — ви́шня.

Синенький, веселий, зима, прочитав, близенько, стежина, винести, дешевий, крило, дивина, щебетуха, замерзати.

293. Прочитай розповідь дівчинки. Визнач тему тексту і добери заголовок.

Я йшла по лісовій засніженій доріжці. Було дуже тихо. Поглянула на маленьку ялинку і здивувалася. Одна гілочка гойдалася. Чому вона гойдається? Придивилась і побачила: якась маленька пташка сиділа на ній. Тільки-но я дістала з кишені насіння, як пташка скочила на землю і зарилася в сніг.

Я тихенько відійшла вбік і стала чекати…

1. Яку кінцівку можна було б додати до цього тексту?
2. Випиши слова з ненаголошеними [е], [и]. Добери перевірні слова (усно).

Зверни увагу! Іноді написання слів з ненаголошеними [е], [и] наголосом перевірити не можна. *Наприклад*: **сметана, кишеня, цибуля**.

Написання слів, що не перевіряються наголосом, треба запам'ятати, а коли виникає сумнів, звертатися до орфографічного словника.

294. Випиши слова з неперевірними голосними. Запам'ятай написання цих слів.

Телефон, держава, очерет, телеграма, температура, катер, бетон, деревій, океан.

Вимовляй і пиши правильно:

ап*е*льси́н	м*е*да́ль	л*е*ва́да	р*е*те́льно
к*а*л*е*нда́р	ч*е*ка́ти	м*е*ло́дія	л*е*ле́ка

295. Спиши, вставляючи пропущені букви **е, и**. Коли виникає сумнів, яку букву писати, звертайся до орфографічного словника.

І варіант	*ІІ варіант*	*ІІІ варіант*
л...генда	К...шинів	к...лим
п...ріжок	кол...ктив	к...шеня
в...лосипед	д...сц...пліна	*т...пер*
к...фір	*м...нуле*	м...тал

- До виділених слів добери антоніми.

296. Добери і напиши десять слів з ненаголошеними **[е], [и]** в корені: п'ять іменників і п'ять прикметників.

- З трьома з них склади речення.

§ 31. Суфікс. Вимова і правопис суфіксів

Як утворюються спільнокореневі слова?

297. Працюємо колективно! Порівняйте будову кожного слова першого стовпчика з будовою кожного слова другого і третього стовпчиків.

школ а	школяр □	шкільн ий
сніг	снігур	сніговий
білий	білизна	біленький
море	моряк	морський

1. За допомогою яких суфіксів утворилися слова в другому і третьому стовпчиках?

2. Яка різниця в значенні однокореневих слів першого і другого стовпчиків?

3. Запишіть слова з суфіксами. Суфікси позначте.

Увага! Перш ніж позначити суфікс, необхідно:
1. Змінити слово, визначити в ньому закінчення і основу. 2. Дібрати кілька споріднених слів і визначити корінь. 3. Виділити частину слова між коренем і закінченням — суфікс. 4. Позначити суфікс.
Суфікс — це частина слова, яка знаходиться після кореня.
Якщо в слові є закінчення, то суфікс стоїть між коренем і закінченням.
За допомогою суфікса утворюються нові слова. *Наприклад:* сніг — снігур — сніговий.
У слові може бути кілька суфіксів: білявенький, водянистий.

298. Визнач у словах закінчення та суфікси, де вони є.

Ніч, нічка, ніченька, нічний, ночувати. Синій, синяк, синенький, синіти. Вода, водичка, водиця, водянистий, водний. Крига, крижинка, крижаний, крижиночка, крижинонька. Син, синок, синочок.

Поміркуй, якого значення надають словам суфікси: *-еньк-, -як-, -оньк-, -иц-, -инк-, -ок.*

299. Спиши листа хлопчика.

Влітку Мишко жив у селі. Йому подарували цуценя. Він написав листа мамі:

Люба мамочко[2]! Чи можна, щоб у мене жило маленьке[2] цуценя? Воно дуже гарне. Усе руденьке, а вухо чорненьке[2]. Звуть його Дружок[2].

(За М. Носовим)

- Як Мишко ставився до цуценяти? Які слова про це говорять?

300. Порівняй слова за будовою та за значенням.

Котик — котище, хвостик — хвостище, вусик — вусище, кігтик — кігтище, лапка — лапище.

1. Зроби висновок, якого значення надають словам суфікси *-ик-* та *-ищ-*.

2. На основі малюнка та відомих казок склади свою казку. Дай їй назву (усно).

301. Від поданих слів утвори нові за допомогою суфіксів -к-, -ик-, -ок-, -ар- (-яр-). Змінюй, де потрібно, звуки в коренях слів.

Школа, ніж, шахта, брат, зуб, лікувати, ніч, дуб.

- З трьома парами слів склади словосполучення.

302. Спиши. Познач суфікси і поясни їх значення.

Тихесенький, ялиночка, нічка, сніжок, дівчинка.

303. Випиши назви професій. Познач частини слова і закінчення.

Людину, яка пише книги, називають письменником, хто будує, — будівельником. Того, хто водить машини, звуть водієм; хто керує краном, — кранівником.

- Зроби висновок, за допомогою яких суфіксів утворюються слова-назви професій. Наведи власні приклади.

304. Добери і запиши слова за такими схемами:

□; и; ий; □; а.

305. Як різняться за значенням слова *відро* і *відеречко?* За

допомогою якої частини слова ця різниця передається? Напиши ці слова. Познач суфікс.

— Одного разу я з'їв ціле відро морозива, — сказав Мишко.

— Ну, ти це все видумуєш! — засміялась Іринка. — Хто тобі повірить, що ти відро морозива з'їв?!

— Та воно ж зовсім маленьке було, відеречко! Таке паперове, не більше склянки.

(За М. Носовим)

1. Утвори від слів *гніздо, пташка, сонце, вікно* слова з суфіксом *-ечк-*. Склади речення з двома словами.

2. Підготуйся розповісти про суфікс за планом:

1. Що таке суфікс?

2. Де стоїть у слові?

3. Для чого слугує?

§ 32. Префікс

306. Поміркуймо разом! Запишіть стійкі звороти і поясніть їх значення.

Збитися з ніг; *звестися* на ноги; *зловити* вітра в полі; *зміряти* з ніг до голови; *зробити* ведмежу послугу.

1. Пригадайте, яка частина слова стоїть перед коренем.

2. Подумайте, що об'єднує виділені слова.

Частина слова, яка стоїть перед коренем, називається **префіксом.** За допомогою префіксів утворюються нові слова.

Наприклад: біг — при|біг, ліс — пра|ліс.

307. Яку пораду дав синичці Старий горобець? Чому?

Знову *виглянуло* сонечко. Воно навіть *пригрівало* трохи. З дахів *звисали* бурульки. По них *заструменіла* вода.

„Ось і весна починається", — вирішила Зінька. Вона *зраділа* і *заспівала* дзвінко.

Рано, пташко, заспівала, — *сказав* їй Старий горобець. — Ще *наплачемося*.

— Та ну! — не *повірила* синичка і *полетіла* в ліс.

(За В. Біанкі)

- Доведи, що у виділених словах є префікс. Спиши їх. Префікс познач.

308. Розглянь малюнок і напиши, що роблять кошенята. Використовуй спільнокореневі слова до слів *лізти*, *гуляти*, *плигати* і префікси **в-**, **ви-**, **від-**, **під-**, **по-**, **за-**. В спільнокореневих словах познач корінь і префікс.

Зразок: Кошеня залізло на дерево.

309. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні префікси.

Яке гарне дерево горобина! Ніби його ...красили, як новорічну ялинку.

Чудові спокійні червоногруді снігурі ...сипали його і ягідками ласують[4].

Які це гарні пташки! Це наші зимові гості. Вони ...летіли з далекої півночі, щоб тут ...бути зиму.

- Знайди в тексті порівняння.

Що треба знати про префікс, щоб правильно його писати?

Префікс — це частина слова, і на письмі його не можна відділяти від кореня: *прийшов, подивився, побачив, підбіг, перехід.*

310. Запиши спільнокореневі слова з коренем **різ-**, виділяючи префікси.

311. Спиши прислів'я. Поясни, чому так говорять.

1. Тепле слово і в мороз зігріє.
2. Віника не зламаєш, а по лозинці увесь переламаєш.
3. Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні.

1. В словах з префіксами познач корінь і префікс. Перевір їх написання.

2. Склади оповідання (усно), заголовком якого буде третє прислів'я.

312. Утвори спільнокореневі слова. Для цього вибери префікс, який підходить за значенням.

(Ви-, в-)ходити із вагона поїзда, (ви-, в-)ходити у вагон; (пере-, по-)садити квіти, (пере-, по-)садити квіти з однієї клумби на другу; (на-, в-)клеїти лист у книгу, (на-, в-)клеїти марку на конверт.

1. Запиши словосполучення. Познач префікси. Підкресли прийменники.

2. Як відрізнити префікс від прийменника?

3. Порівняй прийменник і префікс:
— Що таке прийменник? Що таке префікс?
— Для чого вживаємо прийменник? А префікс?
— Як пишемо прийменник зі словом? Як пишемо префікс?

Між прийменником і словом, перед яким він стоїть, можна вставити інше слово або запитання: ваза ***із*** скла, ваза ***із синього*** скла; летів ***(над чим?) над*** морем.

313. Спиши текст, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники. Познач префікси.

Задумала зима всякий подих (зі) світу (з)жити. Спочатку стала вона (до) пташок (до)биратися: (на)докучили вони їй своїм криком та писком.

(По)дула зима холодом, (зі)рвала листя (з) лісів і розкидала його (по) шляхах. Нема куди птахам дітися. Почали вони зграями збиратися. (По)кричали і (по)летіли (в) теплі країни. Залишився горобець, та й той (під) стріху (за) бився.

(За К. Ушинським)

314. Заміни речення одним словом. Запиши.

1. Місце, де переходять вулицю, площу. *2.* Речі, які дарують. *3.* Солдат, який служить на кордоні.

- Розбери слова за будовою. Усно склади з ними речення.

315. Впізнай слова за описом.

1. Корінь такий самий, як в слові *садівник*, префікс — як в слові *перехід*, суфікс і закінчення — як в слові *книжка*.

2. Корінь такий самий, як в слові *морозний*, префікс і суфікс — як в слові *записка*, закінчення — як в слові *дороги*.

- Запиши ці слова, розбери їх за будовою.

316. Прочитай уривок із казки. Добери до нього заголовок. Придумай продовження казки (усно).

Зійшлися якось разом чотири чарівники-живописці: Зима, Весна, Літо й Осінь. Зійшлися і засперечалися: хто з них краще намалює?

Сперечалися-сперечалися і вирішили суддею вибрати Червоне Сонечко.

Першою взялася Зимонька-Зима. Вкрила землю сніговою пухкою ковдрою. Побіліли поля. Тонким льодом вкрилася річка, притихла, заснула, як в казці.

(За Г. Скребицьким)

1. Випиши п'ять слів з префіксами. Префікси познач.
2. Згадай, що треба зробити, щоб правильно написати слова з ненаголошеними голосними в корені. Наведи приклади з тексту.

§ 33. Правопис префіксів роз-, без-, з- (с-)

317. Знайди слова з префіксами. Доведи, що не помиляєшся.

Хліб на рушнику

На рушнику, який бабуся вишивала,
Хлібину запашну я покладу.
На вишиванці квітка вже прив'яла,
А хліб — живий, його *безсмертний* дух.

Узор я перейму, й на чистій полотнині
Знов птахи оживуть і квіти *розцвітуть*.
Рушник я *збережу*. Наступні покоління
Хлібину хай на ньому покладуть.

(Л. Стрільчук)

- Спиши виділені слова. Познач у них префікс. Зроби самостійно висновок про те, яка буква пишеться в кінці префіксів у виділених словах.

Запам'ятай! Префікси ***роз-, без-*** завжди пишемо з буквою ***з***. *Наприклад:*

роз — робити, писати, дати, казати

без — водний, чесно, домний, плідно

318. Від поданих слів за допомогою префікса **роз-** утвори нові слова:

Кидати — розкидати, квітнути — ..., лити — ..., питати — ..., казати — ..., дати — ... .

319. У поданих словосполученнях до кожного першого слова додай префікс **без-** і запиши.

Зразок: Вітряна погода — ***без***вітряна погода.

Сніжна зима, сердечні слова, людні вулиці, діяльна людина, журні очі.

- Якого нового значення набули слова з префіксом *без-*?

320. Виділені слова заміни словами з префіксом **без-**. Запиши їх.

Зразок: дерево, *що не має листя* — ***без***листе дерево.

Людина, *в якої ніби немає язика*; розмови *без кінця*; людина, *що не має сорому*; немовля *без зубів*.

- З одним із словосполучень склади і запиши речення. Які в ньому другорядні члени?

321. З орфографічного словника випиши п'ять слів з префіксом **без-** і п'ять з префіксом **роз-**. Склади з цими словами чотири речення. Підкресли в них граматичну основу.

322. Поспостерігай, як пишеться і вимовляється префікс **з- (с-)**.

Здати, **с**хвалити, **с**терти, **з**садити, **з**цідити, **с**кинути, **с**тримати.

- Які звуки — дзвінкі чи глухі — позначають виділені букви?

В українській мові вживається префікс **з-.** Лише перед **к, п, т, ф, х** пишемо префікс **с-**.

сказати списати стихнути схилити сфотографувати

323. До поданих слів додай префікс **з-, с-**. Правильно вимовляй кожне слово. Запиши, поясни правопис префіксів.

Хвилювати, писати, бігти, садити, чистити, терти, мерзнути, хотіти, тримати.

Зверни увагу! Для полегшення вимови при збігу кількох приголосних префікси **роз-** і **з-** вживаються з голосним **і**, що на письмі передається сполученням букв **розі-**, **зі-**: ***розі***грати, ***розі***рвати, ***зі***гнути, ***зі***грати.

324. Утвори від поданих слів нові слова з префіксом **з- (зі-, с-)**. Як пишуться ці слова?

Долати, в'язати, бити, грати, казати, фотографувати, лити, горнути.

1. Чого більше у слові *зв'язати* — звуків чи букв? Чому?

2. Склади речення з двома словами (на вибір).

Пам'ятка

Розбір слова за будовою

1. Знайди в слові закінчення. Для цього зміни слово: *пересадка, пересадки, пересадкою.*

-а — змінна частина. Це закінчення: *пересадк* [*а*] .

2. Знайди корінь. Для цього добери спільнокореневі *(пересадити, посадка)*, порівняй їх і визнач спільну частину. Це і буде корінь: *пересадка.*

3. Знайди префікс. Для цього добери спільнокореневі слова без префікса або з іншим префіксом: *сад, посадити.* Префікс стоїть перед коренем: *пересадка.*

4. Знайди суфікс. Він стоїть за коренем і служить для утворення слова: *пересадка.*

5. Познач основу — це частина слова без закінчення: *пере сад к* [*а*].

325. Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни правопис префіксів.

1. За сонцем хмаронька[2] пливе, червоні поли ро...стилає. *(Т. Шевченко) 2.* Коли пісні мойого краю пливуть у рідних[2] голосах, мені ...дається, що ...бираю цілющі трави я в лугах. *(М. Рильський) 3.* Хто трудиться на славу, той ...багачує державу. *(О. Твардовський)*

1. Як ти розумієш третє речення?
2. У яких словах у кінці префіксів *роз-, без-, з-* чується глухий приголосний, а в яких – дзвінкий?

326. Переклади українською мовою слова. Запиши їх.

Сдвигать, разорвать, спросить, бессердечный, сказать, развить, беззаботный, счистить, содрать, слететь.

- Правильно вимовляй кожне слово. З'ясуй, що спільне і що відмінне в написанні префіксів у російській та українській мовах.

327. Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни, чому ту, а не іншу букву написав.

Неначе в молочній повені затонув[2] ранковий[2] світ. І скрізь роз... ллялось густе біливо туману — завмерло і не ... рухнет...ся в з...мових полях.

Десь з...йшло[2] сонце, і тепер його промін...я доб...вається до землі. Немає вітру, а туман ле...шає, м'якшає, вже не стоїть стіною, вже скоро і сонце ...блисне згори...

(Є. Гуцало)

- В слові *м'якшає* поясни вживання апострофа.

§ 34. Апостроф після префіксів

328. Яку роль виконує в словах апостроф?

Є один дуже цікавий значок — ’. Його називають апострофом. Яку ж роботу він виконує? Уявляєш, апостроф займається підказуванням. Якщо в слові є префікс, який закінчується приголосним, то перед буквами **я, ю, є, ї** ставиться апостроф. Він подає тобі сигнал: в буквах **я, ю, є, ї** сховався звук [й].

Наприклад: *в'їзд, під'їхати, об'ява, об'єднати*.

У цих випадках підказувач розділяє префікси і корені.

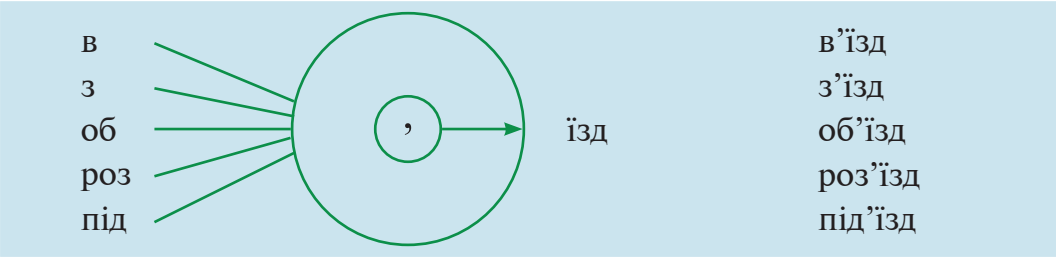

- Зроби самостійно висновок про вживання слів з апострофом. Наведи свої приклади.

329. Чітко, виразно прочитай пари слів. У якому слові кожної пари – першому чи другому – відчувається роздільність звуків у вимові?

З’їзд – зірвати; від’їхав – відійшов;
з’єднати – зіймати; під’їзд – підібрав.

- Спиши. Поясни вживання апострофа.

330. Спиши слова. Розбери їх за будовою.

Виїзд, переїзд, проїзд.
Об’їзд, під’їзд, в’їзд.

1. Порівняй префікси в словах першого і другого рядків. На яку букву закінчуються префікси?
2. Який звук позначає буква – голосний чи приголосний? Після яких префіксів ставиться апостроф?

В українській мові **апостроф** ставиться після префіксів з кінцевим твердим приголосним перед **я, ю, є, ї.**

331. Спиши слова. Назви у них префікси. Поясни написання слів.

В’їхав, з’явився, з’їсти, роз’їхались, з’їзд, під’їзд, в’їзд, об’їзд, об’єднати.

1. Поміркуй, чи є серед поданих слів такі, які не можна поділити на склади? Чому?
2. Поділи слова для переносу. Звірся з правилом.
3. Два слова (на вибір) розбери за будовою.

Слова з апострофом після префікса переносяться по складах. Апостроф завжди залишається з попереднім складом.
Наприклад: об’–єднання.

332. Із якої казки цей уривок?

Дуже зголодніла лисиця. Біжить вона по д...розі і дивиться то на один бік, то на другий: може, є щось, що можна з...сти. Коли бачить — в...зе чоловік на санях мерзлу рибу. Побігла лисиця вперед, лягла на дорогу, ноги вит...гла. Під...їхав чоловік, подивився на лисицю і кинув її в сани.

Розглянь малюнки. Продовж казку за малюнками (усно).

- Випиши слова з пропущеними літерами. Поясни їх правопис.

Запитання і завдання для повторення

1. З яких частин складається слово?
2. Як визначити в слові закінчення і основу? Наведи приклади.
3. Яка роль закінчення в слові?
4. Покажи на поданих прикладах значення префікса і суфікса в словах: *книжечка*, *заходила*, *підкреслюєш*, *возик*, *тихесенький*. Чим відрізняється префікс від суфікса?
5. Що називається коренем? Як його знайти?
6. Знайди корені у словах *зрадіти* і *зрада*. Як переконатися, що корені знайдено правильно?
7. Як перевірити, яку букву треба писати для позначення ненаголошених звуків [*е*], [*и*]?
8. У яких префіксах завжди пишеться *з*? Наведи приклади.
9. Наведи приклади чергування голосних і приголосних у корені слова.
10. Чим відрізняються однокореневі слова від форм того самого слова?

333. Спиши вірш. Підкресли слова з префіксами.

Зимою

Весело сонце по інею грає,
Тисне морозом до сліз...
Діток з ґринджолами гурт гомінкий
Вгору охоче поліз.
Личка рожево-червоні у всіх,
Щастям очиці блищать.
Весело й страшно. Ґринджоли прудкі
Вниз, наче куля, летять.

(Дід Хома)

Ґринджóли — низенькі сани.

1. Назви слова і словосполучення, вжиті в переносному значенні.
2. Відшукай прийменники. Яку роль вони виконують у реченні?

Барвінок утворював із букв слова, але забув поставити апостроф і м'який знак. Допоможи йому це зробити.

З...їзд, об...ява, бул...йон, з...їла, в...єшся, в...юн, віл...ний, л...он.

- Поясни написання цих слів. Познач префікси.

334. Поміркуй, які букви треба вставити замість крапок.

Скажу, діти, вам ка...ку:
приніс *зайчик* дров в'я...ку,
поколов їх дрібненько,
зварив юшку шв...денько.
Юшка була соло...ка —
Моя ка...ка коротка.

(М. Підгірянка)

- Запиши приказку. Розбери за будовою виділені слова.

335. Прочитай прислів'я. Знайди українські відповідники. Звернись за допомогою до російсько-українського словника.

Не разгрызешь орешка — не съешь и ядрышка.
Кто объединится — гору в порошок сотрет.
Когда пьешь воду, помни о тех, кто вырыл колодец.

1. Запиши прислів'я українською мовою. Поясни зміст.
2. Підкресли слова з апострофом. Познач префікси.

ВЧИМОСЯ ДРУЖИТИ!

Іменник

§ 35. Загальне поняття про іменник

336. Як у вірші говориться про те, що означає бути справжньою людиною? Поміркуй, чому в заключному рядку це слово написано з великої літери.

Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?
Серйозний, як усі Котигорошки,
ти на питання це подумав трошки
і відповів: людиною. Дитя!
Благословляючи твоє життя,
у трудну виряджаючи дорогу,
яку пораду, чи пересторогу
я кращу дам, ніж дав собі ти сам?
Будь вірним слову, що усім словам
із них одним ніколи не зрівняться!
Хай веселять тебе любов і праця,
хай дружби непогасної крило
гірке від тебе відганяє зло,
і хай у час останній свій про сина
спокійно я подумаю: Людина!

(М. Рильський)

1. Поясни значення слів *благословляти*, *пересторога*, *непогасна* і добери до них питання.

2. Знайди у вірші іменники. Постав до них питання.

337. Поміркуймо разом! Згадайте, які частини мови ви вивчали в другому класі.

Багато слів у рідній мові! Як не розгубитися у величезному морі слів, їх форм? На щастя, є у слів суворий командир — Морфологія. Подає, наприклад, команду: „Частини мови, ставайте!” — і всі слова швидко шикуються в чіткі колони.

Спробували якось усі слова вишикуватись. Ставали, ставали — все погано виходить. „Без командира нам не обійтися, — зрозуміли вони, — треба кликати Морфологію!”

— Хто означає предмет? — запитала Морфологія у слів.

— Ми означаємо предмет.

— А які форми ви маєте?

— Рід, число, відмінок.

— А що ви вмієте робити?

— Ми можемо бути усіма членами речення, але в першу чергу підметом.

— Ставайте під прапор Іменника, — наказала Морфологія.

— Ми означаємо дію, можемо бути присудком! — відрапортували інші слова.

— Ви ставайте під прапор Дієслова, — відповіла Морфологія.

Таким чином вона згрупувала під різні прапори всі слова.

- На основі міркування сформулюйте правило про те, яка частина мови називається іменником, яка прикметником, яка дієсловом.

338. Визнач, якою частиною мови є кожне слово. Що для цього треба зробити?

Лисиця, журавель, гості, кличе, обід, наварила, високий, з'їла, глечик, вузьке, шийка, стоїть, довгий, ніс, прийшла, дружба, закінчилася.

1. Чи пам'ятаєш казку, з якої взяті ці слова? Розкажи її.

2. Запиши слова в три стовпчики: іменники, прикметники, дієслова.

Щоб визначити, якою частиною мови є слово, треба поставити до нього ***питання*** і з'ясувати, що воно означає — *предмет*, *ознаку предмета* чи *дію*.

339. Підготуйся до переказу тексту.

Два товариші

Ішли якось лісом два товариші. Назустріч їм вийшов ведмідь. Один кинувся тікати і виліз на дерево, а другий залишився на дорозі. Упав він на землю і прикинувся мертвим, він знав, що ведмеді не чіпають мертвих. Ведмідь підійшов до хлопчика, понюхав його обличчя та й пішов собі. Товариш зліз з дерева та, сміючись, і говорить:

— Ну, що тобі ведмідь на вухо шептав?

— Він сказав мені, — відповів хлопчик, — що не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша.

(За Л. Толстим)

1. Подумай і поясни, як ти розумієш прислів'я „*Не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша*".

2. Перекажи текст (усно).

3. Випиши з тексту іменники. Доведи, що не помиляєшся.

340. Добери із словника десять слів з ненаголошеними [е], [и], які не перевіряються наголосом. Запиши їх. Якою частиною мови вони є?

341. Прочитай уривок із вірша Д. Білоуса „Злитки золоті". Назви слова, що належать до відомих тобі частин мови.

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове —
частини мови.
Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав — іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі, —
ім'я, найменування і **наймення:**
робота. Біль. І радість. І натхнення.

1. Що означають іменники?
2. Знайди іменники і поясни, за якими ознаками ти розпізнав їх.
3. Поміркуй, від якого слова утворилося слово іменник. Визнач його будову.

342. Що і кого зображено на малюку?

- Які іменники ти вживаєш, щоб розповісти про зображене? Які з них відповідають на питання *хто?*, а які — на питання *що?*

Усі іменники діляться на назви істот та неістот. Назви істот відповідають на питання **хто?** Назви неістот — на питання **що?**

343. Продовж речення. Запиши.

Зразок: Вовк, лисиця, заєць — *тварини.*

1. Яблуня, вишня, ... — *рослини. 2.* Жайворонок, соловейко, ... — *птахи. 3.* Письменник, селянин, ... — *люди. 4.* Пальто, кофта, ... — *речі. 5.* Дощ, сніг, ... — *явища природи.*

1. Підкресли підмети. На які питання вони відповідають? Якою частиною мови виражені?

2. Зверни увагу на виділені слова й зроби висновок, що розуміється під поняттям предмет.

344. Повернися до впр. 342. Визнач, які з виписаних іменників є назвами істот, а які — неістот.

345. Випиши з орфографічного словника по три іменники, які відповідають на питання *хто?* і *що?* Склади з ними словосполучення.

346. Знайди в тексті початок, головну частину і кінцівку.

Миколка захворів. Лежить у ліжку. І ніхто до нього не прийде. Не можна.

Дивиться Миколка у вікно і раптом бачить червону кульку. Завмерла кулька біля самого скла, а потім почала плигати.

Це Мишко за мотузок кульку смикає. А поблизу хлопчики стоять і пораду дають. І так приємно стало Миколці.

Як гарно, коли друзі про тебе пам'ятають!

1. Виразно прочитай речення, в якому висловлена головна думка тексту.

2. Перепиши. Іменники-назви істот підкресли однією лінією, а назви неістот — двома.

§ 36. Власні і загальні іменники. Велика буква у власних іменниках

347. Прочитай вірш Д. Білоуса „Рідні назви".

Що не назва — наче казка,
мрія — дивишся і чуєш надовкіл:
Гуляйполе, Самбір, Балаклія,
Біла Церква і Старий Оскіл.
А річки: Сула, Ромен, Роменка!
А ромену цвіт у далині!
І так рідно згадано в Шевченка –
Не в Ромнах побув він, а в Ромні...

• Назви слова, які означають власні назви. Зверни увагу на те, з якої букви написані ці слова. Запиши їх.

***До іменників** — власних назв* належать прізвища, імена, по батькові людей, назви книжок, журналів, клички тварин, назви країн, міст, сіл, річок, морів, гір. *Наприклад:* Тарас Григорович Шевченко, Прут, Молдова, Кодри, Рибниця, журнал «Малятко».

Власні іменники пишуться з великої букви.

348. Випиши окремо іменники — власні назви й іменники – загальні назви. Поясни їх написання.

Суниці для Наталі

У третьому класі вчиться маленька дівчинка Наталя. Вона довго хворіла. Повернулася до школи бліда, швидко втомлювалася.

Андрійко розповів своїй мамі про Наталю. Мама сказала:

— Цій дівчинці треба їсти мед і суниці. Тоді вона стане бадьорою, червонощокою... Віднеси їй суниць, Андрійку...

(В. Сухомлинський)

• Пофантазуй, як можна продовжити розповідь.

***Загальні іменники** — це назви, що даються багатьом предметам. Наприклад*: книжка, місто, хлопчик, вулиця.

Загальні іменники пишуться з малої букви.

349. В якому краю ти живеш? У яких краях України або Молдови живуть твої родичі, друзі, знайомі?

Гори збігають у низини,
На них лісів зелена тінь.
Оце вам доня України,
Красуня, всміхнена Волинь!
Міста волинські — Володимир,
Житомир, Рівне та Острог,
І Луцьке славиться між ними
Згадками війн і перемог.
І славна Леся Українка
Прийшла у Звягелі на світ.
Волинь у квітах і барвінку,
Привіт тобі, палкий привіт!

(Р. Завадович)

• Випиши власні назви. Добери до них загальні.

350. Дай письмово повні відповіді на поставлені запитання.

1. Яка адреса вашої школи? *2.* Яку назву має місто (село), в якому ти живеш? *3.* Як називається твоя вулиця? *4.* Які газети ви передплачуєте, які журнали читаєте? *5.* Які книги і яких авторів ти прочитав?

351. Зверни увагу на малюнок з конвертом.

Здрастуй, Миколко!

Я вчуся добре. Більшість оцінок у мене десятки. Я подружився з одним хлопчиком. Він трохи відстає в навчанні. Я допомагаю йому. Ми читаємо книжки, граємо в футбол, ходимо до басейну.

Пиши, Миколко, про себе.

До побачення.

Сашко.

1. Як пишеться адреса? З яких частин складається? Які розділові знаки ставимо при оформленні адреси?

2. Напиши листа кому-небудь з рідних або друзів.

по́шта пошта́р

352. Спиши, вставляючи замість крапок загальні іменники. Підкресли власні іменники.

1. ... Платон Микитович Воронько — прекрасна людина. Він написав ... „Помагай”. *2.* В. О. Сухомлинський — один із найвідоміших ... і дитячих ... двадцятого століття. Він написав чудове ... „Лялька з відбитою ручкою”.

Слова для довідок: поет, вірш, педагог, письменник, оповідання.

353. Запиши скоромовку з пам'яті. Назви власні і загальні іменники.

Їхали крамарі, стали на горі
та й забалакались про Прокопа,
про Прокопиху і про маленькі
Прокопенята.

354. Від поданих слів утвори іменники за зразком. Запиши. Познач суфікс.

Сміливий — сміливість
хоробрий — ...
скромний — ...
радісний — ...
Глибокий — глибінь
високий — ...

Дружити— дружба
служити — ...
косити — ...
читати — читання
полювати — ...
малювати — ...

1. Визнач, якою частиною мови є подані слова?

2. З трьома іменниками (на вибір) склади речення. Підкресли в них підмет і присудок.

355. Запиши імена, імена по батькові, прізвища відомих тобі письменників. Назви їх твори.

356. Які загальні назви вжито в тексті?

Коли бабусю поклали в лікарню і Сашко став жити в тітки, діти часто ходили до нього. Дізнавшись, що хлопчик змок під дощем, захворів і лежить у лікарні разом з бабусею, вони глибоко переживали це горе. У вихідний день ми всі пішли до лікарні. Діти взяли для товариша яблук і печива. А Шура приніс плитку шоколаду, яку дав йому батько.

(За В. Сухомлинським)

1. Чи допомагав ти своєму другові в тяжку годину? Як?

2. Склади про цей випадок оповідання і запиши його.

§ 37. Рід іменників (чоловічий, жіночий, середній)

357. Як ти думаєш, про що йдеться в пропущених реченнях?

Лев та миша

Лев спав. Миша пробігла по його тілу. Він прокинувся і спіймав її. Миша почала просити, щоб він відпустив її. Вона пообіцяла зробити леву добро.

.....

Мисливці зловили лева і прив'язали його вірьовкою до дерева.

.....

Миша сказала:

— Пам'ятаєш, ти сміявся, не думав, що я зможу добро зробити, а тепер бачиш, і від миші буває добро.

(За Л. Толстим)

1. Які слова запобігають повторюванням? Назви їх.

2. Визнач рід іменників у першому абзаці.

Іменники бувають чоловічого, жіночого і середнього роду.
Іменники, до яких можна підставити слова ***він***, ***мій***, — **чоловічого роду:** *хлопчик, коваль, мир, мудрець.*
Іменники, до яких можна підставити слова ***вона***, ***моя***, — **жіночого роду:** *земля, стежина, краса, совість.*
Іменники, до яких можна підставити слова ***воно***, ***моє***, — **середнього роду:** *серце, малятко, море, життя.*

358. Запиши слова в три стовпчики — за родами:

ч. р.	ж. р.	с. р.
(він, мій)	*(вона, моя)*	*(воно, моє)*
вогонь	долина	місто

Вогонь, бібліотека, вулиця, місто, озеро, долина, плаття, таблиця, дошка, пляма, лебідь, школяр, предмет.

- Допиши у кожний стовпчик ще по одному слову.

359. Знайди іменники чоловічого, жіночого та середнього роду. Щоб не помилитися, підставляй до них слова, як радить правило.

Якщо книжка захворіла

Книжки теж можуть хворіти, якщо не тримати їх в ч...стоті, т...плі та в поря...ку. Жучки, пліснява та бру... гублять книги.

Як лікують книги в бібліотеках? Винайшли особливу паперову масу. Цією масою просочують аркуші, потім випрямляють їх за допомогою машини, відбілюють.

Добра книга дуже потрібна людям! Бережіть книги!

- Спиши перший абзац. Підкресли букви, які треба перевірити.

360. Подумай і скажи, як ти розумієш зміст прислів'їв.

1. Шануй учителя, як свого батька. *2.* З книгою жити — з добром дружити. *3.* Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. *4.* Книга корисна, коли її читають. *5.* Гостре словечко коле сердечко.

- Визнач рід іменників.

361. Спиши. Як ти розумієш вислів *„посію зерна доброти"*?

Буду я природі другом

Йтиму *садом*, полем а чи лугом,
Буду я *природі* вірним другом.
Не столочу навіть і трави,
Я скажу їй: „Зеленій, живи!"

Коли лісом буду я іти,
Теж посію зерна *доброти*.
Побажаю *дереву* і пташці,
Щоб віки жили у *мирі* й *щасті*.

(С. Жупанин)

- У виділених іменниках визнач рід і закінчення.

362. Які власні назви вжиті в тексті? Добери до них загальну назву.

У новій школі

У новій *школі* Нюра нікого не знала. Тому все придивлялась до *учнів*, до *вчительки*, до *класу*. Якось на великій перерві підійшла до неї однокласниця Галя і питає:

— Ти ще ні з ким не дружиш?

— Ні, — відповіла Нюра.

— І я ні з ким не дружу, — зітхнула Галя. — Погані в нас дівчата. Оленка—задавака, Вірка—хитруля, Надька—брехуха, Ірка—задирака... Майже всіх *дівчат* класу перебрала Галя — всі погані виявились. Лише про себе нічого не сказала.

— Просто не знаю, з ким ти зможеш у нас дружити.

— Не турбуйся, — відповіла їй Нюра. — З ким я дружитиму, я ще не знаю. Зате знаю, з ким мені не треба дружити.

(За О. Буценем)

1. Чи сподобалась тобі Галя? А Нюра? Чому?
2. А як ти ставишся до своїх друзів у класі? Чи є в тебе найкращий друг? Які риси характеру подобаються тобі в ньому?
3. Випиши виділені іменники так, щоб вони відповідали на питання *хто? що?* В дужках зазнач їх рід.

Як визначити рід іменника, якщо він стоїть у множині?

Щоб визначити рід іменника, який стоїть у множині, потрібно поставити його в однині. *Наприклад:* міста — **місто** *(с.р.)*, подруги — **подруга** *(ж.р.)*, уроки — **урок** *(ч.р.)*.

363. Визнач рід іменників. Запиши їх в три стовпчики — за родами.

Листи, друзі, книжки, уроки, шляхи, поля, трави, слова, гості, малюки, квітки.

- Напиши ще по три слова у кожний стовпчик.

364. Визнач рід іменників у поданих словах.

Морква, календар, щастя, кімната, сонце, птах, ім'я, шлях, дерево, людина, друг, зірка, добро, син, білизна, ґроно, господар[1].

- Спиши по три іменники кожного роду.

365. Заміни кожне речення одним словом. Запиши.

1. Робітник пошти, який доставляє листи, газети та журнали.

2. Шкільне приладдя, за допомогою якого проводять прямі лінії або вимірюють що-небудь.

3. Біла солодка речовина, яку виготовляють із буряка.

4. Посуд, в якому кип'ятять воду для чаю або заварюють чай.

- Визнач рід отриманих іменників. Склади з ними речення.

366. Розглянь малюнок. Яку назву йому можна дати?

• Склади оповідання, використовуючи подані словосполучення.

Наш клас, добрі справи, допомагати малюкам, цікаві ігри, гарний приклад, добре серце, старші друзі.

§ 38. Змінювання іменників за числами (однина і множина)

367. Поміркуймо разом! Чи можна полічити зображені предмети?

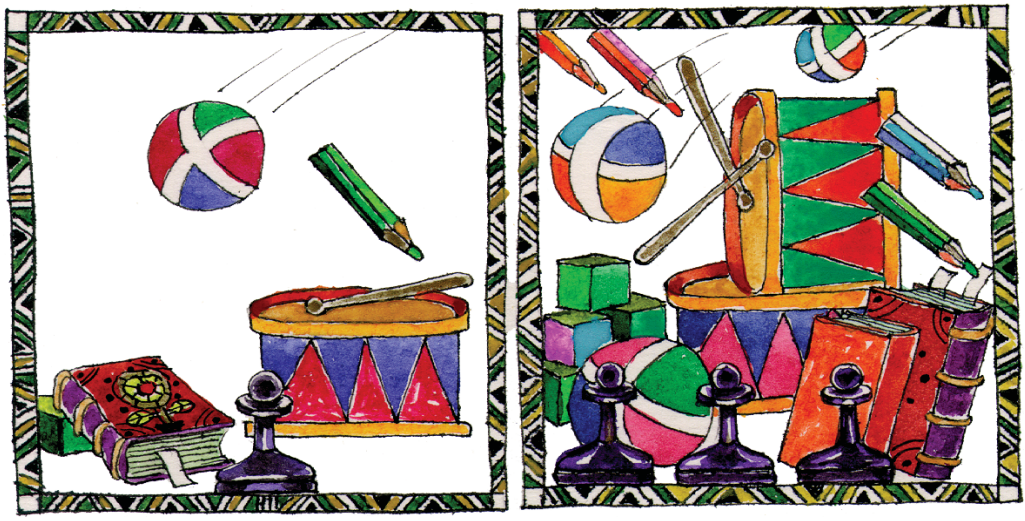

• Яка форма числа вживається для позначення одного предмета? А яка форма числа вживається для позначення двох і більше предметів?

Більшість іменників означає предмети, які можна полічити.
Іменники, що означають один предмет, стоять в **однині:** *друг, слово, книга.*
Іменники, що означають два і більше предметів, стоять у **множині:** *друзі, слова, книги.*

368. Добери заголовок. Спиши.

Книги — ок...ан, і серед цього ок...ану хороші кни...ки — як мален...кі, віддалені один від одного острівці: зумій побувати на кожному із них. У цьому ок...ані неле...ко заблукати й сісти на мілину. Є кни...ки, які людині треба прочитати за життя кілька разів, і кожне нове читання відкр...ватиме перед нею все нові й нові грані краси душі людс...кої.

(В. Сухомлинський)

1. Іменники в однині підкресли однією лінією, а в множині — двома.

2. Поясни правопис слів з пропущеними літерами.

369. Визнач число іменників. Зміни слова за числами. Запиши. Познач закінчення.

Міст [о] – *міст* [а]

Міста, розповіді, яблука, дужки, ставки, лебідь, кінь, вечір, загадка, пошта, календар, муляр, ткачі.

- Зверни увагу на чергування голосних і приголосних звуків.

370. До якого типу належить текст?

Полтавщина

Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як Полтавська губернія.

Господи, Боже милостивий, що за губернія! І степи, і ліси, і сади, і байраки, і щуки, і карасі, і вишні, і черешні, і воли, і добрі коні, і добрі люди, — усе є, усього багацько.

(Є. Гребінка)

- Визнач рід і число іменників.

371. Поміркуймо разом! Розгляньте малюнки і визначте число іменників, що є назвами зображених предметів.

- Введіть ці слова в речення.

Запам'ятай! Серед ***іменників*** є такі, що стоять ***тільки в однині***: *молоко, білизна, Полтава.*
Є і такі, що стоять ***тільки в множині***: *граблі, піжмурки, Карпати.*

Які іменники — назви зображених предметів мають форму однини і множини, а які — мають лише одну форму? Чому?

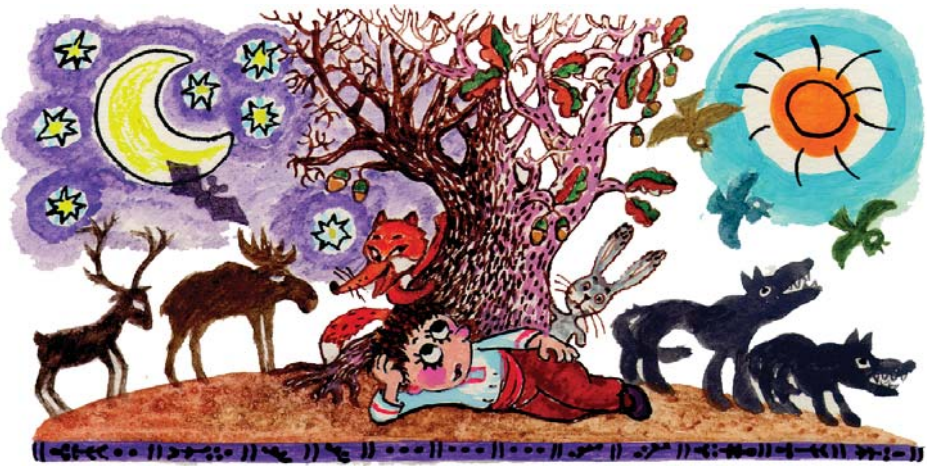

372. Прочитай розповідь дівчинки.

Мій друг

У вас є вірний друг? У мене є. Так радісно почуваєш себе, коли поруч з тобою добрий, чуйний друг. Мій друг навчає мене казати правду, розуміти та любити людей, природу. Цього друга я дуже шаную. Коли мені важко, я завжди звертаюсь до нього.

Цей друг — книга, без якої я не можу прожити жодного дня.

1. А як ти ставишся до книжок? Розкажи.

2. Випиши іменники, визнач їх рід та число.

3. Напиши казку чи розповідь за темою *„Підслухана розмова"* або *„Розповідь старого підручника"*.

§ 39. Змінювання іменників за питаннями

373. Визнач головну думку тексту. Дай йому назву.

У *Каті* було два зелених олівці, а в *Оленки* жодного. *Оленка* попросила олівця у *Каті*. Але *Катя* відповіла, що спитає у мами.

Оленці треба було намалювати листочки на деревах та зелененьку травичку. *Каті* здалося, що це дуже багато. Вона насупила брови. Подивилась на неї Оленка і відійшла. Не взяла вона олівець у своєї *подруги*. Треба так давати, щоб можна було взяти.

(За В. Осєєвою)

- На які питання відповідають виділені іменники? Від яких слів ставилось питання?

374. Зверни увагу на те, як змінюється слово приятель. На які питання воно відповідає?

Тяжко жити без *приятеля*. Того, що не зробиш ти сам, зробиш разом з *приятелем*. Від *приятеля* немає секретів. Приємно зробити добру справу *приятелеві*. У кожної людини повинен бути надійний *приятель*.

- Випиши сполучення дієслова з іменником, ставлячи в дужках питання. Виділи закінчення.

Зразок: Жити *(без кого?)* без приятел[я].

друг	товáриш	прúятель
пóдруга	товáришка	прúятелька

Іменники змінюють свої закінчення, зв'язуючись з іншими словами.
До іменників, що є **назвами істот** (людей і тварин), ставимо питання *хто? кого? кому? ким? на кому?*
До іменників, що є **назвами неістот**, ставимо питання *що? чого? чому? чим? на чому?*

За допомогою чого зв'язуються іменники з іншими словами?

Іменники зв'язуються з іншими словами за допомогою закінчень та прийменників. *Наприклад:* вчитись *(де?)* **в** школ**і**; дивитись *(куди?)* **в** книжк**у**; дружити *(з ким?)* **з** Ренат**ою**.

375. Подумай, до чого закликає нас автор.

Що це значить — не дружити

Що це значить — не дружити,
Жити так — одинаком?
Не дружити — це ходити
не дверима, а вікном.
Це дивитись, наче в книжку,
набік з видом кам'яним,
а насправді нишком-тишком
роздавати штурхани.
В школі вчитись й не дружити
це, повірте, все одно,
що, заплющившись, сидіти
і дивитися кіно.

(О. Сенатович)

1. Поясни значення слів *нишком-тишком, штурхани.*
2. З'ясуй, за допомогою чого зв'язуються іменники з іншими словами у вірші.

376. Запиши прислів'я. Поясни його зміст.

В дорозі чи вдома поганий той товариш, який всю роботу на другого перекладає.

1. Виділи закінчення іменників.

2. Згадай або склади свої вислови на тему дружби.

377. Повернися до вправи 374. Випиши останнє речення.

- Підкресли іменники. Яким членом речення є кожен із них?

Іменник у реченні **може бути підметом** і **другорядним членом речення**.
Іменники, ***які відповідають на питання*** *хто? що?,* в реченні — ***підмети***.
Іменники, які відповідають на інші питання, — ***другорядні члени речення***.

378. Про що розповідається в тексті?

Товаришів у мене багато — ... школі, в нашому й сусідських дворах. Але найбільше я дружу ... *Ігорем*. Ми живемо ... одному *будинку,* ... одному поверсі, і навчаємося ... одному класі, і сидимо ... однією партою. Всі кажуть, ніби ми схожі між собою — як брати. І справді: обидва біляві, кирпаті, довгоші, в обох сірі в крапинку очі, веснянки ... носах і щоках.

(Б. Комар)

1. Знайди речення, в яких міститься опис хлопчиків.

2. Спиши, вставляючи пропущені прийменники.

3. Зроби аналіз виділених іменників, користуючись пам'яткою:

Пам'ятка

1. Аналізоване слово.
2. На яке питання відповідає?
3. Яка частина мови?
4. Власна чи загальна назва?
5. Назва істоти чи неістоти?
6. Рід.
7. Число.
8. З якими словами зв'язане?
9. Яким є членом речення?

379. Визнач, які слова є спільнокореневими, а які різними формами одного й того самого слова.

Друг — друзі — дружба; пермога — перемозі — переможець; книжка — книжці — книгарня; ріка — в ріці — річечка; око — на оці — очі — окуляри; ніч — ночі — північ; стіл — на столі — стільниця; муха — мусі — мушка.

1. Перепиши. Підкресли букви, котрі позначають голосні та приголосні звуки, що чергуються.
2. З будь-якими трьома іменниками склади речення (усно).

380. Спиши, добираючи замість крапок потрібний за змістом прийменник.

— Чи є що золота дорожче ... *землі*[3]?
— ... *мудреця*[3] спитали якось люди.
Недовго думав мудрий чоловік:
— Дорожча дружба — є, була і буде!

(М. Мітаров)

1. Як говориться у вірші про дружбу? Від чого вона дорожча і сильніша? Чому?
2. Добери до слова *дружба* споріднені слова. Познач у них основу і закінчення.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається іменником?
2. Як змінюються іменники?
3. Як правильно визначити рід іменника? Наведи приклади.
4. Як зв'язуються іменники з іншими словами в словосполученні й реченні?
5. Якими членами речення можуть бути іменники?

381. Спиши, вживаючи іменники, що в дужках, у потрібній формі.

„Сторінками" найдавніших *(книга)* були камені, стіни печер.

З часом люди навчилися робити зручні і легкі книжки — з тонкої козячої або телячої *(шкіра)*. Але вони були дуже дорогі. Люди шукали, з чого робити дешеві і простіші *(книга)*.

Минуло ще багато часу, поки з'явилися друковані *(книжка)*.

Тепер книжка — всюди поруч з нами. Шануйте її, друзі, бережіть, у неї вкладено велику *(праця)* багатьох *(люди)*.

(За О. Єфімовим)

1. Визнач головну думку тексту. Дай йому назву.
2. Проаналізуй, за допомогою чого виділені іменники зв'язані з іншими словами в реченні.
3. Знайди в тексті спонукальне речення.

ТИ ДОБРО ЛИШ ТВОРИ ПОВСЮДИ!

Дієслово

§ 40. Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні

382. Поміркуй, чому людина повинна творити тільки добро.

Хай тепло твої повнить груди.
Ти посій і доглянь пшеницю.
Ти вкопай і почисть криницю.
Волю дай, нагодуй пташину.
Приголуб і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
Лиш добро повинна творити!

(Л. Іванків)

1. Визнач головну думку вірша.
2. Які речення за метою висловлювання та інтонацією вжито у вірші?
3. Знайди дієслова. На які питання вони відповідають?
4. У другому реченні визнач граматичну основу. Якою частиною мови виражений присудок?

Пригадай! Яка частина мови називається дієсловом? Свою відповідь звір із правилом.

Дієсловом називається частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання **що робить?що роблять? що робив? що зробили? що робитиме? що зробить? що будуть робити? що зроблять?** *Наприклад*: *що робить?* малює; *що роблять?* працюють; *що робив?* допомагав; *що зробили?* прочитали; *що робитиме?* писатиме; *що зроблять?* вивчать.

383. Розглянь малюнок. Дай відповідь на питання: хто що робить? Відповіді запиши.

384. Добери до тексту заголовок. Підготуйся читати оповідання в особах.

У одного батька троє синів — маленьких хлоп'ят. Ввечері батько питає хлопчиків:

— Розкажіть, як ви сьогодні прожили день.

Юрко відповів:

— Я сьогодні посадив дерево.
Батько сказав:
— Ти сьогодні добре прожив день.
Микола відповів:
— Я сьогодні зайчика намалював.
— Ти теж добре прожив день, — сказав батько.
Петрик відповів:
— Я сьогодні ... в м'яча грав... і морозиво з'їв.
У тебе сьогодні втрачений день, — сказав батько.

(В. Сухомлинський)

1. Поміркуй, чому батько сказав Петрикові, що у нього втрачений день.
2. Випиши дієслова з залежними від них іменниками.
   Зразок: Питає *(кого?)* хлопчиків.
3. Поясни вживання апострофа в словах *хлоп'ята, м'яч, з'їв*.

385. Про яку дівчинку можна сказати „справжня помічниця"? Чому?

Помічниці

Оля і Ліда гуляли у дворі. Побачила Оля, як сусідка *тьотя* Даша *розвішує* білизну, і *сказала* подрузі:
— А я *сьогодні* мамі допомагала.
— Що ти робила? — запитала Ліда.
— Тарілки витирала, ложки, виделки.
— А я, — похвалилась Ліда, — черевички почистила.
— Мамі? — поцікавилась Оля.
— Ні, собі.
— Хіба ж то допомога мамі?
— Звичайно, — відказала Ліда. — У мами ж тепер роботи менше буде. А як ви гадаєте?

(О. Буцень)

1. Перепиши перші два речення. Підкресли дієслова. Постав питання від дієслів до зв'язаних з ними іменників.
2. Поясни написання виділених слів.

386. До чого закликає поет дитину? Які типи речень передають заклик, спонукання? Наведи приклади спонукальних речень із вірша.

Працюй, дитино

Працюй, дитино, не лінуйсь! Для праці — день дано.
Як стомишся — то відпочинь. Щоб спати — ніч дано.
Як встанеш вранці — ти умийсь, уроки повторяй.
Хутенько ж бо до школи йди. А в свято вже гуляй.

Поглянь, працює сонце як: удосвіта встає
І світить-сяє цілий день на личенько твоє.
А потім вже, як стомиться, за край землі сідає
І спить собі. А з ним вже сплять: поляна, гай, вода.
Учись у сонця працювать. В умудреній порі
Засяєш так і ти колись, як сонце угорі.

(Г. Тукай)

- Знайди дієслова. Постав до них питання. Які дієслова вжито в переносному значенні?

387. Спиши прислів'я, вставляючи замість крапок пропущені букви. Як ти розумієш зміст цього висловлювання?

На дерево дивис... як родит..., а на людину — як робит... .

388. Продовж речення за зразком.

Я запрошую ... . Я присів ... . Я читаю ... .

Зразок: Я дивлюсь ... .

Я дивлюсь *(на що?)* на небо.
Я дивлюсь на *(яке?)* чисте небо.
Я дивлюсь** (як?) **уважно на чисте небо.[4]

389. Яке слово зайве у кожному рядку? Доведи свою думку.

Записав, пише, списав, письменник, написав.
Ходити, стрибати, плавати, біг, їхати.
Кричати, розповідь, говорити, шепотіти.
Вигукувати, розмова, слухати, мовити.

1. Спиши слова першого рядка. Як вони називаються? Яка у них є спільна частина? Вибери два слова і розбери їх за будовою.
2. Склади словосполучення виписаних дієслів з іменниками. Користуйся опорою.

Записав — *(що?)*, *(чим?)*, *(на чому?)*

Списав — *(що?)*, *(з чого?)*, *(чим?)*

Написав — *(кому?)*, *(що?)*, *(чим?)*, *(на чому?)*

390. Замість крапок встав дієслова у потрібній формі.

Я вранці ... о сьомій годині. ... холодною водою. ... зуби, ... зарядку. До школи ... своєчасно. Встигаю спокійно ... до уроків.

Слова для довідки: умиватися, робити, вставати, приходити, підготуватись, чистити, снідати.

- Запиши. Постав питання від дієслів до залежних від них іменників.

391. Розглянь малюнок. Склади зв'язну розповідь «Допомагаємо мамі». Запиши її (5–7 речень).

1. Підкресли основу в двох реченнях.

2. Випиши дієслова з залежними іменниками. Усно постав питання.

§ 41. Змінювання дієслів за часами

392. Прочитайте діалог за ролями.

Ніч і День

— Як тебе звуть? — запитав День у Ночі.

— Як звуть? А ніяк не звуть. Ніч та й усе.

— А як зватимуть тебе завтра?

— Завтра теж зватимуть Ніч.

— А як звали тебе вчора?

— Теж Ніч.

— А мене *сьогодні звуть* вівторком, *завтра зватимуть* середою, післязавтра — четвергом, а *вчора звали* понеділком, позавчора — неділею.

— Але ж ти забув ще дві свої назви!

— Які?

1. Які дні не названо?

2. Прочитай виділені словосполучення. Постав питання до дієслів. Назви спочатку дієслово, що означає дію, яка відбувається тепер. Яке дієслово означає дію, що відбулася в минулому? А в майбутньому? Чи допомагають виділені слова визначити, коли відбувається дія?

393. Працюємо колективно! Прочитайте таблицю.

Час дієслова	*Питання*	*Приклади*
Теперішній час	*що робить?* *що роблять?*	вчить вчать
Минулий час	*що робив?* *що зробив?* *що робили?* *що зробили?*	вчив вивчив вчили вивчили
Майбутній час	*що буде робити?* *що робитиме?* *що зробить?* *що будуть робити?* *що робитимуть?* *що зроблять?*	буде вчити вчитиме вивчить будуть вчити вчитимуть вивчать

1. Як змінюються дієслова?

2. На які питання відповідають дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу?

3. Доберіть власні приклади до таблиці.

Дієслова змінюються за часами. Дієслово має три часи: *теперішній, минулий, майбутній.*

394. Склади речення, вживаючи дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Сьогодні ... . Вчора ... . Завтра ... .

395. Спиши. Підкресли дієслова. Постав до них питання. Визнач час.

Той, хто ціну часу знає, швидко цілі досягає.

396. Ти коли-небудь замислювався, на що витрачаєш свій час? Спробуй протягом тижня підрахувати:

1. Скільки хвилин ти *снідаєш, обідаєш, вечеряєш?*
2. Скільки часу *робиш* уроки?
3. Як довго *гуляєш* на вулиці?
4. Скільки *допомагаєш* по господарству?

1. Порівняй свої підрахунки із записами, зробленими твоїми друзями. Дай відповіді на питання:
На що ти найбільше витрачаєш часу? Подумай, чи не можна якісь справи робити швидше, а якісь — в інший час.

2. Розкажи, як ти розподіляєш свій час. Запиши. Постав виділені дієслова спочатку у минулому, а потім у майбутньому часі.

397. Про які ключі йдеться в оповіданні?

— От і принесли нам лебеді на крилах життя, — говорить до неба і землі мій дід Дем'ян.

— Життя? — дивуюсь я.

— Еге ж: і весну, і життя. Тепер, онучку, — геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю.

(М. Стельмах)

Помарні́ти — схýднути, збліднути.
Скре́сне — розтáне.
Кри́га — лід.

1. Випиши дієслова у три стовпчики. Познач закінчення.

Теперішній час *Минулий час* *Майбутній час*

2. Окремо випиши дієслова, які відповідають на питання: *що робити*?

398. Що відбувається в природі з приходом весни?

Заспівали, задзюрчали
По ярах струмочки.
Зажовтіли від підбілу
Глинясті горбочки.

Взяв Березень козубеньку,
Чимчикує гаєм.
З козубеньки голубенькі
Проліски виймає.

(Г. Демченко)

1. Яким постає в твоїй уяві Березень?

2. Назви дієслова. Визнач час.

3. Які дієслова мають однакові префікси? Прочитай їх без префікса. Чи змінився час дієслова? А питання?

вести́	ідемó	ідетé	кóзуб — кóшик
нести́	несемó	несетé	підбі́л — мати-й-мачуха

399. Прочитай і поміркуй, чому в березні така мінлива погода.

Березень

На полі тане сніг. Під ним дзвінко *дзюркочить*[1] вода. Вночі сніг пришерхає від гостренького морозцю. Але ось вдень війнув вітер. Хмари закрили небо. Посипалася з неба шорстка крупа. Через півгодини знов *засяяло*[1] сонце. А потім задріботить косий дощ з мокрим снігом.

Так часто може змінюватись погода протягом дня.

1. Усно розподіли дієслова за часами за зразком вправи 397.

2. Підготуйся записати з голосу перші три речення. Визнач головні і другорядні члени.

400. Як ти гадаєш, чому сердиться буруля?

Висить на даху буруля, холодна та сумна.

— Чого ти сумуєш? — питає її сніг.

— Як же мені не сумувати! День довшає, прокидається раніше сонце, тепліше стає...

А сонце й справді, як зійде, зразу за роботу береться. Землю гріє, від зимового сну будить.

— Розтоплю, — каже бурулі. — Нехай весна швидше приходить.

А буруля сердиться.

(За В. Коваленко)

1. Знайди дієслова. Випиши їх, визнач час.

2. До дієслів перших двох речень добери форми минулого і майбутнього часу.

Зразок: *Сонце гріє, гріло, гріятиме, буде гріти.*

§ 42. Змінювання дієслів минулого часу за числами та родами

401. Про яку білу квіточку розповідається у вірші? Чому вона отримала таку назву?

Я бачив, як *зірниця впала*,
Як на снігу вона палала,
Як *сніг*, біліший від лілеї,
Вночі *іскрився* біля неї.

Де в темноті зоря згоріла,
З'явилась вранці квітка біла,
І *сонце стало* ніби вище,
І сніг лежав, як попелище.

(Д. Павличко)

- Знайди дієслова. Визнач їх час. Випиши виділені іменники з дієсловами. Якого роду іменники? Чи можемо ми визначити, якого роду зв'язані з ними дієслова?

402. Поміркуй, як змінюються дієслова минулого часу? Від чого залежить їх рід?

Сніжинки іскрились. Сніг іскрився. Бурулька іскрилась. Сонце іскрилось.

- Зроби висновок — як визначити рід дієслів минулого часу.

Дієслова минулого часу змінюються за ***числами***, а в однині за *родами*. Наприклад: *зірки світились, зірка світилась, місяць світив, сонце світило.*

403. Працюємо за таблицею.

Змінювання дієслів минулого часу

	Рід	Питання	Приклади
Однина	Чоловічий	*що робив?* *що зробив?*	думав □ подумав □
	Жіночий	*що робила?* *що зробила?*	думал **а** подумал **а**
	Середній	*що робило?* *що зробило?*	думал **о** подумал **о**
Множина		*що робили?* *що зробили?*	думал **и** подумал **и**

1. В якій формі — однини чи множини — змінюються за родами дієслова минулого часу?
2. На які питання відповідають дієслова чоловічого, жіночого і середнього роду в минулому часі? Які мають закінчення?

404. Чи раді діти приходу весни? Як це виражено у веснянці?

Веснянка

— Весна прийшла!
Тепло знайшла! —
Кричать дівчатка й хлопчики.
Тепляк дмухнув,
крилом махнув,
по бороді лоскочеться.

Все ожило,
все розцвіло[2],
і рій дітей привітненьких
на той горбок
несе вінок
з фіалочок блакитненьких.

(Л. Глібов)

- Випиши дієслова минулого часу. Визнач рід. Виділи закінчення. При потребі звертайся до таблиці з попередньої вправи.

405. Продовж казку. Не забувай виділити у тексті 3 частини.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав віти, нагинав їх.

- Запиши. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їх рід.

406. Подумай, чому оповідання отримало таку назву.

Погано

Собака сердито гавкав. Біля тину сиділо *маленьке* скуйовджене кошеня. Воно жалібно нявчало. Недалеко стояли два хлопчики

і чекали, що буде далі. *У вікно*[2] *виглянула жінка і поспішно вибігла на ґанок.*[4] Вона прогнала собаку і сердито крикнула хлопчикам:

— Як вам не соромно!

— А чого нам соромно? Ми нічого не робили.

— Оце й погано! — гнівно відповіла жінка.

(За В. Осєєвою)

1. Що обурило жінку?

2. Що б ти вчинив на місці хлопчиків?

3. Випиши дієслова минулого часу. Визнач число, а в однині рід дієслів.

407. Прочитай вірш так, як написано.

Бабуся й онука

— Де ти, внучко, (пропадати) —
Чи (сховатись) до повітки,
Чи на березі (гасати),
Чи (стояти) біля хвіртки?

— Не (стояти) біля хвіртки
І ніде я не (гасати).
Я, бабусю, у сусідки
Немовлятко (доглядати).

(М. Ігнатенко)

1. Уяви, що ти бабуся, і звернися спочатку, як у вірші, до дівчинки, потім до хлопчика. А чи можна звернутися до сонечка? Спробуй.

2. Як ти змінював дієслова в минулому часі? Запиши дієслова, що в дужках, у формі чоловічого, жіночого і середнього роду. Познач суфікси і закінчення.

Зразок: пропадав — пропадал[а] — пропадал[о] .

408. В одну колонку випиши дієслова, що відповідають на питання що робив?, у другу — що зробив?

Допомагав, допоміг, підмів, підмітав, прибирав, прибрав, готував, приготував, помив, мив, випрасував, прасував, прав, виправ.

- З двома дієсловами (на вибір) склади речення. Запиши.

прав — ви́прав прасува́в — ви́прасував

409. Як ти розумієш зміст прислів'їв?

Без добрих справ немає доброго імені. Землю прикрашає сонце, а людину праця. Що посієш, те й пожнеш. Зерно дозріває в землі, а людина в труді.

- Знайди дієслова, визнач їх час. Постав у формі минулого часу і зміни за родами.

410. Склади за малюнком зв'язну розповідь. Придумай заголовок.

411. Що ти скажеш про дівчинку?

Встала — нарядилася
І *причепурилася.*
Одяглась вона, як пава,
Походжає величаво.
Вже й коса заплетена...
Хата ж не підметена!

(Г. Бойко)

- Випиши дієслова з перших двох речень. Визнач час, а в минулому часі рід. У виділених словах познач префікс.

§ 43. Неозначена форма дієслова

412. Над чим замислився хлопчик?

Яка ж найкраща справа?

В країні нашій стільки справ,
І кожна з них цікава,
Що я ще й досі не дібрав —
Яка ж найкраща справа?

Літак між хмарами *водить?*
У шахті *працювати?*
Ліси *ростить*, сади *садить,*
Будинки *будувати?*

(Н. Забіла)

автомобі́ль асфа́льт бе́то́н ме́та́л

1. А яка справа тобі до вподоби?
2. Прочитай виділені дієслова. Постав до них питання. Скажи, чи можна визначити час дії і хто її виконує?

Дієслова в ***неозначеній формі*** відповідають на питання ***що робити? що зробити?*** Вони не вказують на час дії і того, хто її виконує.

Дієслова в неозначеній формі закінчуються на **-ти, -тися, -тись**, рідше на **-ть, -ться**. *Наприклад:* мислити, вчитися, дізнатись, боротись, стараться, будувать.

413. Знайди кінець прислів'я. Поясни їх зміст.

Що вміти —	з криниці води напитися.
Треба нахилитися, щоб	що можна зробити сьогодні.
Не відкладай на завтра те,	тільки небо коптить.
Без діла жить —	за плечима не носити.

- Назви дієслова в неозначеній формі.

414. Прочитай рядки з народної пісеньки.

— Бондарю, бондарю, що ти робиш?
— Стружу дошку на дубову бочку.
— Бондарю, бондарю, що ти робиш?
— Дощечки збираю й бочки складаю.
— Бондарю, бондарю, що ти робиш?
— Бочку збиваю, обруч набиваю.

1. Хто такий бондар? А тесля, коваль, кравець?
2. Випиши дієслова. Визнач їх час. Добери до них споріднені дієслова в неозначеній формі.

415. Розглянь малюнок.

1. Хто зображений на малюнку? Що він робить? Як називається його професія?
2. Склади коротеньку розповідь на тему „Як народжується горщик".
   Введи до неї словосполучення: *шукати глину, місити її, виробляти горщик, сушити його, обпалювати в печі, розмальовувати фарбами, пишатися своєю роботою.*

416. Про що цей вірш?

— Хочу я, як наша мама, подружити з буряками.
— Хочу діток *вчити* я, як учителька моя!
— Хочу лікаркою стати, добре хворих лікувати!

— А я хочу для лікарні готувати ліки гарні ...
— А я краще у саду виногради розведу,
Будем соки *пити,* перестанемо *хворіти.*

(І. Кульська)

1. А ким ти мрієш стати?

2. Назви дієслова в неозначеній формі. Від виділених дієслів за допомогою префіксів *за-, ви-, при-, до-* утвори дієслова, що відповідають на питання *що зробити*? Запиши їх. Познач префікси.

Зразок: Вчити (що робити?) – вивчити (що зробити?)

417. Поміркуй, що треба робити, щоб бути корисним людям. А що не треба?

Треба вчитися, ... Не треба лінуватися, ...

- Добери якомога більше дієслів у неозначеній формі і продовж ряди.

418. Склади зв'язне висловлювання про те, ким ти мрієш стати. Скористайся планом.

1. Ким я мрію стати?
2. Чому?
3. Що я роблю, щоб досягти своєї мети?

- Запиши. Підкресли дієслова і зв'язані з ними іменники. Визнач час дієслів.У минулому часі — рід.

419. Визнач головну думку оповідання.

Правда краща за все

Загулялись три хлопчики в лісі й не помітили, що спізнились. Уже стемніло. Ідуть додому і бояться, що їх вдома покарають.

От спинились вони на дорозі й міркують, що краще: збрехати, якось схитрувати чи правду сказати.

Перший надумався сказати, що на нього вовк напав у лісі. Батько злякається і не буде лаяти.

Другий розповість, що діда зустрів. Зрадіє мати і не буде на нього *гримати.*

А третій вирішив правду *говорити*, правду найлегше сказати, тому що вона правда і *вигадувати* нічого не треба.

Схаменулись перші два хлопчики і пристали до думки, що правда краща за все.

1. Як ти оцінюєш поведінку хлопчиків?
2. Назви дієслова в неозначеній формі. Чи вказують вони на час дії?
3. До виділених дієслів добери синоніми.
4. Знайди у тексті дієслова з префіксом *з-*, *с-* і випиши їх у дві колонки.

420. Яке слово зайве в кожному рядку? Чому?

Вірити, знати, повертатися, усміхнувся, гордитися.
Кувати, ткати, орати, вирощувати, коваль, вчити.

- Склади словосполучення дієслів з іменниками. Постав питання від дієслова до іменника.

421. Як сказати по-іншому?

Напружено думати — ...; не бачити як своїх вух — ...; знайти спільну мову— ...; замилювати очі — ...; пасти задніх — ...; попасти пальцем у небо — ... .

- З двома висловлюваннями склади речення. Запиши.

422. Від дієслів у неозначеній формі утвори можливі форми теперішнього, минулого і майбутнього часу. Користуйся таблицею.

Неозначена форма	*Теперішній час*	*Минулий час*	*Майбутній час*
що робити? *що зробити?*	*що робить?*	*що робив?* *що зробив?*	*що буде робити?* *що робитиме?* *що зробить?*
жити проживати шанувати вшанувати творити створити	живе проживає	жив прожив	буде жити житиме проживе проживатиме

423. Що бажає поет синові? Звернися до хлопчика з закликом.

Привітання синові на іменини

Правду завжди боронити
Чесно, по звичаю,
Серцем всім її любити

І для неї вік прожити —
Ось чого бажаю.

(М. Вороний)

- Випиши дієслова. До кожного дієслова в неозначеній формі допиши форми теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Зразок. Боронити *(н.ф.)* — боронить *(теп. ч.)*,боронив *(мин. ч.)*, буде боронити, боронитиме *(майб. ч.)*.

§ 44. *Не* з дієсловами

424. Працюємо колективно! Яка головна думка вірша?

Метелика ловити я *не буду*.
Він квітка неба. Хай живе собі!
Хай крильцями барвистими тріпоче,
Щоб радісно було мені й тобі!
І квітку лісову *не стану рвати*,
Її додому я *не понесу*,
Бо вдома їй джмеля *не погойдати*
І *не попити* ранками росу.
І ні стеблинку, гілку чи травинку
Я *не ображу*: це — страшенний гріх!
Бо в кожній з них живе тремка живинка,
Що світиться довірою до всіх...

(А. Костецький)

- Перепишіть другу строфу вірша. Підкресліть *не* з дієсловами.

Зверніть увагу на те, як пишеться *не* з дієсловами. Зробіть висновок.

Запам'ятай! ***Не*** з дієсловами пишеться окремо: *не кричати, не бруднити, не хвалитися.*

425. А як би ти повівся на місці Юлі?

На день *народження* Юлі подарували коробку цукерок. Вона щедро *пригощала своїх* гостей.[4] Тільки бабусі не дісталося жодної. Коли Миколка сказав про це Юлі, дівчинка відповіла: „Хіба ти не знаєш, що старенькі не люблять солодкого?"

1. Як ти думаєш, що їй відповів Миколка?

2. Випиши дієслова з *не*. Підкресли. Поясни написання.

3. Вимов виділені слова. Скільки в них букв, а скільки звуків?

426. Спиши прислів'я, розкриваючи дужки. Які з прислів'їв перегукуються зі змістом тексту попередньої вправи?

Слово — не горобець, вилетить — (не) впіймаєш.
У нього серед зими льоду (не) випросиш.
Беріться дружно — (не) буде сутужно.
Чого собі (не) хочеш, того й іншому (не) бажай.

- Пригадай, які ще прислів'я на цю тему ти знаєш.

427. Спиши уривок із „Повчання Володимира Мономаха", вставляючи замість крапок потрібні букви.

Повчання Володимира Мономаха

В домі своєму не л...дачкуйте, а за всім приглядайте самі... Ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну... Бр...хні остерігайтесь...

Куди б ви не в...рстали шлях своєю з...млею, не давайте отрокам своїм ч...нити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас.

(Переказав В. Близнець)

- Підкресли дієслова з *не*. Ще раз сформулюй правило, як пишеться *не* з дієсловами.

428. Склади прислів'я.

Це початок, а де кінець?

На годину спізнився —	що запізниш одним днем.
Що нині утече,	а руки зроблять.
(Не) доженеш і конем,	то завтра (не) зловиш.
Сьогоднішньої роботи	на завтра (не) відкладай.
Очам страшно,	за рік (не) доженеш.

- Випиши прислів'я, які містять *не* з дієсловами.

429. Поміркуй над прочитаним.

Цінуй кожну хвилину. (Не) витрачай час на дрібниці. Працюй наполегливо. (Не) відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні. (Не) відступай перед труднощами.

- Випиши речення з *не*. Які це речення за метою висловлювання? А за інтонацією?

430. Прочитай поради. Продовж самостійно. Запиши.

Будь чемним. (Не) хвалися перед іншими. Будь добрим. (Не) будь брутальним до старших і (не) ображай менших. Будь чесним. (Не)... Будь ввічливим ... . Будь працьовитим... .

431. Дай відповіді на питання, вживаючи дієслова з **не**.

1. Чи можна їсти, коли читаєш книжку?
2. Чи можна рвати в книжці сторінки? Писати на ній? Малювати? Загинати ріжки на сторінках? Перегинати книжку?
3. Склади поради книжки школяреві. Запиши їх. Підкресли дієслова з *не*.

432. Дай оцінку поведінці хлопчика.

Сашко на уроці *їсть* яблуко. Учитель:
— Сашко, прибери яблуко, на уроці їсти не можна.
Хлопчик *махає* рукою і каже:
—А-а, не хвилюйтесь, воно мені не заважає!

- Проаналізуй виділені дієслова, користуючись пам'яткою:

Пам'ятка

1. Назви аналізоване слово.
2. Визнач, якою частиною мови воно є.
3. Визнач час дієслова (у минулому часі однини — рід).
4. З якими словами у реченні зв'язане?
5. Яким є членом речення?

433. Висловте поради один одному, як треба поводитися в школі. Вживайте дієслівні форми з *не*. Два-три речення запишіть.

434. Перепиши прислів'я, розкриваючи дужки. Поясни їх зміст.

Що (не) візьмеш силою — візьмеш зна...ям. Розуму (не) позичиш і за гроші (не) купиш. ...кажеш — (не) вернеш, напишеш — (не) зітреш. Відрубаєш — (не) приточиш. Одним пальцем голки (не) вдержиш. Ло...кою моря (не) вич...рпаєш.

- Поясни написання слів з пропущеними літерами.

435. Відгадай загадку. Зверни увагу на вимову дієслів з **-ться**.

Взимку метелиться[3],
падає[3], стелиться,
вітром *підніметься,*
закаруселиться.
Сонцем зігріється —
в крапельку *виллється,*

парою з*дійметься* —
в хмарку обернеться
й знову повернеться

чиста й біла
краплинка —
звуть її просто ... .

1. Спиши, підкресли дієслова з *-ся*.

2. Назви тверді, м'які і пом'якшені звуки у виділених словах.

Увага! Дієслова з **-ся (-сь)** пишуться разом.

436. Спиши, підкресли дієслова з **-ться**.

Добро творить(ся) просто — ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
Як хмарка в'єть(ся) і сміє́ть(ся) пташка,
Як трудить(ся) мурашка-горопашка.

(І. Драч)

1. Як ти зрозумів, як твориться добро?

2. Якому слову відповідає звукова модель? | – = ó = : • |

Пишемо:		Читаємо:	
труди*ться*	труди**шся**	тру́ди[ц':а]	тру́ди[с':а]
сміє*ться*	сміє**шся**	сміє́[ц':а]	сміє́[с':а]

437. Про що цей вірш.

— Татусю, татусю, куди йдеш?
Чом мене, синочка, не береш?
Ти будеш косити,
Я — траву носити.
Чи візьмеш?

— Матусю, матусю, куди йдеш?
Чом ти мене, донечку, не візьмеш?
Ти будеш сапати,
Я — бур'ян збирати.
Чи візьмеш?

(М. Підгірянка)

- Випиши дієслова в стовпчик. Через риску запиши дієслівні форми минулого часу.
  Зразок: Йдеш — йшов, йшла, йшло, йшли.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається дієсловом?

2. Скільки часів має дієслово? На які питання відповідають дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу?

3. Як змінюються дієслова минулого часу?
Назви закінчення чоловічого, жіночого і середнього роду дієслів минулого часу.

4. На які питання відповідають дієслова в неозначеній формі?

5. Як пишеться *не* з дієсловами?

6. Чи відрізняється вимова і написання дієслів на *-ться, -шся?*

438. Яка головна думка тексту?

Сонце несе на своїх промінцях тепло. Воно *вливається* в твою душу. Візьми іскринку цього тепла і *зігрій* ту людину, якій холодно, сумно. Тепло твого серця розтопить лід її душі. Прокинувся вранці — *посміхнись* сонечку і всьому рідному на землі.

(За Г. Демченко)

1. Назви дієслова. Постав до них питання.

2. Які слова приховалися у виділених дієсловах? Якою частиною мови вони є?

439. Визнач тему і мету тексту.

А серце тобі нічого не наказало?

Андрійко *прийшов* зі школи й побачив заплакану матір. Він поклав книжки й сів до столу. *Чекає* обіду.

— А тата відвезли в лікарню, — каже мати. — Занедужав батько.

Вона ждала, що син занепокоїться, стривожиться. Та син був незворушно спокійний.

Мама великими очима дивилася на Андрійка.

— А нам завтра до лісу йти, — каже Андрійко. — Завтра ж неділя. Учителька наказала, щоб усі прийшли до школи о сьомій годині ранку.

— Та й куди ж ти *підеш* завтра?

— До лісу ... Як наказала вчителька.

— А серце тобі нічого *не наказало*? — запитала мати й заплакала.

(В. Сухомлинський)

1. Як мав повестися Андрійко, щоб не образити вчительку й виявити синівську любов?

2. Визнач час, а в минулому часі число і рід виділених дієслів.

440. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні літери.

Слава доброму труду

Всюди діло роби...ся[3],
Наче казка мови...ся[3]!
В морі тралер *тягне* трал,
Лови... срібну ри...ку.
В домні вари...ся м...тал,
Майстер роби... скрипку,
Виростає красень-дім,
Не злічити вікон в нім!
Груша, яблуко в саду
В плід вагомий в...яжет...ся.
“Слава доброму труду!” —
Не даремно кажет...ся.

(О. Пархоменко)

ВЕСНА, КРАСНА ПАНЯНОЧКА

Прикметник

§ 45. Загальне поняття про прикметник. Значення прикметників у мовленні

441. Знайди слова-ознаки, які допомогли авторові передати красу весни.

Весна

Весна, красна паняночка,
Устала з постелі,
З-під білого покривала
Глянула на села.
Всміхнулася... І лащиться
Теплими деньками,
Водицею бігучою,
Милими квітками:
Пролісками-первістками,
Рястом кучерявим,
Що горнеться до проліска,
Мов хлопчик слухняний
До ненечки.

(Х. Майстренко)

1. Пригадай, що в українській мові означає слово *красна*?

2. З якою метою використовується в мові прикметник?

442. Поміркуй і скажи, з якою метою поет написав для школярів цей вірш.

Вузлик ще один сьогодні
Будемо в'язати,
На уроці нову тему
Будемо вивчати...
Зветься тема ця —
„Прикметник",
Запишіть, будь ласка.
Ніжна, мила, світанкова,
Ясна, чиста, колискова,
Мелодійна, дзвінкоголоса,
Дивна, радісна, співуча,
Лагідна, жива, казкова,
Красна, чарівна, шовкова,
Найдорожча, добра, власна,
Мудра, сонячна, прекрасна,
Солов'їна, барвінкова,
Українська рідна мова.

(З. Семеряк)

- Випиши прикметники. Згадай, що означає прикметник і на які питання відповідає.

443. Спиши текст. Встав пропущені букви, поясни їх написання.

Тануть бурульки. З дахів капають прозорі п...рлини. У них віддз...ркалює блакитне небо і золоте сяйво б...резневого дня.

1. Підкресли прикметники.

2. Чи є в тексті слова, вжиті в переносному значенні? З'ясуй їх значення.

Прикметник — частина мови, що вказує на ознаки предметів, відповідає на питання ***який? яка? яке? які?***

Прикметник змінюється за числами і родами. Наприклад: *золотий колос, синя стрічка, блакитне небо, червоні квіти.*

444. Це розповідь чи опис? Доведи свою думку.

Райдуга в бурульці

Вдень почав танути сніг, капали краплі з дахів. А вночі знову підмерзло.

Вийшов з хати Юрко і побачив велику крижану бурульку. Вона звисала з даху. Зійшло сонце, і бурулька заблищала різнобарвними вогниками — синім, рожевим, червоним, блакитним, жовтим...

Юрко стоїть, затамувавши подих від здивування. Красива бурулька, мов райдуга.

(В. Сухомлинський)

1. Спиши речення, в яких є прикметники, підкресли їх. Усно постав до них питання.
2. Зверни увагу, як за допомогою прикметників авторові вдалося змалювати красу крижаної бурульки. Використовуй і ти для змалювання предметів навколишньої природи прикметники.

445. Продовж усно казку. Дай їй свою назву.

Настала весна. Із землі показалася зелена стрілочка. Вона швидко розділилася на два листочки. Листочки стали широкими. А між ними з'явився маленький, тоненький паросток. Він піднявся, нахилився до одного листочка і раптом одного ранку розквітнув білими Дзвіночками. Це були Дзвіночки Конвалій.

Білі Дзвіночки Конвалій побачив маленький хлопчик. Його вразила краса квітів. Він не міг відірвати очей від Конвалій. Хлопчик простяг руку, щоб зірвати квітки...

(В. Сухомлинський)

1. Випиши з казки прикметники разом з іменниками. Усно став питання від іменника до прикметника.
2. Які квіти ростуть у вашому дворі, на балконі, в саду? У розповіді вживай прикметники.

§ 46. Зв'язок прикметників з іменниками

446. Добери до текста назву.

Минула холодна зима. Весело засміялося з неба сонечко і стало кликати Весну: „Прийди, хорошая! Прийди, коханая! Тебе так ждуть маленькі *дітки*!" А Весна тихо-тихо шепоче сонечкові: „Зараз, сонечку, — ось я обмию теплим *дощиком* землю, одягну її в зелену *шату*, осиплю дерева рясним *листом*, а садочки — запашними *квітками*, напущу туди пташок, щоб вони своїм співом забавляли маленьких *діток*... а тоді й сама прийду!"

(П. Гай)

- Випиши виділені іменники і зв'язані з ними прикметники. Від іменника до прикметника постав питання.

Зразок: Дітки *(які?)* маленькі.

У ***реченні прикметники зв'язані з іменниками***, бо вони вказують на ознаку предметів. Питання завжди ставиться від іменника до прикметника. *Наприклад:* пролісок *(який?)* синій, сонце *(яке?)* гаряче, білочка *(яка?)* проворна, квіти *(які?)* весняні.

447. Відгадай загадки.

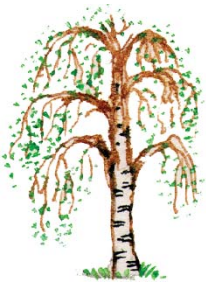

Маю плаття *зелененьке,*
гнучкі, ніжні віти,
Білу кору, стан тоненький...
Як я звуся, діти?

У вінку *зеленолистім,*
У *червоному* намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду.

- До слів-відгадок добери спільнокореневі слова, запиши їх. Поясни правопис ненаголошених [*е*], [*и*] у виділених словах.

448. Спиши, додаючи до іменників прикметники, що вказують на форму, колір, смак.

Лимон *(який?)* ... , ... , ...
Груша (яка?) ... , ... , ...
Яблуко *(яке?)* ... , ... , ...
Полуниці (які?) ... , ... , ...

- З виділеними словами склади і запиши речення. Якими частинами мови виражено підмет і присудок?

449. Заміни іменники з прийменниками відповідними прикметниками.

Сік берези — сік *(який?)* березовий; зернятко калини — ...; дім із каменя — ...; шкарпетки з вовни — ...; взуття з шкіри — ... .

- Як визначити, в однині чи множині вжито прикметник?

450. До якого типу належить текст? Яку роль відіграють у ньому прикметники?

У носорога великий ріг на носі, а очі маленькі, сліпенькі. Тому він і погано бачить ними. Ніколи ні в чому не розбереться, а одразу кидається буцатися.

Запальний і підозрілий звір.

1. Які особливості зовнішнього вигляду носорога відзначає автор?
2. Що він повідомляє про характер носорога?
3. Як ти розумієш значення слів *запальний* і *підозрілий*?
4. Спиши текст. Підкресли прикметники.

451. Підготуйся описати яку-небудь тварину.

Доведи, що це *гарна* тварина, *спритна*, *корисна* або дуже *сильна*, *незвичайна* тощо.

452. Спиши вірш. З'єднай стрілкою іменник і прикметник.

І проліски, і травка,
І зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,
З-під листя виходять,
Голівки підводять
Од сну зимового
До сонця ясного.

(О. Пчілка)

- Визнач число прикметників, виділи закінчення.

Прикметник завжди стоїть у тому числі, що й іменник, з яким він зв'язаний. *Наприклад*: сонячний промінець — сонячні промінці, легенька хмара — легенькі хмари, пухнасте кошеня — пухнасті кошенята.

453. Визнач тип тексту. Поміркуй, яку роль у ньому відіграють прикметники.

Іду полем, а квітів безліч. Квітів яскравих, буйних. Зелень *свіжа* і *чиста*.

Вже озимина зросла мало не по коліна. Ярі хліба, мов той зелений шовк, прослалися перед очима. А трави *густі*, пахучі, шелестять[1] під ногами. Узлісся[1], луки, болото аж гудуть від *радісних* пісень!

(О. Копиленко)

1. Випиши сполучення іменників з прикметниками, ставлячи між ними питання. Виділи закінчення прикметників. Усно визнач число.
2. До виділених слів добери протилежні за значенням.

454. Що вразило автора в лісі після дощу?

Пройшла перша *весняна* гроза.[4] Я ввійшов у ліс. Стою і очей не можу відірвати. Переді мною молодий *березовий* ліс, умитий дощем. Він ще голий, без листя. Стовбури беріз тонкі, білі, а гілки лілові. На кінцях гілок сережки висять, а на *сережках* — крапельки дощу.

(За Г. Скребицьким)

1. Поясни написання голосних і приголосних у виділених словах.
2. Підготуйся записати текст з голосу.

455. Порівняй два тексти.

Перед дощем	Після дощу
Холодний вітер дме в обличчя. Важкі хмари пливуть над річкою. Почувається сильний гуркіт грому.	Теплий вітер дме в обличчя. Легкі хмари пливуть над річкою. Долинає слабкий гуркіт грому.

1. Які зміни відбулись у природі після дощу? За допомогою яких слів це передається?
2. Випиши прикметники, протилежні за значенням, разом з іменниками.

Зразок: холодний вітер – теплий вітер.

456. За малюнком і власними спостереженнями склади і запиши кілька речень про те, що тобі доводилося бачити весною в природі.

1. Дай назву своєму тексту.
2. Підкресли прикметники, познач стрілкою зв'язок з іменниками.

§ 47. Змінювання прикметників за родами. Родові закінчення прикметників. Вимова і правопис

457. Зверни увагу на роль прикметників у описі комахи:

Цілий день у полі чути музику: там живе веселий музикант — Коник-Стрибунець. Він на зріст не більший за дитячий мізинець, має прехороший зелений жупан, три пари довгих ніг і жваві очиці.

Маленький скрипаль прокидається ранесенько вранці, вип'є крапельку свіжої роси, з'їсть кінчик молоденької травиці, обчиститься, розворушить свої ніжки. Ось уже і красне сонечко зійшло! Коник-Стрибунець починає свою музику і цвірчить цілий день з ранку до самого вечора.

Знайди прикметники і виділи закінчення. Чому вони різні? Від чого це залежить?

Прикметники в однині змінюються за родами. Рід прикметника визначається за родом іменника, до якого цей прикметник відноситься.

458. Прочитай таблицю.

Змінювання прикметників за родами в однині

Чоловічий рід	*який?*	червон**ий** колір син**ій** колір
Жіночий рід	*яка?*	червон**а** стрічка син**я** стрічка
Середній рід	*яке?*	блакитн**е** небо син**є** небо

1. В якому числі прикметники змінюються за родами? Зміни за родами прикметник *зелений*.

2. На яке питання відповідають прикметники чоловічого роду і які мають закінчення? Наведи приклади іменників і прикметників чоловічого роду. Познач закінчення.

3. На яке питання відповідають прикметники жіночого роду і яке мають закінчення? Допиши закінчення прикметників: *весел... пісня, ранн... весна.*

4. На яке питання відповідають прикметники середнього роду і які мають закінчення? Допиши закінчення прикметників: *гаряч... сонце, веснян... вбрання.*

Пам'ятай! У множині прикметники за родами не змінюються. Для всіх родів вони мають однакове закінчення — **і.**

459. Спиши словосполучення. Познач рід іменників і прикметників. Виділи закінчення прикметників.

Ч.рід *Ч.рід*

Старанн**ий** учень, чарівна мова, складне завдання, співучий соловейко, золота осінь, рідна хата, гаряче серце, цікава книжка, чудовий краєвид, кумедне цуценя.

- Які закінчення мають прикметники в однині? Від чого це залежить?

460. Добери до іменників відповідні прикметники. Запиши. Познач рід, виділи закінчення прикметників.

С. рід *С. рід*

Солодк**е** яблуко, ... вишня, ... смородина, ... апельсин, ... суниця, ... гарбуз, ... айва, ... абрикос, ... огірок, ... черемха.

461. Зміни прикметники за родами і запиши. При потребі звертайся до таблиці на стор. 162. Познач рід, виділи закінчення.

Тепл**ий** день, ... сонце, ... рука;
син**є** море, ... пролісок, ... квітка;
зелен**а** трава, ... клен, ... плаття;
глибок**ий** ставок, ... озеро, ... річка.

абрико́с
апельси́н
лимо́н
чере́мха

- Яка частина слова змінюється, коли змінюється прикметник за родами? Доведи це на прикладі.

462. Визнач тип тексту. Знайди порівняння.

Найкращою прикметою весни-краси є вишневий садочок у цвіту! Стоять ті стрункі деревця, мов дівчатка молоденькі, повні молодих радощів.

Листочки — свіжі та ясні, ще ледве одростають, а проміж ними, на тоненькому вітті, вже цілі пучечки білого ніжного цвіту, світлого, як сама надія. Ціле деревце вкрите тим цвітом, мов сніжком пухнастим.

1. Знайди прикметники, вжиті в усіх трьох родах. Випиши їх зі зв'язаними з ними іменниками.
2. Знайди слова з ненаголошеними [е], [*и*]. Поясни їх правопис.

463. Розглянь плоди вишні, черешні, смородини, калини.

1. Які вони за формою? За кольором? На смак?
2. Чим схожі плоди вишні і черешні? За якими ознаками їх розрізняємо?

3. Чи схожі між собою ягідки калини і смородини?

9 березня — день народження великого Кобзаря України *Тараса Григоровича Шевченка*

464. Що ти знаєш про життя і творчість Тараса Шевченка?

Весняний вечір

Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть.
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я[3] вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає;
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх;
Затихло все...

(Т. Шевченко)

1. Які почуття викликає у вас зміст прочитаного? Чому?

2. Випиши сполучення іменника з прикметником, визнач їх число і рід.

465. Відгадай загадку. Спиши, додаючи закінчення.

Є в ній вогонь калини,
дзвін струмків,
солодк... щебет ранн... солов'їв,
твоя, дитино, пісня колисков...
і материнськ... тепл... й ніжн... слово.

(М. Людкевич)

Спробуй усно скласти загадку-опис про будь-який предмет (птаха, тварину, іграшку). Запиши і загадай її своїм товаришам.

466. Розкажи, що цікаве доводилось тобі спостерігати навесні у лісі, у полі, в саду.

Росянистий переспів

Старші люди мовили мені,
що коли з листочка навесні
можна спити росяні краплини,
незабаром соловей прилине.
Я щодня шукав росу на листі,
обдивлявся я квітки барвисті.

Як заграло сонце у росині,
Соловей озвався на калині.
І щодня між листом росянистим
витинав колінця навесні,
розсипались росяним намистом
срібних звуків розсипи рясні.

(Д. Білоус)

1. Знайди в тексті спільнокореневі слова. Що є спільного в значенні всіх цих слів? Визнач спільну частину і познач її дужкою.
2. Усно назви рід і число прикметників.

467. Працюємо в групах! Прочитайте, додаючи прикметники. Чи однакові тексти у вас вийшли? Чому?

Три метелики

Було собі три ... метелики: один ..., другий ..., а третій ... . Вони весело літали цілий день у ... саду, в ... полі, перелітали з ... квітки на ... квітку. Кожній квіточці щось тихенько говорили, куштували її ... медок і летіли далі.

(Г. Блажієвський)

1. Придумай продовження казки.
2. Зроби аналіз слова *маленьких*, користуючись пам'яткою.

Пам'ятка

1. Аналізоване слово.
2. Від якого слова залежить?
3. На яке питання відповідає?
4. Яка частина мови?
5. Рід.
6. Число.
7. Яким є членом речення?

468. Дай назву тексту. Чому він нас вчить?

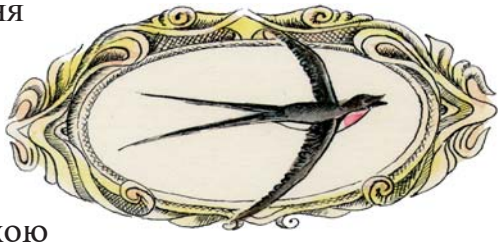

Щороку в теплі дні місяця квітня повертаються з *теплих*[3] країв цілі зграї ластівок.

Розумне[3], миле створіння ластівка! І люди люблять її, навіть думають, що вона приносить з собою щастя тому, під чиєю стріхою збудує своє гніздечко. Весела, спритна, ніжна й гарненька пташка, що віщує своїм поверненням теплі сонячні дні. Людям так подобалась її вдача, що вони й своїх любих звуть „ластівкою”.

(М. Ішуніна)

1. Знайди речення, в яких описується ластівка. Які прикметники використовує автор?
2. За власними спостереженнями та прочитаним текстом склади свій опис ластівки (4-5 речень). Підкресли прикметники.

469. Визнач, які закінчення треба написати в прикметниках.

Пухк... земля, тепл... вітер, ласкав... сонечко, веснян... день, червон... калина, блакитн... пролісок, чист... роса, зелен... листочок, рідн... поле, сонячн... день.

1. Запиши словосполучення. Познач закінчення і визнач рід прикметників. При потребі звертайся до таблиці на стор. 162.
2. Склади речення з двома словосполученнями.

470. Прочитай, вставляючи замість крапок закінчення прикметників.

Діялось це в травні. Ще віяв холодн... вітер, але кущі, дерева, поля й луки гомоніли, що весна вже настала.

З яблуневого дерева звисала одна свіж..., розквітла гілочка, геть обсипана *тоненьк... рожев... пуп’янками*, що зовсім зібрались розпукуватись.

Гілочка дуже добре знала, яка вона *гарн... та гож...*, бо ж нема на світі нічого кращого від *яблунев...* розквітлої гілки! Се — сама весна в своїм найкращ... убранні.

(За Г. К. Андерсеном)

- Випиши виділені сполучення слів, ставлячи від іменника до прикметника питання. Усно визнач число і рід прикметників.

471. Відгадай загадки.

1. Навесні вона в теплі
Проростає з-під землі.
Має стан стрункий та вроду
І дарує насолоду.

2. І світить нам, і гріє,
Ніщо без нього не росте,
І всяк йому радіє.
Радієш ти, радію я.
Радіють поле, луки, гай.
Радіє з краю в край земля,
А що за диво? Відгадай.

3. Що у нашому городі стає
першим у пригоді,
Виростає щодоби, як
у лісі ті гриби?

4. Хто голівку свою влітку накриває
і по двадцять хустин на голівці має?

- До слів-відгадок добери якомога більше прикметників. Запиши.

Зразок: Квітка струнка, ніжна, духмяна... .

Зверни увагу!	
Вимовляй м'яко:	**Вимовляй твердо:**
київ**ськ**ий	блакит**ни**й
коза**цьк**ий	зимо**ви**й
запорі**зьк**ий	лег**ки**й

472. З кожної групи слів утвори речення. Поясни роль прикметника в ньому.

1. Густий, дерева, на, зелень.
2. Земля, до, колос, повний, гнеться[1].
3. Закотилось, хмари, сонце, золоте, за[3].
4. Край, тільки, солов'ї, в, рідний, співають.

473. Зміни прикметники за зразком. Запиши.

Який? *Якому?*

Зразок: *житній — житньому*

давній — українське —

крайній —
червоний —

мудре —
майбутнє —

474. Прочитай слова з неперевірними голосними. Напиши їх через кому.

м к кв	**а**	газин ртина ртира

	о	бід цет вес

1. Постав над словами знак наголосу. Підкресли букви, що позначають неперевірні голосні звуки.
2. До кожного іменника добери кілька прикметників. З двома словосполученнями склади речення.

475. Поміркуй, чи є у вірші слова, вжиті в переносному значенні?

Весняна пісня

І красна, і ясна
Молоденька весна
До нас в гості прийшла
Й молоком облила
Наш вишневий садок.
Соловейко в садку,
Десь в кущах на бузку,
Весняну голосну
Веде пісню свою
І вітає діток...
Заспіваймо ж і ми
До краси, до весни,
Щоб ласкава була,
Людям хліба дала.

(О. Кониський)

1. Чи доводилось тобі чути спів солов'я? Чим він тобі сподобався?
2. В яких літературних або музичних творах згадується соловейко?
3. Склади речення, вибравши з дужок найвдаліші прикметники та іменники.

Люблять в Україні солов'я, тому що він (чудовий, гарний, прекрасний, найкращий, співунець, співак).

476. Працюємо в групах! Доберіть до тексту заголовок.

Весна йде та йде. Ось уже і *небо голубе* і *чисте*. Сонечко блищить і горить, гаї розвиваються. Садки зацвітають. Увечері десь тьохнув

соловейко на *листатому клені*. Кує зозуля на *високій березі*. Гуде бджола. Мигтять *білі метелики* понад *молоденькою травичкою*. *Хрущі* літають *гучливі*... Якийсь гомін, гук якийсь чи з-під землі, чи з води, чи з неба!

(За М. Вовчок)

1. Складіть і запишіть текст „Весняний день" (5-6 речень).

2. У перших трьох реченнях визначте основу.

477. Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення прикметників.

Була весна весел..., щедр..., мил...,
промінням грала, сипала квітки,
вона летіла хутко, мов стокрила,
за нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло —
зелен... шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло...

(Леся Українка)

1. Як ти розумієш значення слів *хутко, бриніло?*

2. В прямому чи переносному значенні вжито вислів *„промінням грала, сипала квітки"*? Що він означає?

478. Розглянь малюнки. Розкажи про своє рідне місто чи село. Вживай слова, що яскраво змальовують красу нашого краю. Текст розповіді (5-6 речень) запиши. Дай йому назву.

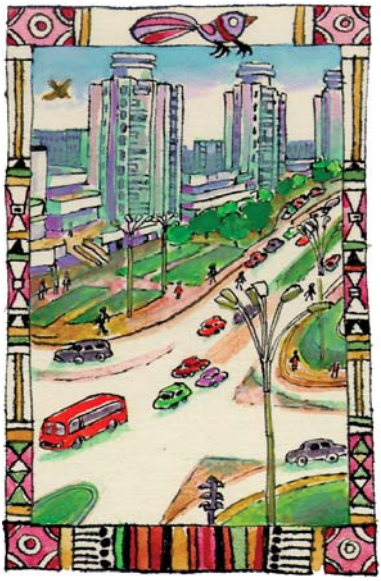

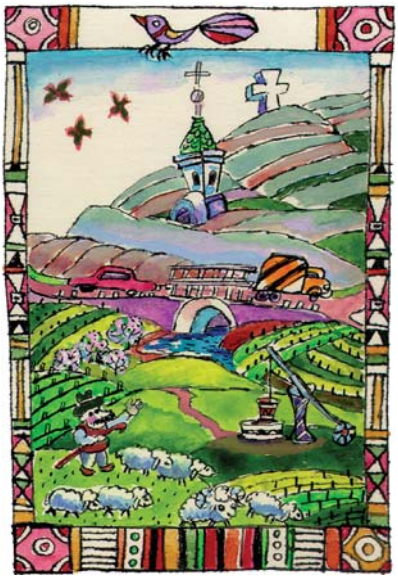

479. Відшукай в бібліотеці твори прозаїків або поетів, які б оспівували красу весняної пори.

- Спиши уривок тексту, який найбільше тобі сподобався. Підкресли прикметники. Один з прикметників (на вибір) розбери, користуючись пам'яткою, поданою у вправі 467.

480. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Раніше почало вставати сонце, щ...ріше стало доглядати землю.

З-під снігу заз...леніла травиця, зв...селила жайворонка. Звився жайворонок високо під чисте, неначе нове, небо і заспівав про те, що мертва з...мля ож...ла знов, що сонце, зрадівши щастям з...млі, стало ласкавим, теплим, ясним, що повіяли вітри й принесли на своїх крилах невідомі дотоді пахощі, що забриніли на в...снянім повітрі мухи та набубнявіли на д...ревах бруньки, готуючись з...леним листом замаїти гаї та діброви.

(М. Коцюбинський)

1. Який це текст: розповідь, опис чи міркування? Доведи.
2. Для чого автор у цьому тексті вжив багато прикметників? Яку роль відіграють прикметники в нашій мові?
3. Чим прикметник відрізняється від іменника? Доведи це на прикладах із тексту.

481. Запам'ятай народні прислів'я та прикмети на тему „Весна-красна".

Сонце гріє, сонце сяє — вся природа воскресає.
Весна ледачого не любить, вона проворного голубить.
Мокрий травень — рік буде добрий, урожайний.

- Добери своє прислів'я або прикмету до поданої теми. Запиши його та розбери за частинами мови.

482. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Ото в...сна! Буяє зело і цвіт, і пташка (не) вгаває. За сонцем усе живло прокинулось: на з...млі, у воді і в небі. Всяке старает...ся на врожай. Кажуть же люди, що в...сняний день рік годує. Проґавивши мить — утратиш літо. Полінуєшся[1] — лиха не об...решся. На л...дач... землі і трава (не) р...сте.[4]

Зе́ло — *тут*: зелень.
Живло́ — усе живе, жива природа.
Перелу́ння — *тут*: відзвук, відгомін.

А ти в...сну ще з хати помічаєш: он як ясніє у хаті від ніжн... цвіту; ловиш голос її нестримн... — гомонить, переливает...ся, перегукует...-ся гл...бокими лунами у гаю, у д...лині. Яке б...гате перелуння!

(Д. Чередниченко)

1. Знайди у тексті прислів'я. Поясни, як ти розумієш їхній зміст.

483. Розглянь малюнки. Склади невеличку казку про перші весняні квіти. Використовуй подані слова і словосполучення.

Сонячне проміння, білий, росяний, синій цвіт, затишок, ніжна квітка, тоненькі, тендітні, ласкаві, привітні, приємний запах.

- Два прикметники (на вибір) розбери як частину мови.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається прикметником?
2. На які запитання відповідає прикметник?
3. Що означає прикметник?
4. Як змінюються прикметники? Наведи приклади.
5. З якою частиною мови зв'язується прикметник у реченні?
6. Чим відрізняється прикметник від іменника? Що в них спільного?
7. Як вимовляємо закінчення прикметників? Наведи приклади.

484. Спиши текст, вставляючи прикметники.

Сорока — ... птах. У неї є прізвисько — ... . Справді, на боках пір'їнки у неї зовсім ... . А ось голова, крила і хвіст ..., як у ворони. Хвіст у сороки — ..., ..., як стріла. І пір'я на ньому не просто ..., а з ... відблиском.

Чепурна пташка сорока.

Слова для довідки: білобока, чорні, білі, довгий, прямий, зеленуватий, незвичайний.

1. Поміркуй, який це текст: розповідь чи опис? Чому ти так думаєш?
2. Із трьох поданих назв вибери одну, яка найбільше відповідає змістові цього тексту: „Чому сороку звуть «білобока»?", „Чепурна птаха", „Що скоїла сорока?".

485. Склади і запиши казку про сороку. Введи в неї опис пташки (7-9 речень).

Займенник

§ 48. Загальне поняття про займенник

486. За що дитина бажає віддячити неньці?

Розмова дитини з матір'ю

Нене рідна, нене люба,
Скажи мені, пташко,
Чим тобі за те платити,
Що працюєш важко?

Як віддячити за тії
Недоспані ночі,
За красу твою, що нею
Любуються очі?

Де мені узяти скарбів,
Щоб тобі зложити
За те, що мене навчаєш,
Як у світі жити?

— Не візьму я в тебе скарбів,
Ні жодної плати —
Ти на те моя дитина,
Щоб за тебе дбати.

Ти на те моя потіха,
Щоб тебе любити,
Про якусь заплату, серце,
Годі й говорити.

А найбільшим мені скарбом
Буде та хвилина,
Як про тебе скажуть люди:
„Це добра дитина!"

(Ю. Шкрумеляк)

487. Постав питання до виділених слів.

Не знаю, хто і що напише в шкільному творі про своїх батьків, а *мені* про свою маму писати, мабуть, найважче. *Вона* — вчителька. І ось *мені* треба писати вчителеві про вчителя. А сама *я* — тільки ще учениця. Сказала *я* мамі, що мені треба про *неї* писати, а *вона* аж засміялась.

— Ну от і напиши, подивлюся, скільки ти граматичних помилок наробиш.

(Д. Ткач)

Слова ***я, ти, він, вона, воно, тобі, її, твоя*** — займенники.

488. Спиши текст. Підкресли займенники.

— Скажи *мені*, Бджоло, чого *ти* така дурна? Чи знаєш *ти*, що плоди твоєї праці не стільки *тобі* самій, як людям корисні, а *тобі* часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед.

(Г. Сковорода)

- Як ти гадаєш, яку відповідь дасть бджола?

489. Розглянь малюнки. Поміркуй! Чим відрізняються особові займенники від іменників?

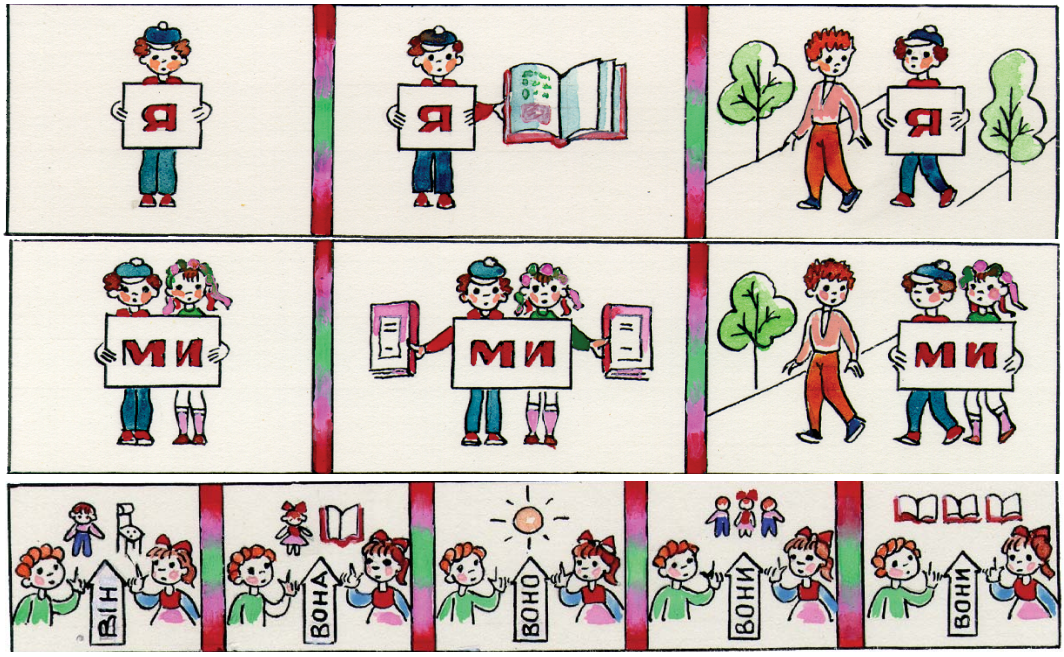

490. Поспостерігай, яку роль виконують займенники у тексті.

Прийшла мама

Зимовий вечір. За вікном гуде, виє завірюха. *Мама* ще не повернулася з роботи, і маленька дівчинка *Зоя* жде *її*. *Вона* прислухається до завивання завірюхи. Зої здається, що за вікном великий, страшний *звір*. Ось *він* стукає в вікно. Зоя заплющила очі.

Прийшла мама. Підійшла до Зої, обняла, поцілувала.

— Тобі не страшно було, Зою? — запитала вона.

— Ні, не страшно! — весело відповіла Зоя.

За вікном тепер уже не вила завірюха. Тихо шумів вітер, мов ласкава *хвиля* на ставку. Ось *вона* лагідно доторкнулась до шибки. Зоя підійшла до вікна. Над землею весело кружляли білі сніжинки.

(В. Сухомлинський)

1. На кого або на що вказують слова *вона*, *він*? На яке питання відповідають? Замість якої частини мови вживаються?

2. Які займенники вказують на істоту, а які – на неістоту?

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони — *особові займенники*.

Особові займенники відповідають на ті ж питання, що й іменники. Іменники називають предмети. Особові займенники тільки вказують на предмети, але не називають їх.

Хто? Мама, тато, брат, сестра. *Хто?* Я, ти, ми, ви. *Кого?* Мами, тата, брата, сестри. *Кого?* Мене, тебе, нас, вас.

491. Як ти розумієш значення виділених висловів?

Якось я спитала у Весни:
— Ти чому приходиш, поясни?
— І Весна мені сказала прямо:
— Поспішаю я на свято Мами.
В Африці далекій, пам'ятаю,
говорив мені Премудрий Слон,
що якби на світі мам не стало,
то й Весни б на світі не було!
Ще сказав: — Ви помічали, може,
— *кожна мама із весною*
схожа? — І відкрив мені він таємницю,
що *Весна із мамою — сестриці*.

(І. Жиленко)

1. Пригадай, які ще вірші про маму ти знаєш. Прочитай той, який тобі найбільше подобається.

2. Випиши особові займенники.

492. Спиши текст. Підкресли займенники. Замість яких іменників вони вживаються?

Серце матері

Мама! Чи є на світі слово більш прекрасне й ніжне? У матері добрі й ласкаві руки, найвірніше й найчутливіше серце — в ньому ніколи не згасає любов, воно ніколи не залишається байдужим. І скільки б тобі не було років — п'ять чи п'ятдесят, — тобі завжди потрібна мати, її ласка, її погляд. Чим більша твоя любов до матері, тим світліше і радісніше твоє життя.

(З. Воскресенська)

493. Чи є у вашій сім'ї ветерани Великої Вітчизняної війни? Як ти до них ставишся?

Піду я в крайню хату
До баби Килини:
ані дітей у неї,
ані рідні-родини.
Вона стара і хвора,
журлива й сумовита –
в війну її синочка
під Харковом убито.
За нашу Батьківщину
наклав *він* головою.

(Л. Компанієць)

- Спиши вірш. Підкресли займенники. Визнач рід виділених займенників.

494. Спиши, замінюючи виділені іменники займенниками. Визнач рід займенників у однині.

1. Діти всім класом пішли до лісу. *Діти* милувались квітами й метеликами. *2.* Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Вдома *Павлик* довго сидів над задачею й не міг розв'язати її. *3.* Прийшла Зіна. *Зіна* добре вміла розв'язувати задачі. *4.* Левко завжди допомагав мамі. *Левко* і посуд мив після обіду, і в кімнаті прибирав.

(За В. Сухомлинським)

- Добери загальну назву до власних іменників. Як пишуться загальні іменники? А власні?

495. Які колискові пісні ти знаєш?

Над колискою

(Пісня матері)

Спи, мій малесенький, спи, мій синок.
Я *розкажу* тобі безліч казок!

Нащо ж ти *віченьки* знову *розкрив*?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.
Стогне і віє уже він давно,
Б'ється і стука в наше вікно.
Бігають зайчики, мерзнуть, *тремтять*,
Затишок хочуть собі відшукать.
Ось вони вгледіли — кущик стоїть,
Годі! Давно вже лисичка там спить.

(О. Олесь)

1. Спиши. Підкресли займенники. Вкажи їх число.

2. Поясни правопис виділених слів. Наведи по три приклади на кожне з правил.

496. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Добери до них синоніми.

У моєї бабусеньки золоте серце. *Вона* дуже любить мене. Руки в бабусі худенькі, долоні шорсткі. *Вони* ніколи не знають спочинку. *Я* дуже люблю свою бабусю.

1. Спиши. Підкресли дієслова в неозначеній формі. Добери до них антоніми.

2. Яким членом речення виступають виділені займенники?

У реченні **займенник** може бути ***підметом*** і ***другорядним членом***.

497. Склади текст-розповідь з елементами роздуму на тему „Моя бабуся". Використовуй особові займенники.

§ 49. Змінювання займенників. Вимова і правопис

498. До якої частини мови належать виділені слова? Доведи, що займенники виступають засобом зв'язку в тексті.

Ми своїми вправними руками
вишивали рушничок для мами,
щоб на свято маму привітати,
нашу радість **їй** подарувати.

Є на **ньому** півники святкові,
Є на ньому квіти малинові,
Щоб на свято маму привітати,
нашу радість **їй** подарувати.

- Який подарунок ти приготуєш для мами?

499. Попрацюй з малюнками. Розглянь, як змінюються особові займенники.

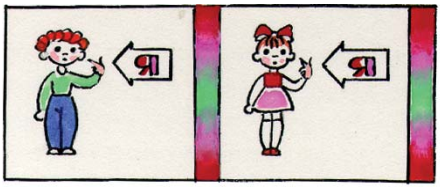

мене *до мене*

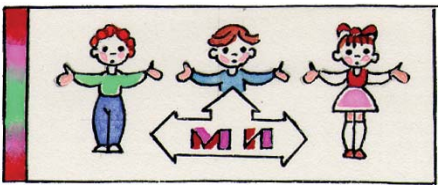

нас *для нас*

тебе *у тебе*

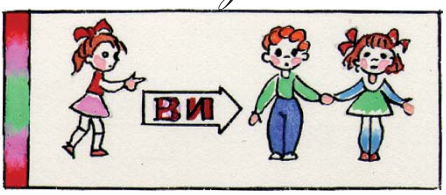

вас *з вами*

Зроби висновок про написання прийменників із займенниками.

Займенники з прийменниками ***пишуться окремо***: до тебе, для нас, за тобою.

500. Працюємо колективно! Поспостерігайте, як змінюються займенники за питаннями.

(є) *хто?* ти, ви
(нема) *кого?* тебе, вас
(скажу) *кому?* тобі, вам
(дивлюсь) *на кого?* на тебе, на вас
(іду) *за ким?* за тобою, за вами
(бачу) *на кому?* на тобі, на вас

1. Складіть 2–3 речення з займенниками.
2. У кожному реченні визначте головні члени, підкресліть їх. Поставте усно питання від головних до другорядних членів речення.

501. Вивчи вірш напам'ять.

Мама! — яке чудове слово.
З дитинства нам відомо,
Що мати найдорожча,
Що мати найдобріша ...

І дорослі, і маленькі —
Усі ми вдячні неньці
За те, що вона є
І щастя нам дає.

(В. Дівніч)

1. Знайди займенники і постав до них питання. Замість якого іменника вжито займенник вона?
2. Спиши текст. Підкресли займенники.

502. Склади текст-розповідь „Рідна ненечка моя".

- Запиши, підкресли займенники.

503. До чого нас закликає поет?

Пам'ятаймо, милі діти,
пам'ятаймо завжди з вами,
що для нас у всьому світі
найдорожчі — наші мами!

Нам — маленьким і дорослим —
все дають вони з любов'ю:
ніжне серце, світлий розум,
сили нашому здоров'ю.

Як ставали ми на ноги,
перший крок наш був — до мами!
Радість маєм чи тривогу —
серце мами завжди з нами.

(С. Олійник)

1. Знайди в тексті слова, вжиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.
2. Назви займенники. Яку роль вони виконують у вірші?

504. Прочитай одні й ті ж займенники без прийменників і з прийменниками.

Хто?	я	він	вона	воно	вони
Кого?	мене	його	її	його	їх
У кого?	у мене	у нього	у неї	у нього	у них
Кому?	мені	йому	їй	йому	їм
На кому?	на мені	на ньому	на ній	на ньому	на них

1. Чи змінюється наголос у займенниках, якщо вони вживаються з прийменниками?
2. Як пишуться займенники з прийменниками?

Після прийменників у особових займенниках з'являється буква **н**: *у нього, до неї, з ними.*

505. За поданими словосполученнями і малюнком склади розповідь і запиши її.

Прийшов до *нього,* до *неї,* до *них;*
запитав про нього, про *неї,* про *них;*
бачив *його, її, їх;*
запросив *його, її, їх.*

1. Підкресли займенники, поясни їх правопис.
2. Простеж, яку роль відіграють займенники в тексті.

Запам'ятай! Займенник **Ви** в розмові з однією особою має значення пошани і пишеться з великої літери: *Вчора Ви показували мені чудову книжку.*

В листах займенник ***Ви*** теж пишеться з великої літери.

Шановна Маріє Іванівно!

Мабуть, Ви вже знаєте, що я хочу попросити у Вас ...

Тому я вирішив звернутися до Вас (написати Вам про ...)

Скажіть мені, будь ласка, коли б я міг побачити Вас (зустрітися з Вами)?

506. Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни їх правопис.

Пр...снилося, що я в...рнувсь додому.
Іду, дивлюсь: мій край, моя з...мля.
Сміют...ся в сонці золотому
Річки, і села, і поля.
Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде м...не й не жде,
Я скрикну "Матінко!" до неї,
Вона на груди упаде.

(О. Олесь)

- Які займенники вжито в тексті? Постав до них питання.

Запитання і завдання для повторення

1. Які особові займенники ти запам'ятав?
2. На які питання відповідають особові займенники?
3. Чим займенник відрізняється від іменника?
4. Як пишуться займенники з прийменниками?
5. Які займенники мають приставний **н** і за яких умов? Наведи приклади.
6. Склади кілька речень із займенниками.

507. Із поданих окремих слів склади прислів'я:

1) про, діло, Ти, йому, а, він, білу, про, козу, тобі;
2) як, з водою, риба, з тобою, Ми.

1. Спиши прислів'я, які утворилися. Поясни їх зміст.
2. Підкресли займенники.

508. Відгадай загадки-жарти про займенник.

1. Яке слово складається із семи однакових займенників?
2. Які два займенники псують шляхи?
3. Які три займенники підкажуть, що треба зробити з брудними руками?

509. Про що йдеться у тексті? Який заголовок можна дібрати?

Заплющ очі, прислухайся. І ти почуєш голос мами. Він живе у самому тобі, такий знайомий, **рідний**. Його не забудеш ніколи. Коли станеш дорослим, завжди будеш пам'ятати голос мами, її **очі**, її руки.

1. Спиши. Підкресли займенники.
2. До виділених слів добери споріднені. Познач у них корінь.

510. Склади речення з займенниками.

До мене, від тебе, але (знав) **мене, тебе.**

1. Від чого залежить наголос особових займенників?
2. Чи помітив ти порушення літературного наголошування займенників у говірці твого міста (села, селища)? А в мові учнів твого класу?

Повторення в кінці року

511. Вимовляй м'яко звук [ц'].

Вітерец..., вітерец...
біг крізь жито
навпростец...
З горобц...ми танц...вав,
на одній нозі стрибав,
в місто гомінке звернув
і Сашкові так шепнув:
— Вийди в поле, де волошки.
Позмагаємося трошки!

(Г. Осієнко)

1. А ти змагався з вітром бігати наввипередки? Хто з вас спритніший?
2. Спиши слова з пропущеними буквами. Як позначається м'якість звука [ц']?
3. Поділи для переносу слово **одній**.

512. Визнач головну думку тексту. Чи згоден ти з автором?

... *Приглядаюсь* до всього в *лісі* і дивуюся. Скільки всіляких *чудес!* Що не звір, що не *пташина,* то свої звичаї, своя *мудрість.* Кожна істота *живе* своїми законами. І якби ми, люди, збагнули ті закони, то всій би *природі* це пішло на *користь!*

(За В. Титаренком)

- Запиши перше речення. Назви частини мови. До виділених слів добери спільнокореневі.

513. Відгадай загадку.

Ні листя, ні *гілля* — у гаю *зростають.*

(Г...и)

1. Назви тверді і м'які приголосні. Який приголосний пом'якшений?
2. Поясни правопис виділених слів.

514. Встав замість крапок слова-антоніми. Запиши.

На чорній землі ... хліб родить[4].
Правда з дна моря виринає, а ... потопає.
Менше говори, ... діла роби.
Умій **сказати**, умій і ... .

1. Підкресли дієслова.
2. Розбери за будовою виділене слово і дібраний до нього антонім.

515. Правильно вимовляй дзвінкі приголосні звуки.

Я знаю силу слова[3] —
воно гостріш штика.
І швидше навіть кулі,
не тільки літака.

Воно промі...я швидше,
В нім думка й почу...я.
Воно іде в народи
Для вічного жи...я[3].

(В. Сосюра)

1. Як ти думаєш, чому слово має таку силу?

2. Спиши, вставляючи пропущені букви.

516. Вислов своє ставлення до прочитаного тексту.

Жила у нас собака Зірка. Сама чорна, аж вилискує, а носик, кінчики лапок і хвостика білі, як сніг. Та ще й на грудях біла цяточка — справжня зірочка. А що вже розумниця, то таких треба пошукати. І був у неї синок Пушок. Білий пухнастий клубочок. Коли він підріс, ми подарували його сусідам. Одного разу бачу — біжить наша Зіронька до хвіртки, в зубах кісточку тримає. Угледіла мене, підбігла і знову до хвіртки. Знайшла шпарку і чимдуж у сусідське *подвір'я*.

Я ніяк не міг збагнути, у чому справа, та й попростував і собі до сусідів. І що ж я побачив? Наша Зіронька ніжно *облизує* білосніжного Пушка, а той смачно обсмоктує[2] принесену щойно кісточку.

1. Хто з домашніх тварин живе в тебе вдома? Чи не траплялися з ними веселі пригоди? Розкажи.

2. Знайди опис Зірки. Випиши його.

3. Виділені слова поділи для переносу.

517. Що ж було далі?...

Я довго стояв у зоопарку біля огорожі, за якою никало понуре маленьке слоненя.

Раптом воно наблизилося, простягнуло свій хобот ...

- Постарайся передати далі в казці те, що хотіло тобі повідати слоненя своїми рухами, поглядом.

518. Запиши придуману казку. Підкресли слова, вжиті в переносному значенні, і порівняння.

519. Відгадай загадку.

Пташка невеличка, в неї білі щічки,
сірі лапки, чорна шапка,
Фартушок жовтенький[1], голосок тоненький,
Та ж ця пташка невеличка називається[1] ...

(Г. Демченко)

- Ще раз уважно прочитай загадку про синичку. Постав питання до кожного рядка віршика-загадки. Опиши синичку своїми словами. Опис запиши в зошит.

520. Склади речення за поданими схемами.

(який?) ——— ═══ *(де?).*
(яка?) ——— ═══ *(як?).*
(які?) ——— ═══ *(коли?).*

- Перебудуй ці речення в питальні.

521. Випиши іменники в однині, постав їх у формі множини, запиши. Які іменники не вдалося поставити у формі множини? Чому?

Вуличка мого дитинства

Це була звичайна вуличка.[3]
Липи. Лави. Квітники.
Школа. Біля школи — „Булочна”.
Блиск веселої ріки.

Пофарбовані парканчики,
і кульбаби, і коза,
і морозиво в стаканчиках,
і фонтанчик, і базар...

(І. Жиленко)

- Опиши або намалюй вулицю, на якій ти живеш.

522. Спиши загадку і відгадай її.

Що за дід у бабиній спідниці?

Хоч росте вона і на городі,
є про неї загадка в народі:
„Стоїть дід над водою
із чорною[3] бородою”.
Хоч не він це, а вона і зоветься (б...а).

1. Назви ознаку, яка допомогла відгадати назву предмета.
2. Склади самостійно загадки, вживаючи прикметники.

523. Чому Україна така мила нашому серцю?

Україно мила, краю мій чудовий!
Чи є в цілім світі ще така краса?
Весно наша рідна, в запахах бузкових,
В голубім серпанку дівчини коса.

1. Проаналізуй, які речення за метою висловлювання та інтонацією вжиті в пісні. Знайди звертання. Поясни розділові знаки при них.
2. Склади звукову модель слова *Україно*.

СЛОВНИК

абрико́с
автомобі́ль
адре́са
апети́т
асфа́льт
бібліоте́ка
велосипе́д
верба́
вести́
во́гнище
вокза́л
гли́боко
го́йдалка
горизо́нт
джміль
дире́ктор
дочка́
до́шка
дро́ва
жорсткий
завда́ння
за́гадка
запита́ння
за́тишний
за́тишно
ідемо́
ідете́
кастру́ля
кваті́рка
кипі́ти
кише́ня
кіломе́тр
ко́взанка
колекти́в
ко́лесо
коридо́р
кори́сний
кори́сно
кропива́
кукуру́дза
легки́й
мину́лий
мілки́й
м’яки́й
несемо́
несете́
нести́
нови́й
озна́ка
окра́єць
очере́т
петля́
пирі́г
по́друга
предме́т
прости́й
пшени́ця
секу́нда
стари́й
товсти́й
трима́ти
украї́нський
фарту́х
хвили́на
чергови́й
черстви́й
чита́ння
чо́вен

Літературне читання

Здрастуй, школо!

Іванна Блажкевич

Перший дзвінок

Вересень щедро сонцем зігрітий.
В школу повсюди сходяться діти.
Квіти барвисті у них у руках,
Вогники щастя ясніють в очах.
В кожного радісна усмішка сяє.
Дзвоником першим їх школа вітає.

1. З яким настроєм діти прийшли до школи? Як про це говориться у вірші?
2. Як школа зустрічає дітей?

Остап Вишня

Як ми колись учились

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта.

Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже „одлучено” і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище того місця, про яке ви зараз думаєте, і зав’язувалася вузлом на спині.

Ванько чи Одарочка у цей час свого віку вже міцно трималися за материну спідницю і весь час:

— Мамо! Моні!

— Ось не мамай мені над душею! На ось дубця, пожени гуси за ворота...

Це були перші й найраніші кроки нашої освіти.

Гуси — це був перший і овоб’язковий етап нашої освіти.

Програма нашої освіти у нас на селі складалася на підставі споконвічних традицій і на підставі життєвих умов. Їхніми інструкціями ми керувалися, за їхніми вказівками ми йшли.

Так, значить, перша наука — це гуси.

Пасти гуси, впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного — це була програма нашого „технікуму”, першого, сказати б, курсу.

Дубе́ць — гілочка, паличка.
Копа́ — купа сіна.
Вхлуди́ти — вдарити.

Коли ви цього іспиту не складете, коли у вас одберуть де-небудь у чужому просі або на чужій стерні картуза або ж ви, навчаючись поціляти, бахнете гусеня грудкою по голові і приженете додому замість восьми гусенят семеро, — крім того, що на вас буде побито нового-новісінького віника, вас ніколи не переведуть на вищий курс.

Вищий курс — свині. Самі ж ви, певна річ, розумієте, що це вже справа далеко серйозніша, ніж гуси.

Свиню ви вже в самій сорочці не впасете. Тут уже обов’зково потрібні були штани...

Цю справу доручалося громадянинові від шести років. Раніше — ні. Бо тут треба було вже певної кваліфікації, а найголовніше — поважності.

Сказати:

— Аля! Бодай вона була тобі здохла!

Це не те, що невинне й наївне:

— Гиля-гиля!

Тут уже треба було, щоб свиня почувала, що над нею є верховне начало, треба було вчасно й уміючи вхлудити її кийком, не хапаючись і не нервуючи, а свідомо своєї гідності, ніби так, між іншим, прослати на вигоні басом:

— А куди ж ото ти пішла? Кажи, га? Куди, ря-а-а-а-ба?

А потім солідно додати:

— Сибірки на тебе нема!

„Володарем” над свинями ми були до 10—11 років. Потім ішли такі „курси” вищої освіти:

Телята. Вівці. Корови. Коні...

...

А тепер, як подивишся — і семилітки, і десятилітки, технікуми, інститути, університети, академії...

Ой як „тяжко” нашій тепер молоді!

Нам, здається, було значно легше!

А ви як думаєте?

1. Яке враження на тебе справило оповідання?

2. Назви основні „етапи професійної освіти” дітей у селі, змальовані Остапом Вишнею.

3. Розпитай своїх бабусь і дідусів про їхнє навчання в дитинстві.

Анатолій Костецький

Головна професія

Спитай у тата і у мами,
Які професії у них.
Професій різних є чимало,
Сповна їх вистачить на всіх!

Та є одна поміж професій,
Якої вчаться всі в житті,
Вона для кожного найперша,
Якої вчитимешся й ти!

Учитель, лікар чи геолог,
Письменник, слюсар чи кресляр —
Всі називають головною
Одну професію — школяр!

Бо всім відомо, що без школи,
Без знань, що мусиш там набуть,
Не станеш у житті ніколи
Тим, ким в дитинстві мрієш буть!

1. Яку професію поет вважає найголовнішою?

2. Чи згоден ти з цією думкою? Чому?

3. Склади й прочитай прислів'я та приказки. Зроби висновок, як народ ставиться до школи, навчання, знань.

Прислів'я і приказки

Знання — сонце, без неї, як без рук.
Книга — твій друг, тисячі людей навчає.
Одна книга з книжок — знання.
З потоків — ріки, книга — вікно.

У дитинстві вивчене – що на камені висічене.

4. Розкажи, ким ти мрієш стати і що для цього робиш?

Вільма Соколова

Про Богуску

Богуска була доброю дівчиною. Як нападало багато снігу й огорожа перед її вікнами побіліла, ніби хто посипав її цукром, казала зараз Богуска: „Бідні пташки тепер не мають що їсти, бо все покрите снігом!" А що вона жаліла бідних пташок, то збирала зі столу крихти, які залишалися після сніданку, додавала до них пригорщу насіння, яке мала для свого канарка, відчиняла віконце в кімнаті, відмітала ручкою сніг з підвіконня і сипала пташкам сніданок на вікно.

„Тик! Тик!" — цвірінькали пташки, дзьобаючи маленькі крихти.

Мати дивилася разом з Богускою на них і казала: „Вони кажуть тобі: «Дякую, дякую!»" Богуска тішилася тим дуже і не забувала про пташок ні за сніданком, ні за обідом. Були це малі горобці, що прилітали все до віконця і так звикли до Богуски, що лиш трішки відступалися, як бачили її зблизька. Але Богуска пам'ятала і про бідних і радо надавала їм допомогу зі своєї невеличкої каси.

Родичі дуже любили Богуску, але одне в ній не подобалось їм. Що ж то було?

Богуска мала вже сім літ, ходила півроку до школи, але не вміла читати.

Не дбала про свою читанку, а як святий Миколай поклав їй за вікно гарну книжечку з малюнками, то дивилася на них, а не глянула навіть на те, що було написано під ними.

Одного дня стояла Богуска коло вікна. Читанка була в торбинці, що лежала в кутку. Їй було там дуже сумно і нудно, але Богуска навіть не згадала про неї. Дивилася на горобців, що посідали надворі і щось говорили.

„Що горобці розповідають тепер?" — запитала Богуска у матері, що сіла також коло вікна.

„Уважай! — сказала мати. — Якщо не помиляюся, то вони нагадують тобі про щось."

Богуска слухала уважно. А як слухала, то здавалось їй, що горобці почали вигукувати: „Читай, читай!"

— Ну, що чула? — запитала мати.

Але Богуска почервоніла аж по самі вушка, побігла до торбинки, взяла з неї читанку і поспішила до матері, щоб читати. Показувала пальчиком на букви і на слова. Але незабаром забулася і стала неуважною. Мати підняла голову від шиття і слухала, що дивного донечка читає. А Богуска читала: „Бе-без-безнау-безнауки".

Тут обізвалося за вікном цвірікання горобців: „Піт-літ, піт-літ!"

„Чуєш, горобці, — сказала мати. — Люба дитинко, будь уважнішою і читай краще!"

Богусці виступили сльози на очах. Їй здавалося це страшною долею, мусила приглядатися добре до букв і вимовляти їх як слід. Але вона любила маму і не хотіла засмучувати її. Подивилася уважно на слова і прочитала: „Без науки не будеш знати нічого!"

Тепер можна вже зрозуміти добре, що вона читала. А як горобці почули це за вікном, то закричали: „Так, так, так!" Але найбільший і найсміливіший з них пригрозив до того: „Але, але, але!"

„Горобці хвалять тебе, — сказала мати. — Але, здається мені, що один з них грозить тобі, якби не читала добре." — „Що ж би горобці зробили мені за те?" — питала Богуска.

Не зробили би тобі нічого, але ти мала б з того велику шкоду, якби не читала добре. У книжках є багато доброго і гарного. Хто не вміє читати, той не довідається ніколи про те.

Тому читай пильно і пам'ятай: „Без науки не будеш знати нічого!"

Богуска послухала маминої поради. Читала щодня читанку, а потім інші книжки, а за свою старанність одержала на свята гарні подаруни.

А горобці не кричали вже інакше до неї, як лиш: „Так, так, так!”

Переклала з чеської Євгенія Ярошинська

1. Автор стверджує, що Богуска була доброю дівчинкою. Доведи, що це так.
2. Що не подобалося родичам Богуски в дівчинці?
3. Пригадай, що відчувала Читанка, лежачи в кутку в торбинці. А як у цей час поводилася дівчинка?
4. Чому Богуска почервоніла аж по самі вушка?
5. Що прочитала дівчинка?
6. Як напучувала мама? Чи можна сказати, що ці слова висловлюють головну думку оповідання? Чому?
7. Пригадай, як ти вчився (вчилася) читати. Хто тобі допомагав? Може, і з тобою траплялися у цей час якісь пригоди?
8. Як ти ставишся до читання тепер? Читаєш залюбки, з бажанням чи з чийогось примусу?

Василь Сухомлинський

Спляча книга

На полиці, серед книг про далекі країни й небачених звірів, стояла велика цікава Книга. У ній розповідалося про могутнього богатиря. Букви в цій Книзі яріли, як розпечене залізо. Вона мала дивну властивість: як тільки доторкнеться палахкуче вогненне слово до людського серця, в ньому займеться вогник. І людина, в якої у грудях б’ється серце з цим вогником, стає могутньою і непереможною.

Але минув уже не один рік, як Книгу читали. Щотижня Господиня знімала її з полиці, обережно витирала з обкладинки пилюку й знову ставила на полицю. Книга чекала — ось-ось її прочитають, та ніхто її навіть не розгортав.

Часто до господаря приходили гості. Господар любив показувати книги: дивіться, які в моїх книг красиві палітурки.

Стали вогнені букви меркнути. Потемніли палкі слова. Могутній богатир, про якого розповідалося в книзі, заснув. Тепер уже на полиці стояла не Вогнена, а Спляча Книга.

Яріти — яскраво горіти, пломеніти, палахкотіти.
Меркнути — поступово втрачати яскравість, блиск; згасати, темнішати.
Палкий — пломенистий; сповнений енергії, пристрасті.

1. Яким іншим словом-ознакою називає письменник велику, цікаву Книгу? Чому?
2. Як Вогнена книга перетворилася на Сплячу?
3. Зроби висновок, коли книга живе, а коли засинає, втрачає силу.
4. Розкажи про книги, що живуть на твоїй полиці. Які вони?

Прислів'я і приказки

Дім без книги — день без сонця.
Книжка — маленьке віконце, а через нього весь світ видно.

Леонід Глібов

Загадка

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Дуже мудрує.
Часом захоче —
Правди навчає,
Часом жартує,
Всіх звеселяє.
Люба розмова, —
Дай Боже, діти,
З нею довіку
Жити-дружити.
Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартівлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
... та й годі.

• За якими діями та ознаками ти здогадався (здогадалася), що це – книжка?

Остап Вишня

Любіть книгу!

Не дуже любив книгу Василько. І не дуже чемно з нею поводився.

...От одного вечора ліг спати та й узяв книжечку перед сном почитати. А Василько знав, що, якщо лежачи читаєш книжку, псується зір і псується книжка. Лежить Василько, читає і задрімав.

А книжка — бух на підлогу. Аркуші в книжці й пожмакалися. Добре заснув Василько, так міцно, що од „бух!" не прокинувся.

І сниться Василькові, що він сам книжка.

От бере його, книжку-Василька, Оленка, що теж не дуже поважає книжку, бере, читає і водночас обідає. Борщ із ложки — кап! — та на Василька-книжку. Йому пече, йому

неприємно, та нічого не вдіє Василько, бо він книжка.

А потім ухопили Василька-книжку Мишко і Вова та давай на ньому різні дурниці писати: „Читав Вова”, „Цікава книжка”, „Колька-дурак”, — отаке понаписували. Так ніби хтось у грязюку перо вмочив та й бруднить, грязнить Василька-книжку!

Прас — праска.
Га́сло — заклик, ідея, лозунг завдання.

Далі ще гірше! Оленка почала Василька-книжку ножицями різати — малюнки вирізати. Болить Василькові, аж „рятуйте!” хоче крикнути...

Тільки-но Оленка ножиці прийняла, як хтось гарячого праса поставив на Василька-книжку! Горить Василько-книжка, дим із нього йде! Пече йому!

Уже Василько-книжка не книжка, а саме шмаття, в яке загорнула Оленка свій сніданок!

Так гірко, так боляче зробилося Василькові, що він аж прокинувся.

— Ой, що зі мною зробили?

А потім, здогадавшись, що то був тільки сон, зітхнув легше.

А зітхнувши, подумав та й гасло про книжку склав:

„Бережи книжку — це твій друг!”

І ніколи вже не псує Василько книг та й товаришів соромить, коли хтось із них не береже книжку.

1. Як Василько ставився до книги? З чого це видно?

2. Що приснилося хлопчикові? Що він при цьому відчував?

3. Яке гасло про книжку склав Василько?

4. А як ти ставишся до книжок? Чи шануєш їх?

☺ *Усміхнімось!*

Щоб не помилитись

— Чому вириваєш сторінки з підручника? — запитує вчителька Василька.

— А я не всі вириваю, тільки прочитані, щоб, бува, одне двічі не читати, — відповідає Василько.

Договорились

Тарас учить уроки, а його молодша сестричка вголос читає книжку.

— Оленко, не заважай — читай про себе!

— А тут про мене нічого не написано...

Мова наша солов'їна

Дмитро Білоус

Дивне розмаїття

Друже милий, ти помітив
До краси людську любов?
Скільки є на світі квітів —
Стільки є на світі мов.

У барвистім розмаїтті
Мови — дивна дивина.
Порожніш було б на світі —
Зникла б навіть хоч одна.

1. З чим порівнює автор мови?

2. Які мови ти вже знаєш і які вивчаєш?

3. Як ти розумієш два останні рядки вірша?

Алла Коваль

Аз, Буки і Букви

(Звідки приходять слова?)

З чого починається навчання? Кажуть, що навчання починають „з азів". А що це таке? „Аз" — це перша буква абетки — буква „а".

Абетка, азбука, алфавіт... Знайомі слова, правда? Означають вони те саме: це літери у певному, установленому порядку. А навіщо тоді аж три назви, коли це те саме? Але ж назви не однакові, тому до них треба придивитися уважніше.

Абетка — це А-Бе-тка, а що таке „а", „б"? Це перші дві літери, саме так ми їх вимовляємо: **а, бе, ве, ге**... А чому не **а, б, в, г**? Бо так вимовляти важко, незручно. От спробуйте замість **бе, ве, ге, де** підряд вимовити: **б, в, г, д**... Кожного разу доводиться повітря набирати в груди, а потім виштовхувати його разом з буквою. Тому люди здавна почали придумувати для букв назви, щоб їх легше було запам'ятовувати і вимовляти.

У слов'ян колись дві перші літери звались „аз" і „буки" — звідси азбука.

Називати букви повними іменами, щоб їх легко було запам'ятовувати, почали не стародавні греки. Першими були фінікійці — сусіди греків. Їх перша літера абетки була схожа на голову бика. От і назвали вони її **алеф** — „**бик**". Друга літера була схожа на будиночок. Вони назвали її „**бет**" — „**дім**".

Греки свою абетку запозичили у фінікійців. Узяли й назви двох літер, хоч і не знали значення слів **алеф** і **бет**. Пізніше ці назви змінилися, от і вийшли з **алеф** — альфа, з **бет** — **бета**, **віта**. А ще пізніше альфа і віта, склавшись, дали алфавіт.

Слово **буки** — слов'янська назва літери „**б**" — нагадує одне дуже знайоме слово — **буква**. Чи вони не родичі часом? І чиї ж вони, ці слова? Слово **буки** прийшло до нас від германців. Означало воно у них і „букове дерево", і „дощечку з бука, на якій писали", і „літеру, вирізану на буковому брусочку". У нас слово **буки** спочатку було лише назвою літери „**б**", а пізніше буквою-назвою будь-якої літери.

1. Поясни значення вислову „Навчання починають з азів".

2. Розкажи, звідки і як у нашу мову прийшли слова *абетка*, *азбука* й *алфавіт*.

3. Склади і запиши прислів'я та приказки.

Книга мала,	що теплий дощ для посівів.
Одна книга	серцю люба.
Книжка для розуму,	тисячі людей навчає.

Володимир Бондаренко

Голоси тварин

У казках тварини розмовляють... А як насправді? Є в них мова чи нема? Про що свідчать їхні вигуки, звуки?

Тварини спілкуються між собою за допомогою запахів, рухів тіла, голови. У них, таким чином, не одна, а ніби три мови. Голос мають не тільки звірі та птахи, а й риби та комахи.

Від народження кожна тварина володіє певною кількістю звуків. Їх розуміють інші тварини і так чи інакше відповідають на звертання.

Голос виражає емоційний стан, попереджає про небезпеку, допомагає тваринам розпізнати одне одного. За допомогою звуків тварини вітаються, сповіщають про знайдену поживу, подають сигнал тривоги, відлякують ворогів, висловлюють почуття — лють, переляк, задоволення. Голос дає змогу їм спілкуватися в повній темряві або на великій відстані, навіть тоді, коли бачити „співрозмовника" вони не можуть.

Тваринна мова дуже виразна. Це переважно вигуки типу: „Увага!", „Стережись!", „Рятуйся!", „Забирайся геть!" Сила і частота цих вигуків

залежать від емоційного стану тварини. Якщо, наприклад, жаб'яче „бре-ке-ке-ке", звучить спокійно — значить, тваринка миролюбна, а коли сильно і коротко — назріває сварка за територію.

Навіть летючі миші, які здаються безголосими, насправді мають голос. Вони пищать, але так тихо, що вухо людини звуків тих не вловлює.

Подаючи звуковий сигнал, сорока скрекоче, бобер ляпає хвостом по воді, олені б'ють копитами по землі, а зайці — задніми лапами. У разі небезпеки кабан коротко хрокає, а лось форкає (пропускає повітря через ніс).

Звірі змалечку вчаться розпізнавати звуки безпечні й небезпечні, які з них належать своїм і які — чужакам. Усі незнайомі звуки викликають у них настороженість, бо можуть становити загрозу.

Птахи „розмовляють" крилами, посвистом, демонструють своє строкате пір'я, різні пози. Але найчастіше вони спілкуються за допомогою звуків. Підраховано, що голоси і пісні птахів мають близько 400 відтінків. Учені довели, що у гусей „га-га-га" означає „втікаймо!", „га-га-га-га" — „швидше!", „га-га-га-га-га..." — „корму багато, давайте тут зостанемось".

Більшість тварин розуміє голос не тільки свого виду, а й інших видів. Наприклад, крики сойки або сороки знають усі жителі лісу. Вовки розуміють голос ворона, олені — гавкіт собаки. Шпак, сорока, ворона, ворон, сойка, дрізд, снігур здатні наслідувати голоси інших тварин, можуть вимовляти окремі людські слова.

Досліджують голоси тварин різними методами, зокрема записують на магнітофон. Ось випадок з мавпами. У заповіднику, де проводився дослід, зненацька пішов дощ. Мавпи з галасом кинулися в укриття.

Крики їх записали на плівку, а на другий день запис ввімкнули. Було сонячно, тихо, але мавпи одразу ж поховалися, як і напередодні. Отже, вчорашні їхні крики означали „дощ!"

Знати голоси тварин треба для того, щоб передбачити їхню поведінку при зустрічі, при спілкуванні.

1. За допомогою чого тварини спілкуються між собою?

2. Що може виражати голос тварин? Дай відповідь словами тексту.

3. Як „розмовляють" птахи?

4. Нащо людям знати „мову" тварин?

☺ Усміхнімось!

Василь Старун

А тому!

Качка квокче, курка кряче
І щебече кіт Рябко.
— Подуріли ви неначе, —
Так завбачив дід Левко.
Розмовляють по-німецьки,
Переморгують по-грецьки,
Дражнять вуличних собак —
Хоч тягни ти їх на гак.

А тому і качка квокче,
А тому і курка кряче,
Що ніхто-ніхто не хоче
(Навіть гороб'ятко зряче)
Знати грамоту свою.

1. Що сталося з тваринами? Чому?

2. Чи не буває такого з людьми?

Алла Потапова

„Чемний" Миколка

Примчав Миколка до школи, не спізнився — саме перед дзвінком. Та чергова, дівчисько із червоною пов'язкою, біля дверей перейняла його. Ще й зауважила суворим голосом:

— Поглянь-но, якого бруду наніс. Чом ноги не витер?

Глянув Миколка — справді, сліди на підлозі. Надворі листопад, а отже, і сніг з дощем. Онде які чорні сліди... Притулив Миколка руку до грудей. І так вже ввічливо мовив:

— Візьми, будь ласка, ганчірку та витри підлогу. Ти своє чергування мусиш нести відмінно, чи не так? А мені треба до класу поспішати. А то спізнюся!

Обурена чергова тільки зойкнула, та Миколка вже біг сходами. Кваплячись, він так штурхонув якогось малюка, що той аж упав.

— Ти чого штурхаєшся? — зарепетував малий, розмазуючи сльози.

— Пробач, будь ласка! — знизав плечима Миколка й махнув іще на три сходинки вгору. І знову штовхнув уже іншого учня.

— Тобі що, місця мало? — спитав хлоп'як, потираючи забите об ґратки поручнів коліно.

— А ти не плутайся під ногами, коли бачиш, що я йду! —кинув Миколка. І додав, навіть трохи вклонившись:

— Пробач!

До класу він забіг найперший. Смикнув за кіски Оксанку, яка саме відчиняла двері. Проте не забув сказати лагідним голосом:

— Спасибі, що пропустила. Бо мені треба ще вірш повторити.

Але Оксанка відказала сердито:

— Який ти невихований, Миколко.

— Дурниці! — відповів той. — Хіба я не кажу „дякую”, „будь ласка”, „пробач”? А ти — „невихований, невихований”. Ти, Оксанко, щось наплутала.

Та вперта Оксанка чомусь стояла на своєму.

1. Якою людиною вважав себе Миколка? Чому?

2. Проаналізуй вчинки хлопчика. Дай їм оцінку.

3. Які з поданих слів можна використати для характеристики Миколки: *ввічливий, нахабний, вихований, злий, працьовитий, чемний, сумлінний, самовпевнений* ?

4. Зроби висновок, чому слово „чемний” у назві оповідання взято в лапки.

5. А чи можна перевиховати Миколку? Що для цього треба зробити?

Василь Сухомлинський

Краса, Натхнення, Радість і Таємниця

Пішов маленький Хлопчик до лісу. По дорозі зустрів Діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно посміхався.

— Чого Ви радієте, Дідусю? — запитує Хлопчик. — Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

— Так, Хлопчику, у лісі є Краса, Натхнення, Радість і Таємниця. Я їх побачив, і мені захотілося жити ще багато-багато років.

Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе. Все красиве: і дуб могутній, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білокура. А найкрасивішою Хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на Хлопчика.

— Це Краса, — прошепотів Хлопчик.

Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадалися Хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілося заспівати пісню про маму, про рідну, ніжну маму.

— Це Натхнення, — прошепотів Хлопчик.

Ще уважніше подивився навколо. Яскраво сяяло сонечко, високо в синьому небі літали пташки, до самого обрію пливли зелені хвилі лісу.

— Як добре, що я все це бачу й почуваю, — подумалось Хлопчикові. — Світ — це Радість, жити — це Радість. А де ж Таємниця?

Довго, дуже довго придивлявся й прислухався Хлопчик, але Таємниці не помітив.

Пішов Хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч Дід. Розказав Хлопчик, як він відкрив для себе Красу, Натхнення, Радість, а ось Таємницю — не довелося.

Змо́рений — стомлений.
Оша́тна — гарна, святкова, чепурна, елегантна.

— Дідусю, а де ж Таємниця?

Старий загадково посміхнувся і відповів:

— От доживеш до сивого волосся — тоді і зрозумієш Таємницю.

1. Як відкрив Хлопчик для себе Красу? Зачитай.

2. Коли у нього з'явилося Натхнення?

3. Що в його розумінні – Радість?

4. Як ти думаєш, чому Таємниця залишилася загадкою життя?

5. А як ти розумієш, що це – Краса, Натхнення, Радість і Таємниця? Запиши свої роздуми в книжку-саморобку.

Олена Плаха

* * *

Ви чули, як співає соловейко
В зеленому калиновім гаю,
Вплітає голос і серденько
В весняну пісеньку свою.

А потім заспівають солов'ята.
Їх будуть слухать небо і земля,
Їх будуть слухать наша біла хата,
Бабуся, сонечко і я.

Григорий Малик

Королівство Ану

Отак починається казка:
було королівство Будьласка.
Сусіда-король
з королівства Ану
почав з ним підступну,
таємну війну.
На вулицях міста-столиці
з'явились насуплені лиця.
Один у крамниці
сказав продавцю: — Ану,
дайте швидко машину оцю!
За серце схопився
і зблід продавець —
ледь-ледь не прийшов
продавцеві кінець!
В трамваї хтось гаркнув
бабусі на вухо: — Ану,
відступися убік, розвалюхо!
Не встигла вона
відступити від нього —
забрала стареньку
„Швидка допомога"...
А далі, як мовиться в казці,
забили тривогу будьласці.
Вони невідомих осіб
ловили чотирнадцять діб!
А потім не місяць, не два
учили казати слова:
Пробачте,
спасибі,
будь ласка...

Осінь така мила

Дмитро Чередниченко

Рідні краєвиди

Хоч як розкошував ти у тому гарнющому-запахущому літі, але наспів час і до осені йти. Всі пори року чарівні, і в усіх хочеться побувати, кожною порою намилуватись, надивуватись. Та ще й таке: „Не перейдеш осінь — у зиму не зайдеш, на ковзанах і санчатах не покатаєшся, до весни не дістанешся”. Хай там комусь осінь, може, й не до вподоби, а ти не сумуй: на колір і смак товариш не всяк. Ти лиш поглянь довкола — яка ясновидь золота, скільки теплого світла в дерев. То

Походив золотар
По зеленому гаю,
В тихе золото вбрав
Всі дерева — до краю.

Осінь. Тепла. Золота. Як тільки не кажуть про ту осінь погідну. Чи то ясну, чи й з дощиком. На те й осінь, щоб землю приголубила й напоїла після літньої спраги. Це пора врожаю, пора підсумків. Ти задумуєшся, як весну починав, як літо дбав, урожай збирав, чим людям помагав... І ти кажеш: „Слухайте, друзі! Посадімо сад над дорогою, над річкою, над озером, над криничкою...”

О, над криничкою... Пригадуєш, як майнув ти на луг, до старого річища, підійшов до місця, де колись було джерело, і завмер: замулилось, затяглося, тільки вологий слід нагадував, що було джерело. Ти пок-

ликав друзів, викопав з ними криничку, вичистив її, опорядив, цямрини поставив, із лубка жолобок приробив, щоб вода стікала. А тоді приніс корячок дерев'яний, на цямрину поклав і табличку з написом: „Доброго здоров'я пивши!" — коло кринички поставив... А вода ж така — як роса, чиста-чистісінька. Добра — саме здоров'я. От ще віночком верби посадити довкола кринички, і буде така краса!...

Спра́га — сильне бажання пити; жага.
Лубо́к — внутрішня частина кори листяних дерев.
Цямри́на — верхня частина колодязного зрубу.
Бра́ма — великі ворота.

Перші сліди осінні такі непомітні. І ось останній грім гримить — зачиняється брама літа. Повіяв холодний вітер. Блискавка присвітила осені, щоб вона поріг свій побачила, не перепинилася. Осінній вітер жене тепер птахів у теплі краї, а їм жаль полишати рідну землю, яка їх виростила, викохала і на крила поставила. Сумно слухати співи прощальні, хоча ти віриш: вони, оті птахи, ще вернуться. Ще й інших за собою приведуть, скажуть їм: тут найчарівніша долина, тут найзеленіший луг, найпривітніше поле, найщедріші люди.

Вродлива наша земля. Все на ній прагне сонця, спокою, радості, волі. Волі хоче кожна людина. Волею живуть і дерева, і трави, і ріки...

1. Чим милує і чим дивує нас осінь?

2. Чи любиш ти цю пору року? За що?

3. Відшукай слова-ознаки, які використав письменник для зображення осені. А якими словами ти сам описав би осінь?
Осінь (яка?) ..., ..., ...

Василь Сухомлинський

Як починається осінь

Осінь — це дочка Діда Мороза. Старша дочка, бо є ще в нього молодша доня — Весна. В Осені коси заквітчані пшеничними колосками й червоними ягідками калини. Ходить Осінь лугами, берегами. Де зітхне, там холодом війне.

Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й починається Осінь.

Бояться Осені пташки. Як тільки побачать її ластівки, злітаються і про щось тривожно радяться. А журавлі підіймаються високо в небо і тривожно курличуть.

Любить Осінь заходити в садки. Доторкнеться до яблуні — яблука жовтіють. А дятли радіють, зустрівшись із Осінню: голосно щебечуть, перелітають з місця на місце, шукають поживи на деревах.

Сьогодні теплий, сонячний день. Низько стоїть сонце — світить, але не дуже гріє. Сіла старша донька Діда Мороза під стогом сіна, розплітає косу, гріється. Співає пісню про срібні павутинки.

1. Якою зобразив Осінь письменник:

Хто вона?
Яка вона?
Що вона любить робити?
Хто її боїться?

2. А тепер „змалюй" словами власний портрет осені (3–4 речення). Запиши в книжку-саморобку.

3. Намалюй вдома Осінь.

Прислів'я і приказки

Як вересніє, то й дощик сіє.

Антон Білевич

Прикмети осені

Прикмети осені розлито...
Які вони? Скажіть мені!
— На крилах бабиного літа
Летять у вирій журавлі.
— І все?
— Не все. Ховає білка
Горіхи спілі у дупло,
Встеляє листями комірку
Їжак, щоб тепло в ній було.
— І все?
— Не все. У пору отаку
Шука барліг у сосняку
Ведмідь, бо прийде снігопад...
Зібрались бусли на току
Перед відльотом на парад.
Вожак їх зорить вдаль орлино,
Немов черзі веде він лік.
— І все?
— Не все. Пала калина
По берегах вкраїнських рік.
— І все?
— Не все. Вже рідне поле,
Мов килим, розстеля жита,
І, як ніколи, як ніколи,
У рідних селах і містах
Пропах і кропом,
Й стиглим кмином
І кожен дім, і кожен стіл.
— І все?
— Не все. У магазини
Новий вже хліб прийшов із сіл.

Бу́сли — лелеки.
Зо́рити — пильно вдивлятися.
Лік — рахунок.
Пала́ — горить, червоніє.

1. Про які прикмети осені ти дізнався, прочитавши вірш?
2. Як ти зрозумів вислів „Новий вже хліб прийшов із сіл"?

Народні прикмети

Сухий вересень — на пізню зиму.
Грім у вересні віщує довгу осінь.
Який у вересня початок — такий буде і кінець.
У вересні масово падає листя з дерев — чекай довгої і холодної зими.

Юрій Збанацький

Щедра осінь

Непомітно підкрадається осінь. Хитрувато хихикає вона за лісом та ніжним голосом піддобрюється до людей:

— Може вам золотого медку? А може, яблучок рожевобоких? Винограду солодкого? Кавунів червоних, як жар? Все в мене є, всім я багата, любі...

Люди ласують золотим медком, ласують та щедру осінь підхвалюють:

— Ну й осінь! Ну й багатійка! Медком як щедро частує! А про те й не гадка, що медок той літо із своїх квітів запашних подарувало.

Збирають у садках яблука, викладають рядками в ящиках пахучі груші.

А дід Саливон зачудовано крутить головою, осінь славословить:

— Хе, от воно що то осінь. Зима морозом вичавить, весна віником вишкребе, літо сонцем випалить, а осінь-господиня щедрою рукою в комору засипле.

Сидить Степанко на баштані, частується від гарячого, як жар, кавуна соковитими скибками і знову-таки осені дякує:

— Ох, і люблю ж я, дідусю, осінь! Вона така чудова, така щедра!..

Дідусь, відрізуючи внукові нову скибку, мудро зауважує:

— Без літа і осені, дитино, не буває.

А осінь — знай своє. Тихцем гризе та й гризе золотого окрайця. Як гризне, так дня й відкусить, так дня й поменшає. Зате ночі з кожним днем добавляються, вечори холоднішають, ранки і зовсім дрижаками годують, покривають усе рясними та холодними росами.

Ласу́ють — смакують.
Славосло́вить — прославляє.
Ви́чавить — видавить.
Часту́ється — пригощається.

1. Якою зображує осінь письменник?
2. А як говорять про неї люди, дід Саливон, Степанко?
3. Відшукай у тексті речення, в яких осінь змальовано як живу істоту.
4. Чим частує осінь людей?
5. Як ти зрозумів слова діда Саливона про пори року? Поясни.

Ходить гарбуз по городу

(Народна пісня)

Ходить **гарбуз** по городу,
Питається свого роду:
— Ой, чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?
Обізвалась жовта **диня**,
Гарбузова господиня:
— Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізвались **огірочки**,
Гарбузові сини й дочки:
— Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізвалась **морковиця**,
Гарбузовая сестриця:
— Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізвались **буряки**,
Гарбузові свояки:
— Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізвалась **бараболя**,
А за нею і **квасоля**:
— Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізвався старий **біб**:
— Я піддержав увесь рід!
Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
— Ой гарбузе ти перістий,
Із чим тебе будем їсти?
— Миска пшона, шматок сала —
От до мене вся приправа.

Пері́стий — рябенький, смугастий.

1. Як ти гадаєш, чому городні рослини називають себе гарбузовими родичами? Чим схожі диня, огірок, гарбуз?

2. Вивчи пісню напам'ять.

3. Підготуйтеся до інсценізації пісні, розподіливши ролі за виділеними словами, які позначають дійових осіб.

Василь Скуратівський

Як у серпні дбаємо, так зимою маємо

(*Скорочено*)

I

— Повечеряєм і одразу ляжемо спати, — кажуть бабуся, готуючи їжу. — Завтра в нас буде важкий день — почнем жито жати!

Я вже знаю, що жнива — найвідповідальніша пора року в хліборобів. Як тільки починають косити зернові, люди відкладають усі господарські справи. Треба вчасно і якнайшвидше зібрати вирощений хліб. Один жнив'яний день, мовить народне прислів'я, рік годує.

Доки готувалася вечеря, я тим часом вийняв із задвірка серпа. Він був перев'язаний клаптем лляного полотна. Це для того, щоб не поіржавів за зиму. Потім дістав з-під стріхи цурку — невеличку

дерев'яну паличку, гостро заструганy з одного боку. Нею бабуся будуть скручувати перевесла на снопах. Сьогодні вони накрутили їх чимало, вистачить усе збіжжя пов'язати в копи.

— Куди покласти серпа й цурку? — питаюся.

— У кошик, внучку. Там уже лежать хлібець і рушничок!

На покуті поважно стоїть виплетена з ліщинових дубців святкова корзинка. Її для цього й тримаємо.

Поруч з корзинкою лежать кетяг торішньої калини і червона стрічка.

— А це для чого? — запитую бабусю.

— Для спасової бороди. Ти ж літом бачив, як це робилося...

Пере́весло — джгут із скрученої соломи для перев'язування снопів.
Збі́жжя — 1. Рослини та зерно хлібних злаків. 2. Пожитки, майно.
Поку́ть — в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.
Впо́ратися — справитися, закінчити.
Гі́нка — смуга поля, що обробляється в один захват (загін), рядок.

Мені пригадалися торішні зажинки. Тоді бабуся також починали жнива зі спасової бороди. На початку лану залишили кілька незжатих стебел. Потім їх обв'язали червоною стрічкою і прикрасили кетягом калини та живими квітами. Борода стояла до кінця жнив. У останній день обжинків її зрізали і внесли до хати. Пучечок колосся простояв на покуті аж до цьогорічних зажинків. Як тільки виберемо картоплю, тато розімнуть колосся в долонях і зроблять перший засів озимини.

Зажинки починали в будь-який день, крім понеділка. Він вважався важким для започаткування всякої важливої роботи. Жінки зодягалися по-святковому і всім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан, і він не встигав вчасно зібрати збіжжя, то скликав толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише ситно харчували.

Учасників жниварської толоки називали в народі женчиками. Першою починала зажинок найстарша жінка. Їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то з його зерен мали спекти весільний коровай.

Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорну хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

— Швидше жніть до оборіжка —
Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували інші:

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Впоратися зі жнивами треба було якнайшвидше. Тому сеї пори рідко хто навіть піч топив. Усі — від малого й до старого — були в полі.

Нарешті дожато останню гінку, снопи пов'язано і складено в полукіпки. Пора зрізувати бороду і плести обжинковий віночок. Його врочисто накладали найгарнішій молодиці, котра при тому приказувала:

От діждали літа
Та нажали жита,
Поставили в копки
І вдарили в гопки!

Женчики з піснями йшли через усе село до господаря, приспівуючи біля двору:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки
Із золотої нивки —
Житнії, пшеничнії,
Щоб були величнії!

Назустріч виходив господар, низько вклонявся, приймав вінка і запрошував до хати. Гурт заспівував:

А ми насієм жита, жита,
Та поставим копи, копи,
Та ударим гопи, гопи,
Земля аж гуде,
Де громада йде!

З роботою ми впоралися надвечір. Бабуся підійшли до спасової бороди, розтерли колосочка. Свіжим зерном обсіяли живостій, проказавши: „Нехай сіється-родиться на новий урожай, на дорідне зерно!"

1. Поясни за текстом значення слів: *цурка, зажинки, спасова борода, толока, женчики.*

2. Чи сподобався тобі старовинний звичай збирання врожаю? Що тебе здивувало? Що нового ти дізнався?

3. Зроби висновок, як готувалися до жнив селяни, як одягалися, як працювали.

4. Яких пісень співали в жнива? Які слова свідчать про шанобливе ставлення до женців, до пшениці, до ниви?

5. Познайомся з іншими обжинковими піснями.

Обжинкові пісні

Кругом, женчики, кругом

Кругом, женчики, кругом
Понад зеленим лугом.
Женчики кружинають,
Пшениці дожинають,
Кінець нивоньці, кінець,
Будемо плести вінець.
То з жита, то з барвінку
На хорошую дівку.

В нашого господаря
Та золота брама.
Мальовані одвірки,
Зробили сьогодні обжинки.

Світи, місяцю, з рога,
Щоб була видна дорога.
Щоб з неї не зблудити,
Віночка не згубити.

Дивувалася ялиця

Дивувалася ялиця, —
Де поділася пшениця?
Чудувались ще й ліси, —
Куди вибрались вівси?
Стало сумно і калині,
Що сама у лузі нині.

— Не сумуй, моя калино, —
Я одну тебе не кину.
Як жнива ми закінчили, —
Сніп тобою прикрасили.
Сніп поставили на долівку, —
Звеселяй усю домівку.

1. Подумай, чому обжинкові пісні отримали таку назву?
2. Пригадай, з якими звичаями ці пісні пов'язані, коли їх виконували. Якщо забув, прочитай ще раз розповідь Василя Скуратівського.
3. Подумай, яку з пісень слід читати радісно, весело, а яку – сумно. Чому?
4. Завчи ту пісню, що тобі найбільше подобається, напам'ять.

Народний календар

Якщо восени рано нанесе снігу, то й весна буде рання.
На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими.
Від першого снігу до санного шляху — півтора місяці.
Білка мостить своє гніздо близько до землі — на морозну зиму, а високо — на м'яку.
Пізній листопад — до суворої і затяжної зими.

Олесь Гончар

Романові яблука

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній — золотаве або й зовсім червонощоке, як циганка. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють.

І от настав час, коли дядько Роман виходить із двору з великим вузлом. З чистої білої хустки випинається боками щось кругле. Польова доріжка сіріє поміж стерням.

Дядько ступає, де менше пилюки, на хвильку зупиняється біля межового стовпчика і шугає рукою в загадковий свій вузол. З вузла з'являється яблуко. Та яке! Червонобоке, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє.

Дядько, ніби милуючись, потримає його перед собою і кладе обережно на стовпчику. Так він іде собі і йде — і від яблук, що кладе на стовпчики, польова доріжка змінюється на очах. Сіра, буденна, в пилюці, вона стає зовсім іншою — лежить між стернями вже весела, празникова, вся наче засвітилася від тих яблук. Іде дядько Роман і вдає, що не помічає хлоп'ят, які, мов зайчата, причаїлися в бур'яні край дороги. Насправді ж він знає, що хлопчики-пастушки поблизу, що вони з хвилюванням ждуть — цілого півліта ждуть — цього незвичайного дня.

Біля одного стовпця дядько затримується трохи довше звичайного й, обернувшись, дивиться якийсь час на уквітчану яблуками дорогу. Ніби сам перевіряє: ну як воно в нього вийшло? І усмішка в нього добра, підбадьорлива. Та тільки він зникне за пагорбом, пастушки зриваються разом на ноги, щасливо мчать чимдуж до стовпця і на льоту, як вершники, схапують яскраві дарунки, що для них так розкішно вродили на голих придорожніх стовпцях.

1. Які дива були в садку у дядька Романа?

2. Якого незвичайного дня хлопчики-пастушки чекали з нетерпінням і хвилюванням?

3. Як ти гадаєш, чому дядько Роман так діяв? Про які риси характеру говорять ці вчинки?

4. Відшукай в оповіданні рядки, де йдеться про яблука. Склади їх опис.

5. Чи сподобався тобі дядько Роман? Напиши про це в 3–4 реченнях.

Костянтина Малицька

Осінь у лісі

Осінь — багата пані. Зелені ліси вбирає вона в червоний, аж золотий, одяг, кожне деревце, кожен кущик, кожну билинку вкриває рясними смачними плодами: чи то яблуками, чи зеренцем, чи ягодою. Є доволі чим поживитися.

Хоч деякі птахи вже в теплі краї відлетіли, проте ще досить їх залишилося. Щебечуть вони голосно, ніби радяться між собою, як захиститись на холодну зиму!

Та більше готуються до зими лісові звірята. **Ведмідь**, цей найбільший володар наших борів, вишукує місце в глибокому яру, захищеному від холодного північного вітру, закритого від снігу густим галуззям дерев. Назносить він там зів'ялого листя, щоб не було вогко і твердо. Тут засне він на зиму й не розбудиться аж до весни, тепла шерсть захищає його від морозу, а виживе, власне, за рахунок придбаного восени жиру. Тепер-то йому важко ходити, але навесні стане худий і легкий.

Вовкам восени теж добре ведеться. Молодої звірини багато, є на що полювати. Про зиму вони не дбають, спати, як ведмідь, не думають. Коли прийде біда, голод, збереться їх громада й піде грабувати людське добро, але взимку прийдеться їм не раз добре голодом проморитися.

А найкращий лісовий розбійник, рудий **лис**, вже заздалегідь забезпечується на зиму. Мудрий він і запопадливий, а любить вигоду, тому гребе собі нору в землі глибоко, де мороз йому не надокучить, вітер не досягне. Нора простора й безпечна, бо входів до неї багато, душно там.

Билі́нка — стебельце трав'янистої рослини, бадилинка.
Галу́ззя — гілля, віття, пагілля.
Заздалегі́дь — наперед.
Запопа́дливий — старанний, сумлінний, хазяйновитий.
Вна́диться — призвичаїться часто заходити.
Бо́рть — найпростіший вулик, який влаштовують бджоли в дуплі або в колоді.

Козулі та олені не журяться про зиму. Ані збирати сіно, ані громадити листя вони не можуть, але знають добре, що під снігом залишиться мох, що його буде можна вигребти ратицями. І часто залишають люди в лісі або під лісом копиці сіна, тож буде чим взимку поживитися без труднощів.

Іншої думки запопадлива **білочка**. Цілу осінь працює вона пильно та раз-по-раз зносить смачні горішки до своєї комори. А на зиму ще шишки на деревах залишаться. І вони теж білочці пригодяться, якщо горішків не вистачить.

Їжак риє собі між корінням дерев глибоку нору, захищену від вітру й снігу і добре вкриту від лісових розбійників. Там мохом і листям стелить він собі восени м'якеньке лігво й засинає смачно на цілу зиму.

До лісових мешканців належить і дикий **кабан**. Не дбає він про те, щоб на зиму придбати поживу, а восени, коли внадиться на поле, засаджене картоплею, наробить людям великої шкоди. У лісі живиться жолудями, корінцями, а взимку не раз добре відчуває голод. І про лігво він не дуже дбає, бо густа щетина і груба шкіра оберігають його від морозу.

Мурашки й дикі **бджоли** зимують у своїх мурашниках і бортях. Відчувають вони прихід зими й забезпечуються перед нею, як уміють.

А одного дня випаде перший сніг. Біло й тихо всюди — природа відпочиває.

1. Що нового ти дізнався з тексту?

2. Перекажи текст за планом:
а) Осінь — багата пані.
б) Птахи радяться.
в) Як звірята готуються до зими:

— ведмеді;
— вовки;
— лиси;
— білочка;

— їжак;
— дикий кабан;
— мурашки та дикі бджоли.

Марія Познанська

* * *

Більше й більше листя з кленів
Облітає з кожним днем!
По траві іще зеленій
Між дерев в саду ідем.

Йдем по листу золотому,
Мов по килиму м'якому,
Що на весь послався сад, —
Здрастуй, місяць Листопад!

Микола Вінграновський

Вже неминуче буде сніг

Вже неминуче буде сніг
З хвилини на хвилину....
Завіє сніг і наш поріг,
І в полі бадилину.

За ногу схопить вітер дим,
А сніг і дим завіє...
Ще й білим язиком твердим
Прилиже дим, як вміє...

Хвоста розпустить курці сніг
І пожене за вітром,
Останні яблучка із ніг
Зіб'є із віт над світом.

До айстр останніх припаде
Губами сніговими
І тихо їм щось доведе —
І забіліє з ними.

Під самим садом обрій ліг
На сіру павутину...
Вже неминуче буде сніг
З хвилини на хвилину...

☺ *Усміхнімось!*

Лідія Повх

Ой не жарти...

Ой не жарти, не сміх —
Уночі випав сніг.
Вийшов вранці в двір Гусак.
Міряв сніг і так і сяк.

І поважно мовив він:
— Випав сніг до колін.
Качка снігом побрела:
— Ках, тут буде до крила.

Як поміряв Горобець
По двору з кінця в кінець
Із підстрибом — гоп та гоп!
Каже: — Сніг — по самий дзьоб!

Думаю. Міркую. Аналізую

Дмитро Гулія

Розум, знання і сила

Знання — це гість, а розум — це хазяїн.
У добрій спілці треба жити їм.
Хто має розум та багато знає, —
Той буде завше сильним і міцним.

А сила, що без розуму, — недужа,
Бо все робити буде навмання.
Тож для творіння, для роботи, друже,
Виховуй розум і бери знання.

1. Як ти розумієш перший рядок вірша?

2. Поясни слова „...сила, що без розуму, – недужа".

3. Сформулюй головну думку твору.

Прислів'я і приказки

Сила та розум — краса людини.
Згода будує, а незгода руйнує.
Що посієш, те й пожнеш.

Олександр Зима

Ремезова рукавичка

(Казка)

I

Птахи ремези — Юнь і його дружина Еола — жили в Африці, на березі океану. Щороку до них прилітали зимувати шпаки, і ремезам

з ними було дуже весело. Та навесні шпаки відлітали у вирій. Починалися дощі, і ремези сумували на березі свого теплого океану.

— Чому ви не залишаєтесь в Африці? — запитав якось Юнь у ватажка шпачиної зграї крапчастого Цако. — У нас тут ніколи не буває морозів, удосталь їжі, а від дощів можна сховатися під пальмовим листям.

— Тут немає синіх озер, не ростуть білі берези, не цвітуть терен і лісова груша, — відповів на те Цако.

— Але ж тут є джунглі, — нагадав Юнь.

— Ми тут у гостях. А дома нас виглядають діти. Дома найкраще. Якщо я не побачу наших золотих степів, я загину від журби та розпуки. — сказав Цако й додав: — Про це знає кожна перелітна пташка.

Усю весну, літо й осінь Юнь думав про сині озера, березові гаї, де літували його друзі шпаки, і ніяк не міг наважитися сказати своїм родичам про заповітну мрію — полетіти з Цако у вирій і побачити золотий степ, без якого не може жити крапчастий птах.

Коли нарешті шпаки повернулися, Юнь сів біля Цако і почав розпитувати:

— Скажи, Цако, чи зміг би я з Еолою перелетіти через три моря?

— А чом би й ні? — здивувався Цако. — Ластівки ж он літають.

— Добре тобі казати, — зітхнув Юнь і похнюпливо опустив свою білу голівку з чорними довгими смужечками. — Тобі легко, бо ти знаєш дорогу, а я, окрім теплого берега, ніде не бував, нічого не бачив.

— Летімо разом, — запропонував Цако.

— А нас пропустять у країну беріз і синіх озер?

— Для птахів нема кордонів, — засміявся Цако. — Але у кожного є своя батьківщина. Без неї не проживеш.

— Я народився в Африці, — сказав Юнь. — Як же мені її покидати? Можливо, я вже ніколи не знайду зворотньої дороги до нашої пальми на березі теплого океану.

— Ми тебе проведемо, адже ми знову повернемося зимувати, — заспокоїв Цако. — Якщо надумав летіти, то приходь з Еолою на нашу галявину, де ми пробуємо крила.

Юнь подякував Цако і сказав:

— Тільки ж гляди не передумай, а то нас родичі засміють.

— Не передумаю, — запевнив Цако і полетів до своєї зграї.

II

Якось уранці, коли інші ремези ще спали, Юнь та Еола вирушили з шпаками у невідомий для них переліт. День летять, другий летять, а внизу — все ті ж пальми.

— Коли ж будуть холодні моря? — запитав Юнь у Цако.

— Десять днів ти бачитимеш океан, пальми і джунглі, — пояснив Цако. — Зараз ми летимо вздовж берега океану.

Минуло десять днів. Уся зграя всілася на вершечках дерев і задивилася на пустелю з жовтим гарячим небом.

— Будьте дуже уважні, — попередив ремезів Цако. — Я чую дихання циклону. Не відставайте від зграї.

Повіяв теплий вітерець, небо вкрила сива мла. Цако гукнув ремезам, щоб ставали на крило, і разом зі зграєю піднісся вгору. Політ був такий стрімкий, що в Еоли запаморочилася голова.

— Еоло! — гукнув їй навздогін Юнь, але перед його очима разом з Еолою майнули шпаки й зникли в жовтодимучому небі.

Юнь забув скласти крила, як зробили це шпаки, і вітер жбурляв його то вгору, то вниз і мало не розбив об верхівку дерева. Тоді Юнь зібгався в клубочок і відчув, що теж, мов куля, летить крізь жовту спеку. Яких тільки страхів натерпілися Юнь з Еолою, але тим більшою була радість, коли вони разом з Цако та іншими шпаками зібралися на березі Чорного моря.

— Я думав, що вітер розвихрить нас по пустелі, — сказав Юнь, голублячи крилом свою Еолу.

— Головне — не злякатися, — сказав Цако і глянув на Юня. — Тепер ми вже дома. Відпочинемо, а через кілька днів нас зустрінуть діти з новими шпаківнями.

III

Еола не наважилася спитати у Цако, чи можна і їм з Юнем поселитися в новому будиночку. Тому як тільки прилетіли в березовий гайок, що ріс над берегами маленького й глибокого озера, Еола почала мостити гніздо на розгіллі старої берези.

Наступного дня пройшов холодний дощ, і ремези всю ніч протремтіли в благенькому гніздечку.

— Де ж обіцяні золоті поля? — запитала вранці в Юня Еола.

— Не знаю. Треба довідатись у Цако.

— Так і замерзнути можна, — мало не плаче Еола. — Можна б повернутися, але без шпаків ми не знайдемо дороги додому...

Уранці здивовані діти побачили незнайомих птахів з білими голівками й тоненькими гострими дзьобиками.

— Що це за птахи? — запитали у Цако.

— То ремези. Юнь і Еола. Вони прилетіли з Африки. Тяжко їм тут: весна холодна, а ремези звикли жити в теплі, — пояснив Цако.

— Ми їм допоможемо, — сказали діти й почепили на березову гілку незвичайне гніздечко для ремезів з вовняної рукавички.

Еолі сподобалася ця затишна хатинка. У ній було тепло й м'яко, а ремезенята зможуть в ній колисатися, мов на гойдалці.

Наступної весни, коли Еола і Юнь знову прилетіли в країну золотих степів, вони вже не знайшли на березі своєї вовняної рукавички.

Розпу́ка — безнадія, відчай, розпач.
Циклóн — сильна буря, ураган.
Мла — темрява, імла, мряка, морок.

— Що ж ми будемо робити? — занепокоївся Юнь. — Цако загинув під час циклону, і нема кому підказати дітям, щоб вони подарували нам нову рукавичку.

— А нам і не треба нічиєї допомоги, — похвалилася Еола. — Ціле літо я не марнувала часу, а вчилася плести свою ремезову рукавичку.

— З вовни? — запитав засмучений Юнь, бо не знав, де дістати такого білого теплого прядива. — Чи не краще нам повернутися додому? Тепер я теж запам'ятав дорогу.

— Ні, — відповіла Еола. — Коли загинув Цако, я дала обіцянку назавжди залишитися на його рідній землі, де так багато квітів і добрих допитливих дітей. Почнімо ж плести своє гніздечко!

Юнь приносив Еолі довгі м'які ниточки з льону та конопель, збирав у полі білий пух, а мудра Еола плела й плела свою ремезову рукавичку під весняну музику шпачиних голосів.

1. Про кого ця казка?
2. Як жилося птахам в Африці?
3. Чому Цако щороку повертався на Батьківщину?
4. Яка заповітна мрія з'явилася в Юня? Хто допоміг її здійснити?
5. Перекажи уривок, в якому йдеться про переліт птахів.
6. Чому ремезам спочатку було важко жити на Батьківщині Цако? Хто їм допоміг?
7. Знайди опис ремезів. Що ти ще можеш сказати про цих пташок?
8. Добери до кожної частини назву.

Володимир Коломієць

Новина із засторогою

Ремези сплели в гіллі
Рукавичку-хату...
Скоро-скоро вже малі
Будуть пташенята!

Не скрадайтеся ніхто —
Навіть і скраєчку...
Птахи кидають гніздо,
Як торкнеш яєчка!

- Чому не можна чіпати пташині гнізда?

Дмитро Куровський

Ой ремезе невеличкий

Ой ремезе невеличкий,
Сплети мені рукавички,
Готовії, пуховії —
На морози зимовії.

А ти, одуде чубатий,
Навчи мене в дуду грати,
Та красиво,
Жалісливо —
Дудариком хочу стати.

1. З якими проханнями звертається поет до пташок?

2. Назви слова-звертання. Як вони виділяються в усному та писемному мовленні?

3. Звернися до когось із пташок чи звірят зі своїм проханням чи побажанням. Запиши їх до зошита чи в книжку-саморобку, дібравши відповідний заголовок.

Любов Голота

Хто в хатці живе?

Побачила вчора й злякалася трішки:
На спині-хатина, під стріхою — ріжки.
Ті ріжки ворушаться, наче антени,
І вказують шлях із хатини до мене!
— Хто ж мешкає в ній — риба, птиця чи звір?
Ой, краще швиденько заскочу у двір,
Сховаюсь отут, за кущами малини,
Дивитися буду на дивну хатину:
Чи їздить, чи ходить, колеса чи ніжки?
Та в хатці злякались — сховалися ріжки...
Я довго сиділа в малині зеленій,
Дивилась на хатку, а хатка — на мене.

1. Ти здогадався, хто в хатці живе?

2. Пригадай все, що ти знаєш про равликів. Розкажи.

3. Придумай веселу казочку про равлика. Добери до неї назву. Запиши казочку до зошита чи в книжку-саморобку.

Микола Сингаївський

Чи знайдеться в Україні ліс, у якому б не зустрічалася вам білка? Певне, немає такого лісу, в якому б не водилося це миле звірятко.

Де лісова гілка — там і білка. Восени в білки особливо багато клопоту. Треба запастися горіхами, жолудями, шишками. Дупло вимостити, втеплити, впорядити, замаскувати.

Пізніше, коли на землю впадуть заморозки, їй треба міняти шубку. Білка скидає перед зимівлею руду шерсть, одягаючи сіру, теплішу, м'якішу, пухнастішу шубку.

Ще завіють сніги, загудуть завірюхи. Білка сховається в дуплі, вкриється пухнастим хвостом і чекатиме відлиги. А доки не чути заморозків, білка розважається.

Чи знаєте ви осінні білчині ігри? Граються білки в хованки...

Сковзне промінь по дереву — білка за ним. Промінь на гілку — білка за променем. І не стомиться білка-стрибунка. І не прощається з осінню.

Листок за листком — осінь кружляє понад землею.
Білка безжурно в хованки грає. Білка на зиму горіхи збирає.
Грається променем, грається листом.
Не розлучається з нашим дитинством.

Безжу́рно — весело.

1. До якого типу належить цей текст – розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.

2. Із скількох частин складається текст? Перечитай зачин і кінцівку.

3. Добери до тексту заголовок.

4. Чи можна переказати оповідання за таким планом. Чому?
а) Білчині ігри.
б) Нова шубка.
в) Миле звірятко.
г) Осінні клопоти.

5. Розташуй пункти плану в такій послідовності, щоб він відбивав розвиток подій у тексті. Запиши. Перекажи текст за відновленим планом.

6. Склади опис білочки і введи його в свою розповідь.

Наталя Забіла

Хатинка на ялинці

(Казка)

Там, де сосни та ялинки
у лісочку стали в ряд,
скаче білка-сіроспинка,
закликає всіх звірят.
Сіра спинка, довгий хвостик,
по деревах — плиг та плиг!

— У свою хатинку в гості
я сьогодні кличу всіх!
У моїй малій хатинці,
на ялинці між гілок,
наготовлено гостинців
для звіриних для діток!
Полетіла швидко бджілка,
понесла усім листи:
„Всіх обідати до білки
дуже просимо прийти”.
І, почувши цю новину,
по вечірній по росі
у хатинку на ялинку
поспішали гості всі:
снігурі дзвінкоголосі,
гостродзьобі дятелі,
павучки,
бджілки та оси,
і розкошлані джмелі,
і роззява —
чорна гава,
і зайчата-стрибунці,
і гладка зелена жаба,
і веселі горобці.
Ось нечутно,
непомітно
поспішає сірий кріт,
щоб до білки-сіроспинки
не спізнитись на обід.
І жуки,
жуки злетілись —
музиканти-сурмачі,
клишоногі, твердокрилі
усачі
і рогачі
Сіроспинка всіх вітає,
сіру лапку подає,
ще й до столу закликає,
ще й гостинці роздає...

1. Чи сподобалася тобі казочка? Чим саме?

2. Що хотів підкреслити автор, вживаючи такі вислови: „снігурі дзвінкоголосі”, „гостродзьобі дятелі”, „зайчата-стрибунці”?

3. Як поетеса зображує інших звірят? За якими ознаками вона їх змальовує?

4. Спробуй і ти дібрати влучні слова для опису лисички, сороки, синички, мишки.

Костянтин Наріжний

Ощадливий дрізд

Якось узимку я глянув у вікно й застиг від несподіванки: на гілці горобини гойдався красивий сірий птах. „Хто ж це?” — роздумував я. Птах почав клювати мерзлі ягоди, і я здогадався — то дрізд-горобинник! Та він раптово зник. Лише хвилин через десять знову ласував примороженими плодами. Затамувавши подих, я стежив за кожним його рухом. Одне мені, щоправда, не сподобалось — як дрізд не по-хазяйськи розтринькував ягоди: одну проковтне, іншу відкине, і так, поки не втамував голод.

Я ще тоді подумав: коли так ягідками смітити, нічим буде і до весни дожити. А йому хоч би що, вісім ягід з’їв, вісім додолу кинув. І щоб, бува, інші дрозди не зазіхали на його рясну горобину, він

усе перелітав на протилежний кінець двору... і всім своїм виглядом показував пташкам: нічого сюди літати, сам сиджу голодний і холодний...

Але коли сонце пригріває, сніг під горобиною підтає, осідає, то ті ягідки, які дрізд кидав на землю, з'являються на світ цілі-цілісінькі, наче щойно з гілки зірвані.

Засти́г — завмер.
Розтри́нькував — *тут*: розтрачав, розкидав.
Поки не втамував голод — поки не наївся досита.

Значить, дрізд-горобинник не смітив ними, як мені спершу здалося. Він ощадливо тримав їх у снігових заметах, аби було що їсти пізніше. Розумна пташка!

1. Чи згодний ти з назвою оповідання? А, може, тобі хотілося б назвати його якось інакше? Запропонуй варіанти своїх заголовків.

2. Визнач, до якого типу належить цей текст. Доведи, що не помиляєшся.

3. Від чийого імені ведеться розповідь?

4. Спробуй передати зміст тексту від третьої особи однини: замість *я* підставляй у реченнях слова: *автор*, *він*, *йому*.

Наталя Забіла

Про півника та курочку і про хитру лисичку

(Казка)

Були собі півник та курочка.

Набридло їм дома сидіти, і пішли вони мандрувати по світу.

Ось ідуть вони зеленим гаєм, навколо вітрець кущі колихає, на кущах зеленіє свіже листячко, а між ним ягідки, як червоне намистечко. От курочка й каже:

Півник-когутик,
зламай мені прутик,
з зеленими листочками,
з червоними ягідками.

Тільки півник хотів зламати, а з-під куща зайчик із своєї хати:

— Хто-хто тут ходить по моєму гаю? Хто-хто мої кущики ламає?

Злякався півник:

— Ходім, каже, далі. Тут якісь звірі живуть небувалі, і вуха в них довгі, і самі вони сірі. Мабуть, це дуже страшні звірі.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітрець кущі колихає. На кущиках горішки і зелене листя.

А курочці дуже хочеться їсти.

От вона знову і просить:

Півник-когутик,
зламай мені прутик,
де листя зеленіше,
де горішки рясніше.

Тільки намірився півник зламати, а з дерева білочка із своєї хати:

— Хто-хто тут ходить по моєму лісі? Хто гілки ламає на моєму горісі?

Злякався півник:

— Ходім краще далі. Бачиш, які тут звірі зухвалі. І вуха в них китицями, і хвіст пухнастий. Мабуть, хочуть на нас напасти.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітер дерева колихає, під деревами рясна травичка, а на деревах листя й смачні кислички. А курочка вже не може терпіти, почала півника знову просити:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
хоча б невеличкий,
хоч дві кислички!

Насмілився півник, почав ламати. Аж тут лисичка виходить з хати, така ласкава, розпушила хвостик:

— Ах, прошу до мене в гості! Ось відпочиньте в моїй хатинці — у мене є тут для вас гостинці, найкращі яблучка, смачні горішки. У вас, напевно, стомились ніжки, бо ви далеко йшли по гаю. А я давно вже на вас чекаю.

Півник та курочка дуже зраділи:

— Ой, які ж тут звірі хороші та милі!

А хитра лисичка міркує собі: „Це ж мені буде добрий обід”.

Ось дала вона їм гостинців, лишила їх у своїй хатинці, а сама побігла по вовка — сусіду, щоб запросити його до обіду.

Півник і курочка добре поїли і відпочили і так звеселіли, що півник навіть почав співати.

Тут саме зайчик біг мимо хати. А зайчик насправді був дуже добрий.

— Ти, — каже, — півник, занадто хоробрий. Хіба ти не знаєш цієї лисиці? Ось буде тобі за оті кислиці!

А півник та курочка не ймуть йому віри:

— Та тут же такі хороші звірі!

Коли це білочка — плиг та плиг. І враз у віконце побачила їх. А білочка теж була зовсім не зла.

— Тікайте, — каже, — швидше з цього кубла. Бо ця лисиця страшна та хижа, вона вас обох заріже.

Тут виглянув півник на подвір’я, а на подвір’ї — куряче пір’я...

— Ой, ой, треба й справді мерщій тікати!

А вже лисиця йде до хати, і вовк за нею, страшний та хижий. Іде й радіє, що буде їжа.

Тільки стали вони на поріг, а півник та курочка в віконце — плиг! Та під кущами, під деревами, та рясноцвітними муравами — мерщій додому! Та ледве встигли!..

А вовк з лисицею бігли, бігли — та не знайшли під кущем і сліду. І залишилися без обіду.

Зухва́лий — той, хто не виявляє до інших належної уваги; нахабний.

1. До слів *набридло, мандрувати, гостинці, мерщій* доберіть слова, близькі за значенням.

2. Назви дійових осіб казки. Визнач серед них позитивних і негативних.

3. Знайди і прочитай усе про позитивних осіб, потім – про негативних.

4. Прочитай усі три прохання курочки. Скажи, чим кожне з них відрізняється.

5. Чому півник і курочка не могли зразу повірити зайчикові та білочці, що лисиця є не такою, якою була при першій зустрічі?

6. Як ти гадаєш, для чого письменниця розповіла нам цю казку?

Зайчику, зайчику

(Народна дитяча гра)

Зайчику, зайчику, мій братчику,
Не ходи, не топчи городчику!
Не ходи, не топчи рутки-м'ятки,
Бо моя рутка, як баламутка,
Бо моя м'ятка, як паніматка.

Баламу́тка — жінка веселої вдачі.
Пані́ма́тка — ввічлива форма звертання до господині, хазяйки дому.

Зайчичок, зайчичок прибігає,
Ніжкою ніжки прибиває.
Якби-то набито ніженьки прибито.
З калинового лугу вибирай пару другу.

1. З якими словами звертаються учасники гри до зайчика? Про яке ставлення – добре, ласкаве, ніжне чи зле, грубе – це свідчить?

2. Назви інші пестливі слова, що вживаються в цій грі.

Костянтин Ушинський

Гуси

Василько побачив ключ диких гусей, що летіли високо в небо.

Василько. Чи можуть так само літати наші свійські гуси?

Батько. Ні.

Василько. Хто ж годує диких гусей?

Батько. Вони сами шукають собі поживу.

Василько. А взимку?

Батько. Як тільки настає зима, дикі гуси відлітають од нас у теплі краї, а навесні повертаються знову.

Василько. Але чому свійські гуси не можуть літати так само добре й чому не відлітають вони від нас на зиму в теплі краї?

Батько. Бо свійські тварини втратили вже трохи колишню спритність і силу, і чуття в них не такі тонкі, як у диких.

Василько. А чому ж так сталося з ними?

Батько. Тому що люди про них піклуються і відучили їх користуватися їхніми власними силами. Із цього ти бачиш, що й люди повинні старатися самі робити для себе все, що тільки можуть. А діти, які покладаються на послуги інших і не привчаються самі робити для себе все, що можуть, ніколи не будуть сильними, розумними й спритними людьми.

Василько. Ні, тепер я старатимуся сам усе робити для себе, а то ще й зі мною, чого доброго, може статися так само, як і з свійськими гусьми, що розучилися літати.

1. Пригадай, що таке діалог.

2. Уважно перечитай розмову батька з сином. Що цікавило хлопчика?

3. Що йому на це відповів батько?

4. Який висновок зробив для себе Василько?

5. А що ти робиш для того, щоб бути сильним, розумним і спритним?

☺ *Усміхнімось!*

Михайло Стельмах

Гусак

Наш гусак піднявсь на кладку,
Став, як завше, на зарядку.
Повернувся вліво, вправо,
Чітко робить вільні вправи.

От зробив гусак зарядку
Та й у річку — бух із кладки —
Миє крила, чистить лапки.
Каже качур: — Так-так-так,
Фізкультурник наш гусак.

Богдан Лепкий

Коник-стрибунець

Пильний коник-джигунець
Зробив скрипку із крилець
Та й ну собі грати,
Літо вихваляти.
Трілі, трілі, трілілі,
Маю скрипку на крилі.

А мурашка не така,
Не гуляла гопака,

Лиш про зиму дбала
І харчі збирала.
На те й розум Господь дав,
Щоб про завтра пам'ятав.

Аж минули теплі дні,
Полили дощі дрібні.
Сонце пізно сходить
І скоро заходить.

Ні травиці, ні листків,
Коник з голоду зомлів.
Напівмертвий, півживий
Він застукав до дверей:

— Мурашко, нанашко,
Ґаздинечко, свашко, —
Трілі, трілі, трілілі,
Дай щось їстоньки мені.

А вона йому на те:
— От, базікаєш пусте!
Навесні і вліті
Ти блукав по світі.

Натерликався тірлі,
Затанцюй тепер собі!

Візьми до уваги! Байка — це невеликий, часто віршований твір, що містить повчальний висновок.

1. Яким змальовується в байці коник?
2. А мурашка?
3. Яку пораду дала мурашка коникові?
4. Знайди в байці повчальні висновки і поясни їх.
5. Вивчи байку напам'ять.
6. Підготуйтеся до читання байки в особах.

Прислів'я і приказки

Тяжко тому жить,
хто не хоче робить.

Зробив діло — гуляй сміло.
Більше діла — менше слів.

Три хлібини

(Народна притча)

Один ще не зовсім старий чоловік щодня купував у магазині три хлібини.

— Скажіть, добродію, навіщо ви щодня берете три хлібини? У вас сім'я дуже велика? — з цікавістю запитав продавець.

— І так і ні... — відповів чоловік. — Розумієте, одна хлібина щодня потрібна нам, другу — позичаю, а третьою виплачую свій борг.

— Цього я не можу зрозуміти! — покрутив головою продавець.

— Не може бути, щоб людина одночасно позичала комусь і виплачувала свій борг!

— А розуміти тут нічого! — сказав чоловік. — Одну хлібину ми самі з'їдаємо, другу дітям даємо в борг, позичаємо, а третю своїм батькам віддаємо: цим свій борг сплачуємо.

Візьми до уваги! Прúтча — твір повчального характеру, змістом близький до байки.

1. Чого не міг збагнути продавець?
2. Що йому відповів чоловік?
3. Чому навчає нас ця притча?

Олена Пчілка

Дивна хатка

Іду я та й іду,
аж стоїть хатка на льоду:
Сама книшова,
стріха цибульова,
млинцем зачинена,
ковбасою защепнена,
салом замикана.
маслом запечатана.
Лизнув я масла — відпечаталось,
гризнув ковбаси —
відщепнулося,
над'їв млинця — відчинилося.
Увійшов я в хатку,
скинув сиву шапку, —
аж там таке, матінко, яке!
Яєчня шкварчить,
тоненько пищить,
а пироги вбоки,
вареники вскоки,
по столу гасають,
гопки витинають!
У миску влітають,
в сметані потопають!
Я ж над ними ласку мав,
по одному витягав,
у бездонний глечичок складав.
А яєчня все шкварчить
та тонесенько пищить!
Мусив її рятувати,
на стіл з печі добувати;
як став її викладати,
перестала вона грати —
і шкварчати, і тонесенько
пищати!
Так мені трапилося
у тій хатці на льоду, —
пішов же я веселенький,
співаючи "ду-ду-ду!"
і смішная, і втішная
тая хатка на льоду!

Книш — хлібний виріб.
Гасáти — бігати щодуху.

1. Чи сподобався тобі жартівливий вірш української письменниці? Чим саме? Що в ньому казкового?
2. Що то за „бездонний глечик", куди складав вареники хлопчик?
3. Навчись виразно читати вірш. Вивчи напам'ять ту частину його, яка тобі до вподоби.
4. Пригадай, які ще твори Олени Пчілки ти читав.

Нехайло

(Українська народна казка)

Жив чоловік на прізвище Нехайло. Дістав він у спадщину виноградник. Весною пішов Нехайло на виноградник подивитися, що там робити треба.

Подивився та й каже:

— Завтра візьму сапу і всю траву виполю. — І пішов додому.

А на виноградинку, в траві, був виводок маленьких лисенят. Як почули це лисенята, перелякалися. Прийшла стара лисиця, а лисенята до неї:

— Мамо, — кажуть, — приходив якийсь дядько і казав, що завтра прийде і всю траву виполе. Тікаймо!

Лисиця-мати каже:

— Сидіть спокійно. Це господар цього виноградника. Я його знаю. Він не скоро прийде.

Минуло чимало часу. Приходить Нехайло на виноградник із сапою. Дивиться — бур'ян по пояс. Почухав потилицю.

— Ех, — каже, — тут сапою нічого не зробиш. Піду додому, візьму косу.

Лисенята почули — та до матері:

— Мамо! — кричать. — Тікаймо! Знову приходив той чоловік. Пішов додому по косу. Поріже нас.

— Грайтеся і нічого не бійтеся, — відповіла лисиця.

Минуло ще місяців зо три. Приходить Нехайло вже з косою. Спробував косити, коса не бере. Подумав Нехайло та й каже:

— Спалю бур'ян. Піду візьму сірники.

— Тепер тікаймо, — сказала стара лисиця, — це він зробить!

1. Чому лисиця і після перших, і після других відвідин Нехайла була спокійна за долю своїх лисенят?

2. А чому після третього приходу Нехайла на виноградник лисиця вирішила, що їй з дітьми загрожує небезпека?

3. Як ти гадаєш, чому казка має таку назву?

4. Хто висміюється в цій казці? Які ще казки про ледарів ти знаєш?

5. Прочитайте казку в особах.

Прислів'я і приказки

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Не вір словам, а вір справам.

Дністер

(Легенда)

Знаєте, чому наша річка Дністром називається? Ні? А я вам розкажу. Про це чула від старих людей.

Колись у давнину тут, де Дністер зараз, протікав собі маленький безіменний струмок, а вздовж нього подекуди люди жили. Були серед них мисливці, хлібороби. І вели вони свій незвичайний календар. Чи то сіяти треба було, чи свята якогось чекали, то щоб не збитися з ліку, вони кожен день позначали на піску, що був на березі струмочка, позначками. Що не день, то нова позначка. По тих позначках вони знали, скільки днів залишилося, наприклад, до весни...

Але одного разу струмок розлився своїми водами на довколишні поля і затопив береги. Коли ранком вода спала, вийшли люди на берег, а їхніх позначок на піску нема.

— Хто дні стер? — бідкались люди і самі собі відповідали:

— Та хто?! Струмок дні стер.

З того часу і стали називати струмок, який дні стер — Дністер.

Тепер це вже не струмок, а велика річка. А бере вона початок аж у самих Карпатах з-під могутнього дуба, де вода пробила одного разу дно і б'є угору фонтаном вище того дуба.

Візьми до уваги! Леге́нда — народне оповідання про якісь події чи життя людей з елементами казковості.

1. Прочитай текст напівголосно. Знайди в ньому зачин.

2. Який уривок може стати відповіддю на запитання, поставлене в зачині?

3. У чому ти побачив незвичність календаря мисливців і хліборобів?

4. Хто з вас знайде і найшвидше прочитає найдовше тут речення, найдовше слово?

5. До яких слів тексту можуть бути близькими за значенням такі слова: *помітки, без імені, виток, зрідка, мав назву, ждали, зійшла*?

Хитрий півень

(Українська народна казка)

Півень, тріпочучи крилами, злетів на пліт і почав на все горло кукурікати. З сусіднього лісочка підкралася лисичка.

— День добрий! — гукнула вона. — Почула, як ти гарно кукурікаєш. Чудовий у тебе голос. Тільки не знаю, чи вмієш ти так співати, як співав твій батько.

— А як же співав мій батько?

— Він на одній нозі ходив по плоту і, заплющивши одне око, так гарно кукурікав, що й ну...

— І я зможу! — сказав півень, випрямився, заплющив око і почав кукурікати.

— А чи зможеш ти стояти на одній нозі і, заплющивши очі, співати?

— Зможу! — крикнув півень.

Та тільки заплющив він очі, як лисиця підскочила і схопила його.

Понесла лисиця його в ліс і хотіла вже з'їсти, а він і каже:

— Твоя мати не так робила!

— А як же вона робила? — спитала лисиця.

— Схопивши півня, вона, перш ніж розірвати його, мала звичку співати.

— Я вся вдалася в матір! — промовила лисиця.

Заплющивши очі, вона почала щось шепотіти.

Півень тільки цього й чекав: змахнув крилами, злетів і сів на дерево.

— Ось тобі й маєш, півень мене перехитрив, — облизавшись, промовила лисиця, зітхнула і голодна подалася в ліс.

Людмила Крюкова

Дятел і дуб

Підлетів Дятел до Дуба.

— Тук-так-так, здоров був, Дубе!

— Здоров, Дятлику! Чом же ти з іншими птахами у вирій не відлетів?

— А навіщо мені відлітати? І тут харчу вистачить. Ось у тебе під корою... тук-тук... короїдів... тук-тук... скільки...

— А морози?

— Що морози? Я їх не боюся! Було б узимку вдосталь комах у повітрі, то й ластівки б від нас не відлітали. Було б зерняток досить на снігу, — і зяблики тут би зимували. По гілляках... тук-тук... так настрибаєшся та між дерев налітаєшся, що аж гаряче стане.

— А вночі?

— Для ночівлі в мене є тепле дупло. Підлога й стінки в ньому мохом застелені. І спати добре, і від негоди сховатися можна. А от ти, Дубе, як перезимуєш? Листя он холодний вітер увесь час шарпає, і на гілля всю зиму студінь така.

— Аге ж, листя у мене вже відслужило свою службу. Більшість листків попадала, а сухе, мертве висить. На гіллі й на стовбурі я кору втеплив, у стовбур і в коріння запаси відклав. Мені небагато треба. Ти літатимеш, а я вдень і вночі спатиму цілу зиму.

— А ти не помреш?

— Ну що ти! Навіть дихатиму. Бачиш, плями на гілках!

— Бачу, бачу!

— Крізь них я злегка дихаю. А коріння моє у глибині, де земля не промерзає ніколи, посмоктує водичку потроху навіть і взимку. Пристосувався я до всього. Перезимую! А ти навідуйся до мене. Багато всякої комашні лазить по мені влітку.

— Так, так. І зараз по щілинах сидять. Тук-тук... Навідаюсь, навідаюсь.

— Та синичок, будь ласка, до мене надішли, щоб найтонші гілочки оглянули. Не очистять узимку мене від комашиних яєчок та іншої нечисті, зустріну я весну весь загиджений.

— Надішлю, не турбуйся. Спи спокійно!

— Я вже засинаю, друже мій!

Харч — їжа.
Ша́рпає — зриває.
Сту́дінь — холод.
Не́чисть — тут: жучки, личинки, гусінь.
Загі́джений — не доглянутий.

1. Коли відбуваються події в казці? Чому ти так думаєш?

2. Яку відповідь дав Дятел Дубові на його запитання? Зачитай.

3. За якої умови не відлітали б у вирій ластівки та зяблики?

4. Що допомагає Дубові пережити зиму, щоб не загинути?

Михайло Стельмах

Дятел

По рецепту на базарі
дятел вибрав окуляри,
натягнув собі на ніс,
полетів трудитись в ліс.
У осінню хмуру пору
хитрий жук зашивсь під кору.
Дятел глянув, сів на сук,
носом тук — і згинув жук.
От які-то окуляри
вибрав дятел на базарі!

- Поясни значення таких слів і висловів: *„натягнув на ніс", „полетів трудитись", „зашивсь під кору", „згинув жук".*

Олександр Підсуха

Хвалилися гриби

Боровик

Я, гриб-боровик,
Маскуватися звик.
Мусиш ліс обійти,
Щоб мене ізнайти.
Хто не вміє нас шукати,
Тим адресу можу дати:
Ми і в лісі, й на галяві,
Корінь білий, верх смаглявий.

Опеньки

Ми опеньки.
Ніжки тоненькі.
Шиї, мов цівки.
Круглі голівки.
А як більші виростаєм, —
Парасольки розкриваєм.

Лий, дощику, лий!
Нам ти не страшний.
І на пні, й коло пня
Нас велика рідня.
Простягай-но рученята,
Устигай лише збирати.

Маслюки

Ми – маслюки, жовто-бурі шапки,
Ростемо там, де глиця,
Під соснові залазим шишки,
Любим запах живиці.
Нас збирають старі і малі,
Маринують і смажать.
Тільки з'явимось десь на столі
Нас одразу завважать.
Більш смачних ви не знайдете страв.
Ледацюга – хто нас не збирав.

Грузд

Я — грузд, у землю вгруз
Заледве не по шию.
Ще зовсім карапуз,
А вже сомбреро шию.
По-нашому, це бриль,
Низенький та крислатий.
Від сонця і дощу
Він буде захищати.

Підосичник

Я — гриб грибів. Я — підосичник.
Найбільший в лісі симпатичник.
До мене не ідуть — біжать.
Покласти в кошика спішать.
А шапка в мене, глянь, яка!
Як у гриба-боровика,
Лише з різницею тією,
Що верх червоний у моєї.

Підберезник

Я — підберезник, гриб-чудесник,
Люблю я дух березняка.
Хто покуштує, не пожалкує —
Не гірший від боровика.

Сироїжка

Я — сироїжка, біла ніжка.
У різний колір чепурюсь.
Така тендітна, така я ніжна,
У руки візьмеш — і кришусь.

1. До поданих слів добери близькі за значенням: *карапуз, симпатичний, кришитись, чудесний, апетитний.*

2. Чи зможеш ти пояснити, чому гриби мають такі назви?
Міркуй так: маслюки – на дотик немов змащені маслом; опеньки – ростуть коло пеньків...

3. Чи всі з названих грибів їстівні? Доведи правильність своєї думки.

4. Склади і запиши опис одного з грибів (який тобі до вподоби).

Диво-край

Ганна Черінь

Рідна хата

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі,
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти.

Є з усіх одна країна,
Найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
Нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...

1. Якими почуттями ти перейнявся, прочитавши вірш?
2. Чим нам, українцям Молдови, люба Україна?

Віктор Терен

Не забудь!

Ще малий, але ж сміливець! —
сам біжить у гай...
Ти, мій хлопче, українець —
Те запам'ятай.

Вирина стежина рідна
З теплої трави...
Мати наша — Україна,
Не забудьте ви!

Ще мала, а по барвінок
Вже ходила в гай...
Ти, дівчатко, українка —
Теж не забувай.

Вирина́ — раптово, несподівано з'являється.

1. Поміркуйте на тему: „Наша мати – Молдова, наша праматір – Україна".
2. Як ви гадаєте, чому не треба забувати, що всі ми – українці?

Іван Франко

Наші предки

У дуже давні часи Україна не була такою, як тепер. В ній не було гарних міст і сіл, не було пошти, залізниць, літаків, фабрик та заводів. На півночі України були дуже великі простори землі, вкриті густими лісами, озерами, річками й болотами. А на південь — широкі степи, де росла така велика трава, що весною людина могла сховатися в ній з головою. Навесні ця трава зеленіла й цвіла, а влітку жовтіла й висихала.

На тих широких просторах жило велике плем'я людей, які звали себе слов'янами, що були нашими предками. Це велике плем'я слов'ян складалося з різних менших племен.

Спочатку слов'яни не мали своєї держави, і кожне плем'я жило окремо своєю громадою. Громада вибирала собі старшого, що звався князем. Князь керував усіма справами в мирний час і військом під час війни. Кожна громада мала своє місто. Місто було обгороджене.

Чому наші предки обгороджували свої міста? Бо з далеких степів нападали на наші землі чужі дикі люди, що грабували й руйнували наші міста й села. В обгородженому місті було зручніше від них боронитися.

Наші предки були хоробрі й уміли воювати: цього навчила їх небезпека від ворогів і диких звірів. З боягузів люди сміялися, хоробрих поважали і складали про них пісні.

Слов'яни вірили в різних богів. Найстаршим богом був у них Перун, бог грому. Якщо небо вкривалося чорними хмарами і чути було грім, вони казали, що це Перун ходить по небу й кидає грім у недобрих людей. Інші боги керували вітрами, вогнем, морями тощо. Вірили вони й у бога сну, що посилає людям приємні чи неприємні сни. Слов'яни ставили своїм богам фігури з дерева або каміння й молилися до них. Були в них і менші боги: русалки, що жили в річках та озерах, лісовики — в лісах.

Слов'яни вірили, що кожний гість посланий від богів. Вони гостей частували й допомагали їм, чим могли. Жили слов'яни весело, любили танцювати, співати пісень. Землі було багато, й слов'яни дуже любили роботу на полі. Хоч і тяжко було рубати ліс і викопувати коріння дерев, але кожен намагався мати якнайбільше поля і сіяв на ньому збіжжя. В лісах було багато всякого звіра. У лісі, в дуплах дерев слов'яни розводили бджіл, а в річках ловили рибу. Слов'яни вивозили переважно хутро і шкіру до Греції й там міняли їх на зброю та тканини, на одяг, яких самі не виробляли.

Збі́жжя — тут: хлібні злаки.

1. Якою була Україна в давні часи? Дай відповідь словами тексту.
2. Хто були наші предки? Якими вони були?
3. Розкажи про древні міста слов'ян.
4. В яких богів вірили наші предки?
5. Чим займалися древні слов'яни?

Роде наш красний!

(Українська народна пісня)

У лузі калина, у лузі червона
хорошенько цвіте.
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося, признаваймося,
не багацько ж нас є.

Червона калина — то наша родина,
хорошенько цвіте.
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося ж, признаваймося ж,
не багацько ж нас є.

А перший цвіточок — то рідная мати,
хорошенько цвіте...
Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося, признаваймося,
не багацько ж нас є...

- Чому, на твою думку, народ закликає кожну родину бути не тільки красною – гарною, доброю, а й дружною? Доведи це.

Калина

(Легенда)

Це було в той час, коли на Русь нападали орди татарські.

Одного разу в одному українському селі було весілля. На нього прийшло дуже багато вродливих молодих дівчат. І коли весілля було саме в розпалі, на село напали татари. Завойовники побачили цих красунь і почали ловити їх, щоб продати в Царгороді. Дівчата, щоб не потрапити в неволю, почали тікати на болота і там потопились.

В ро́зпалі — у стані найвищого напруження, найповнішого вияву.
Ца́ргород — назва Константинополя, сучасного Стамбула.

На тому місці, де загинули українські дівчата-зірки, виросло дуже багато кущів калини. І з того часу дівочу вроду порівнюють з калиною. Про цей чарівний кущ складено безліч пісень, віршів і приказок.

1. Коли відбулася подія, описана в легенді?

2. Як і чому загинули красуні-дівчата? Які кущі виросли на тих місцях?

3. Згадайте, які пісні, загадки, прислів'я про калину ви знаєте.

Богдан Чепурко

Калинонько-Вкраїнонько

У нашому лузі
Сталася новина —
Зацвіла біленьким цвітом
Червона калина.

Калинонько-Вкраїнонько —
Божа наречена,
Поклонилась тобі в пояс
Травичка зелена.

Защебечи, соловейку,
З гілочки тоненько —
Покоти мені колечка
На весь світ біленький!

Ой калино, калинонько —
Листячко зелене,
Цвіте твоє біле личко
Для мене, для мене.

1. Зроби висновок, чому калина стала символом України.

2. Чи росте калина у вашому краю?

Леся Храплива

Вишивані квіти

Було це давним-давно на нашій славній Україні. Жили в городі Чернігові брат із сестрою. Брат називався Яромир, а сестра Доброслава.

Яромир був лицар. Коли виїздив, бувало, із двору в степ на білому коні, в блискучій зброї, попереду війська свого, то здавалося, що сонце ясніше світить і буйна трава степова до ніг стелиться.

На вулицях города всі з пошаною вступалися Яромирові з дороги, бо знали, що як тільки виїде в чисте поле, як тільки махне мечем, то горе буде поганим половцям. Не було лицаря над нього. А найбільше боялись його половці у степах.

Та ось вирушив великий князь київський на лютих половців. Пішов з ним також Яромир із своїми дружинниками.

Пройшло багато днів, повертаються княжі вої і кажуть Доброславі:

— Із сумною вісткою прислав нас до тебе князь київський. Узяв лицаря Яромира живцем хан половецький у неволю. Повіз його в далекий степ половецький. Даремне старалися ми його догнати...

І заплакала Доброслава. А ранком, коли ще челядь спала, пішла у світ шукати свого брата.

Ще весело їй ішлося, поки проходила українськими селами. Тут люди радо її гостили, на ніч приймали та ще показували, куди їй у степи половецькі мандрувати. Ще не було їй важко, як вийшла у степи українські. Трава там така буйна-буйна, а квітів барвистих так багато, аж за очі беруть. А понад степом різної птиці зграї, і всі летять на схід. Пішла за ними й Доброслава, бо знала, що туди дорога до половців. Вийшла у степи половецькі, а там уся трава жовта, зів'яла, сонцем спалена. Ні квітів, ні пташок не видно. А сонце пече, і важко йти. Та не приставала Доброслава, а все спішила, щоб якнайшвидше до Яромира дістатися.

Довго вона блукала степом, уже з утоми та голоду ледве могла порушатися, аж ось стоять у степу гострокінчасті половецькі шатра. Підійшла вона ближче і стрінула сторожу половецьку. Посміхнулися злобно половці і повели її до свого хана.

А хан і справді держав Яромира у себе, замкненого в наметі. Щоразу питав його:

— Чи хочеш, лицарю руський, Яромире, мені на службу стати, разом зо мною русичів воювати? Дам тобі, чого лиш забажаєш, ще й за сина свого тебе прийму.

А Яромир відповідав:

— Не мила мені твоя служба, хане. Я — руський лицар, а русичі вірні до смерті своєму князеві та землі своїй. Не буду я задля твоїх багатств наші звичаї прадавні ламати.

І розлютився тоді хан дуже, казав замкнути Яромира в окремому шатрі, куди ні один промінчик сонця не заходив, і наказав його самою водою і сухим хлібом годувати. І мучився Яромир, чорнів та охлявав з кожним днем гірше. Вже здавалося, що він навіть кроку поступити не зможе. А все-таки, коли хан питав його знову, чи готов він князя свого зрадити, Яромир відповідав:

"Ні!"

Коли хан побачив Доброславу, задумав їй з помсти великого болю завдати. Він сказав:

— Є у нас лицар Яромир, та не хоче він ні бачити, ні знати сестри. Він уже до половців пристав і давно забув про Русь і про свого князя. І ти, дівчино, поклонись мені, тоді він, може, із тобою говорити захоче.

І запалало личко Доброслави гнівом, і сказала вона:

— Може, і поклонився вам мій брат, коли ви його чи то голодом, чи мукою приборкали. Та я вам не поклонюся ніколи!

І мов вітер степовий, вибігла вона з ханового шатра і помчалась у степ. А там упала на землю, гарячу від степового сонця, і гірко-

гірко заридала, що відцурався її брат Яромир і землі родної, і сестри своєї.

А потім встала й пішла, куди ноги понесли. І зайшла знов у степ український. Там почула, як співали хором пташки, побачила квіти барвисті, пахучі. І подумала: „Як мій брат міг відцуратися такої краси? От якби я могла йому хоч трохи тих квіток передати!”

Тоді почала зривати квіти, сіла й заходилася плести з них сорочку для брата. Що білі квіти — то полотно, а що сині, червоні — то дивні взори на плечиках повимережувала. Скінчила вона робити сорочку, завинула її в ніжне павутиння, щоб дорогою не понищити, і пішла знов у степи половецькі.

Підійшла до табору половецького і стала сторожів благати:

— Занесіть цю сорочку лирацеві Яромирові, що у вас перебуває!

Довго-довго не хотіли половці вволити її волю, а вкінці один з них змилосердився і сказав:

— Давай сюди, дівчино. Занесу я її твоєму братові, коли так дуже просиш.

Приніс сорочку, квітами українськими мережану, до шатра Яромира, кинув її йому, а сам швидко пішов, щоб, бува, хто не підглянув. Одягнув Яромир на себе ту сорочку. І дивне диво! Той, що не мав сили ворухнутися, нараз знову набрав її. Тепер туга за рідною землею не давала йому на місці встояти.

Нічкою невидною викрався Яромир з намету і буйним вихором погнав у степ, де знайшов сестру Доброславу. Розказав їй, як то квіти українські йому силу й відвагу дали. Тоді пішли обоє в Україну.

З того часу всі українки залюбки вишивають квітки барвисті. Їх сила дивна.

Вої́ — військові.
Ти́сяцький — воєвода.
Русь — давня назва України.
По́ловці — кочівники з Азії.
Хан — половецький володар.
Наме́т — шатро.
За очі бере — манить зір.
Ру́сичі — українці з княжих часів, руські бійці.
Го́род — укріплене місто.
Ностальгі́я — болісна туга за батьківщиною.

1. Про які часи йдеться в оповіданні-легенді?

2. Як звали головних героїв легенди?

3. Що говориться в легенді про Яромира? Прочитай.

4. Як Доброслава врятувала брата?

5. Який висновок ти зробив, прочитавши легенду.

6. Перекажи оповідання-легенду своїми словами.

Антін Лотоцький

Про Січ Запорозьку і про запорожців

Ми вже знаємо, звідки взялися і як гуртувалися українські козаки-запорожці. Знаємо, що вони нападали на турків і татар і хоробро воювали з іншими ворогами України. Вони боронили український народ і рідну українську землю від ворожих переслідувань і прагнули, щоб український народ мав свободу і свою власну державу. І не один із них віддав своє життя за рідний край і народ.

Ми згадали також, що осідком запорожців була Запорозька Січ на Дніпрі, нижче порогів, на островах, серед ріки. Там запорожці постійно жили; там збиралися, вчилися воєнної науки і готувалися до воєнних походів. Отже, цікаво буде довідатися: як виглядала Запорозька Січ, які звичаї були на Запорожжі (на Січі), і взагалі — як жили запорожці.

Січ — то була простора площа на дніпровім острові Хортиця (потім на Базавлуці і Томаківці). Зі всіх боків омивали цей острів глибокі води Дніпра, а ще, крім того, на самім острові був викопаний глибокий рів, наповнений водою, та високий, гострий частокіл (паркан) з міцними брамами. На брамах, які на ніч замикалися, стояли гармати й козацька сторожа. Не диво, що будь-кому неможливо було дістатися на Січ. І хоча не раз пробували здобувати Січ турки, татари й інші вороги, їм це не вдавалося.

Довкола площі були побудовані хатки, так звані “коші” (з плетеними стінами), або „курені”. Ті хатки були накриті очеретом або кінськими шкірами. В такій хатці жив один курінь з курінним отаманом. В курені козаки тільки спали або пересиджували негоду, використовуючи цей час для ремонту одежі та чищення зброї. В погідні дні перебували на площі або у степу за рікою. Там вправлялися у верховій їзді, в стрілянні з рушниць і гармат та лагодили човни.

Посередині Січі стояла невелика церква святої Покрови, знадвору дуже скромна, зате повна золота й срібла зсередини. Козаки були набожні й дуже дбали про свою церкву. Під час читання Євангелія козаки тримали шаблі наполовину витягнуті з піхов — на знак, що готові в кожній хвилі боронити свою церкву і віру. Частину своєї військової здобичі завжди призначали для церкви і купували щораз кращі нові хоругви та ікони. На Січі, крім хаток-куренів, були й склади зі зброєю, з гарматами, з човнами та з харчами. Коло складів вночі стояла сторожа.

Про звичаї та обряди козаків-запорожців на Січі очевидці пишуть таке.

Хто хотів стати козаком, мусив спочатку відслужити три роки в старого козака за джуру (слугу й помічника). Він виконував усяку

роботу й носив за козаком другу рушницю й необхідні клунки. Щойно тоді, коли джура навчився від старого козака володіти зброєю й набрав справності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, лук і стріли.

Козаки вбиралися просто: в грубу сорочку, в кирею (довгий плащ без рукавів). За широким поясом носили пістолі й люльку; через плече носили торбинку з харчами, кулями й порохом.

Їли сушену рибу і печене м'ясо та риб'ячу юшку, бо риби в ріках й усякого звіра та птаства в степу було дуже багато. Пекли сухарі з пшеничної муки.

Жінок на Січі не було, і ніхто не смів їх мати, навіть сам отаман. За це грозила кара смерті. Коли козак був жонатий, то жінка й діти жили десь на селі або на хуторах, по так званих „зимовниках". Там жив і козак, коли не було війни. Він господарював, мав велику пасіку, ловив звірів і певну частку з цього віддавав на Січ. Зимували козаки по своїх хуторах. А коли кошовий отаман оголошував воєнний похід, наприклад, на турка, то козацькі гінці роз'їздилися по тих хуторах-зимовниках, що звичайно були добре обгороджені й заперті міцними воротами, й закликали козаків-хуторян на Січ, на війну. Вони під'їздили до воріт і кликали:

— Пугу! Пугу!

Так гукали кілька разів, поки козак не виходив з хати і не питав:

— А хто там?

— Козак з Лугу! — відповідали посланці.

Тоді козак відчиняв ворота, бо знав, що то свої, запрошував їх у хату, щиро гостив, а потім збирався, прощався з родиною й виїздив разом з ними на Січ.

Цілою Січчю командував кошовий, якого звали „батьком-кошовим". Його вибирали на спільній раді, на майдані серед Січі. Кого вибрали, того могли й скинути, якщо був несправедливий, але доки був „старшим" то сліпо його слухали, і він мав право карати навіть смертю. Йому допомагали судді й осаули.

Коли збиралися у похід, то на Січі був великий рух. Одні ремонтували човни, другі зброю, інші пекли й варили в казанах харчі на дорогу. Січові шевці шили чоботи, кравці — одяг, римарі робили упряж, ливарники відливали з олова кулі. А котрі вже були готові, обступали січового бандуриста, старого козака, що грав на бандурі і співав про славних отаманів, про походи на турків і татар. Часто танцювали, любили жартувати, словом, завжди були веселі.

Козаки воювали двома способами. Звичайно нападали на ворога кіннотою, а піхота наступала з боків. Ніхто не піддавався, всі билися до останку, кажучи: „Або перемога, або смерть!"

Коли раптово заскочив їх ворог у степу, а козаків було мало, тоді ставили колом свої вози, обкопувалися валом і вели оборону з такої возової фортеці. Ворог не міг здобути такої твердині і відступав. Хіба часом, як не наспіла козакам поміч, то тримав їх облогою. Козаки гинули зі спраги і голоду, але не здавалися.

Ось так жило це славне козацьке військо, що від 1500 року аж до 1800 року, впродовж 300 літ, обороняло Україну від усяких ворогів. Про відвагу і хоробрість козаків було відомо в усій Європі.

1. Хто такі запорожці?

2. Де вони жили?

3. Знайди опис Січі. Прочитай.

4. Що ти дізнався про звичаї та обряди запорожців?

5. Як козаки збиралися у похід?

6. А як воювали?

Народна пісня

Загудів степ запорозький,
Як Чорнеє море, —
Понеслися запорожці
Облавою в поле...
Ой не вітер в полі грає,
Не орел літає —
Ото ж Сірко з товариством
По степу гуляє!

Олена Апанович

Вісім разів Запорізька Січ обирала Івана Сірка кошовим отаманом. За все понад кількасотрічне існування Січі жоден кошовий отаман не зажив такої любові й шани серед січового товариства. Україна не знала людини, яка б могла зрівнятися популярністю з Іваном Сірком. Два з половиною десятиріччя Сірко боронив рідну землю від ханських орд і ніколи не знав поразки. Він провів близько ста походів козаків у Крим і ногайські держави, давав відсіч ордам, що вдиралися на територію України. У численних піснях і думах, які народ склав про Сірка, він виступає народним героєм, запорозьким вождем, козацьким полководцем.

1. Чому український народ вшановує пам'ять Сірка?

2. Скільки разів Запрізка Січ обирала Івана Сірка кошовим ота́маном? Чому?

Микола Вінграновський

Козак Петро Мамарига

(*Оповідання*)

Козак Петро Мамарига летів на своєму коні, а татари обсідали його з усіх чотирьох сторін.

Козак Петро Мамарига побачив перед собою степове озеро.

— Гиворе! — сказав Петро своєму коню. — Удвох нам не втекти. Як-не-як, а самому тобі буде легше. А я заховаюся в озері.

Петро вирізав шаблею очеретину і поплив.

Гивор додивився, як Петро Мамарига сховається під водою, і тоді вискочив на горб і кинувся в степ. Та було пізно. Татари помітили Гивора і закричали:

— Оце його кінь! Ловімо його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече.

Татари оточили Гивора і колом погнали його на нього.

Та кінь козака Петра Мамариги був не з тих коней, що підставляють свою голову: Гивор сам по собі розігнався і перескочив татар з їхніми кіньми. І вже було б втік, якби не впав передніми копитами у вузький степовий рівчак.

Татари спутали Гивору передні і задні ноги і сказали:

— Тепер кінь козака Петра Мамариги у наших руках. Зловимо тепер козака Петра Мамаригу. Без коня він далеко не втече і не зайде. Озеро! Він тут, він заховався в озері, а ось і його сліди!

Татари позіскакували з коней і випили кумису.

Козак Петро Мамарига сидів у воді і дихав через очеретину. Він сидів посередині озера, бо знав, що татари плавати не вміють і до нього не доберуться.Була осінь, і по краях озеро вже замерзло. Синенький льодок у заберегах татар не спинив, і татари поповзли по ньому до води.

— Ми цього козака Петра Мамаригу вичавимо з болота, як в'юна! — говорили татари і місили озеро вздовж і впоперек, аж до того місця, де вода їм була по шию. Далі татари не йшли, бо боялися втопитись.

Петро ж тим часом сидів у воді, дихав і все теє татарське чув, що вони говорили про нього, і думав:

— Говоріть мені, говоріть, а мені тут у воді тепло.

— Де ти тут, козацька душе? Краще вилазь сам, а ми тобі скрутимо руки та продамо в Туреччину на базарі, аби ти знав, як воювати з нами.

— От, — думав собі Петро.

В небі сливіла туча, і горя не було.

— От, — думав собі Петро, — хто б це моїм товаришам-козакам та звістку подав, що я тут один у воді з очеретиною в роті та дихаю через неї. Нема кому і звістки подати, хіба що, може, Гивор доскаче?..

От шкода, такий добрячий тютюн пропадає, намокне тютюн, не буде чим і люльки набити та цим тютюнцем закурити.

А татари? Татари поморились та позамерзали. Намоклі вилізли з озера, розвели вогнище і стали сушитися та обсихати, як наступила ніч, і озеро стало замерзати на очах.

— Оце добре! Як тільки озеро геть усе чисто замерзне — тоді ми спалимо весь очерет на ньому, а з ним — і ту очеретину, через яку козак Петро Мамарига дихає. Тоді волею-неволею, йому доведеться пробивати головою лід і йти в наші руки. А поки що озеро замерзає — ми трохи поспимо.

Татари обдивилися зв'язаного Гивора, виставили сторожу і поснули.

Сторожа виїхала на горби дивитися у степ, бо козаки і вночі нападають.

Закуняв у воді з очеретиною в роті і Петро Мамарига. Раз ніч — і всім людям, і звірам хочеться спати, то чого б то і славному козаку Петру Мамаризі хоч не поспати, та покуняти?

І Петро задрімав... Один окунь, видно, голодний, розігнався і з розгону вхопив Петра за вус. Петро — лап! — нема половини вуса! Дивиться: перед ним окунь крутиться, памороки забило.

— Ох і тварюка! — вилаяв окуня Петро. — Ти ж то некуряще!.. Але ж як це я покажуся тепер своїм товаришам півторавусим? Треба ж тобі таке — зайшов в озеро!... Отож ніколи, коли сидиш у воді з очеретиною в зубах, ніколи не треба не те що спати, а навіть куняти! Це ж порох, мабуть, намокне і шабля...

Дивився-дивився Гивор на свої пута, а потім і спробував їх на зуб.

— Тепер буду добиратися до своїх задніх, — сказав собі кінь Петра Мамариги.

Та як Гивор не вигинав шиї, до своїх задніх ніг він дістатися не міг.

— Що робити?

А робити було що. І Гивор це зробив: він став на свої передні і побіг ними в степ. Татарська сторожа вклякла. Попадала і повмирала.

— Повмирали, — сказав їм Гивор, — навіть забули крикнути...

— Гиворе, це ти чи хто? — спитали козаки.

— Я, — сказав Гивор. — Козак мій Петро Самійлович Мамарига сидить в озері і дихає через очеретину.

— Діло звісне, — сказали козаки. — То що?

— А те, що на озері вже хвиль не стає.

— Тепер чи коли?

— Тепер.

— Тоді по конях, — сказали козаки.

Козак Петро Мамарига сидів з кобзою на траві перед козаками, і срібна чарочка була біля його коліна, і скільки на мене не дивися,

все одно не вгадаєш, — Гивор стояв поза козаком Петром Мамаригою і дивився через його плече.

Куми́с — кобиляче молоко.
В'ю́н — річкова риба.
Вкля́кнути — завмерти.

1. Визнач головних героїв оповідання.

2. Про які часи розповідається в творі?

3. Яким постає перед нами козак Петро Мамарига?

4. Які слова-ознаки та порівняння ти використаєш для характеристики козака та його коня?

5. Що незвичайного у цьому оповіданні?

Роман Завадович

Українські діти

Ой у саду, у садочку
Квіти процвітають —
То не квіти, ой то діти
По саду гуляють.

Ой в садочку на горбочку
Розквітають рожі —
То не рожі, то дівчатка
Українські, гожі.

Ой у саду-винограду
Черешні та вишні,
То не вишні, то хлоп'ята
Українські, пишні.

Ой листочки зелененькі,
А синенькі квіти,
Хай на славу молоденькі
Виростають діти.

- Якими бажають зростати українські діти?

Богдан Мазепа

* * *

Далеко ти, красуне синьозора,
Далеко ти, Богине степова!
Для мене ти, як далеч неозора,
Для мене ти, як райдуга жива!

Коли блукав я по крутих дорогах,
Коли не гріло сонце в чужині —
Ти слала подих із ланів розлогих
І променіла зіркою мені.

Хай лине вітер крізь лани і гори,
Хай донесе тобі палкі слова!
Прийми ж мій спів, красуне синьозора,
Прийми уклін, Богине степова!

1. Якими словами – ознаками змальовує поет Україну? З чим порівнює?

2. Склади речення, використовуючи порівняння: Україна – … .

3. Які палкі слова ти хотів би сказати нашій прабатьківщині?

Молдова — рідна моя земля

Петро Бондарчук

Батьківщина

Що таке Батьківщина?
За віконцем калина,
тиха казка бабусі,
ніжна пісня матусі,
дужі руки у тата,
під тополями хата,
під вербою криниця,
в чистім полі пшениця,
серед лугу лелека,
і діброва далека,
і веселка над лісом,
і стрімкий обелісок...

Ким в житті ти не станеш —
шахтарем, хліборобом,
зореплавцем хоробрим,
будівничим, солдатом —
слід завжди пам'ятати:
коли любиш ти все це
і приймаєш у серце,
як готовий щомиті
від біди боронити
кожну в лузі билину,
кожну в гаї пташину,
значить це — Батьківщина
має доброго сина.

1. Що таке Батьківщина? Як про це розповів поет?

2. Розкажи про край (місто, село), в якому ти живеш, так, щоб усі зрозуміли, що він найкращий.

3. Вивчи одну з частин вірша напам'ять.

Віра Верба

Рідне слово

Батько мені каже:
— З книжкою дружи,
рідну мову, синку,
завжди бережи.

Мову ту, що люди
рідною зовуть,
ти ніде й ніколи,
синку, не забудь.

Рідне слово — пісню
завжди серцем чуй,
як Вітчизну й матір,
їх люби й шануй.

1. Прочитай вірш і скажи, про що розповідає батько синові, до чого закликає.

2. Звернися зі словами подяки і любові до нашої Батьківщини – Республіки Молдова.

Василь Сухомлинський

Журавель і Папуга

(*Казка*)

Був собі Журавель. Жив він на березі нашого озера. Насувала зима. Пристав він до ключа інших журавлів і полетів далеко на південь. Там вічне літо, теплі води, смарагдові береги, блакитне небо. В лісах багато дивовижних пташок — зелених, синіх, голубих папуг. Усі вони співають, радісно кричать.

Журавлеві нашому сумно. Питає зелена Папуга Журавля:

— Чого ти сумуєш? Чого ти гнізда не мостиш, журавлят не висиджуєш?

Мовчить Журавель. Поглядає на північ. Коли це стрепенувся, прислухався до чогось. Десь пролунав журавлиний крик. Радісний, тривожний.

Злетів Журавель, щоб наздогнати інших Журавлів.

— Куди ж ти летиш? — дивується Папуга. — Там же холодно. П'ять місяців поживеш і знову ж сюди прилетиш. Що там доброго на твоїй холодній півночі?

— Добре те, що я там народився. Там — моя батьківщина.

1. Що чекало птахів на півдні?

2. Як почував себе там Журавель? Чому?

3. У яких словах казки міститься головна думка?

4. Підготуйтеся до читання казки в особах.

Михайло Слабошпицький

Папуга з осінньої гілки

I

Вже була осінь.

Він сидів на гілці між великих яблук і верещав:

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

Над яблунею вгорі було нескінченне небо. Там літали всякі птахи, а ще вище над ними — літаки. В нього аж голова запаморочилася, коли глянув угору. До землі було ближче. На землі лежало жовте листя, а між ним — яблука. Серед яблук ходило допитливе цуценя. Нюхало їх і відверталося.

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу! — заверещав папуга до цуценяти.

Цуценя здивовано подивилося на зеленобокого папугу і сказало: „Гав!”

Папуга помовчав і теж несподівано для себе гавкнув. Цуценя від здивування аж сіло. На гілці сидів не собака, а подавав собачий голос. Цуценя ще трохи посиділо, подумало і побігло по хлопчика. Хай подивиться на цю чудасію. А до папуги вже почали злітатися горобці.

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу! — загукав він до них.

Це були всі слова, яких навчила папугу старенька бабуся, його господарка. Він не вмів розповісти горобцям про свою біду.

А трапилося ось що. Бабуся пішла з дому й лишила кватирку відчиненою. Папуга літав-літав по кімнаті. Говорив-говорив сам із собою про кашу. Залетів на кухню. Позаглядав у каструлі. Каші ніде не було. Аж чхнув сердито. Підлетів до кватирки і вистромив дзьоба. Там, надворі, було дуже цікаво. По вулиці прогув великий пузатий автобус, пробіг, насвистуючи, спортсмен. Папуга теж свиснув, та спортсмен не почув. Тоді папуга радісно гукнув до нього:

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

Але спортсмен був уже далеко — тільки майка синіла.

Папуга сумно подивився на ту синю майку й так же сумно сказав:

— Пор-ра вставать!

Посидів-посидів, подивився-подивився і полетів туди, у світ за вікном.

Пролетів над котом у дворі. Кіт побачив його, підстрибнув і нявкнув. А папуга вже був далеко. Він летів над річкою, над рибалками і над рибами у воді. Дивувалися рибалки: і що воно за птаха незвичайна? Не голуб, не дятел, не синиця, не горобець... Просто дивина. І боки в неї зелені.

Ніхто з тих рибалок не бачив папуг, бо біля річки папуги не водяться. А папуга літав цілісінький день і всього-всього набачився:

людей, машин, будинків, стовпів, афіш... І навіть базар побачив та футбол на стадіоні.

II

Потім він стомився. І сів на цю яблуню перепочити. Відпочивав і роззирався навкруги. Куди ж це він залетів? І злякався: заблукав!

— Пор-ра вставать, — сказав тихо й мало не плачучи. — Вар-рить кашу.

Але йому ніхто нічого не відповів. Довкола було тихо, тільки листя безшелесно падало з дерева. Сидів папуга на гілці і не знав, що йому робити. Треба летіти туди, але забув куди.

Тут і надбігло до дерева цуценя, що гналося за дзвінкою осою.

Оса полетіла, цуценя лишилося.

— Гав!!! — сердито сказало їй услід цуценя і стало гратися яблуком.

— Гав!!! — гукнув до нього згори папуга.

Отоді цуценя здивувалось і побігло до хлопчика. А горобці вже з усіх боків обсіли гілку і войовниче настовбурчили пір'я!

— Жив-жив! — загукали до папуги.

— Жив-жив! — загукав він до них.

Горобці подумали, що цей дивний птах із зеленим пір'ям на боках задається перед ними. Ще й перекривляє їх.

— Жив-жив! — закричали на нього грізно.

— Жив-жив! — відповів їм радісно папуга, бо не знав, що вони на нього сердяться.

Тут до нього підлетів гороб'ячий командир і боляче смикнув за зелене пір'я.

— Жив-жив! — мало не плачучи, попрохав папуга, щоб його не чіпали.

Але горобці не знали того і з усіх боків стали смикати з нього пір'я.

Кепсько було б папузі, якби цуценя не привело хлопчика.

— Гав! — гукнуло цуценя на горобців, і вони пороснули в усі боки. Знали, що цуценя сердите, якщо його не слухаються.

Хлопчик заліз на яблуню і зняв папугу. Папуга притулився до його грудей і сказав:

— Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

— Ти молодець! — мовив до нього хлопчик. — Ти говориш!

— Ти молодець! — чітко сказав папуга.

— Пірат молодець, — показав йому хлопчик на цуценя. — Це він тебе врятував од горобців.

— Пір-рат молодець! — погодився папуга.

Тепер він живе у хлопчика. І вже вивчив багато-багато слів. Щодня грається з хлопчиком і з Піратом. Часто підлітає до вікна і дивиться

туди, в зимовий день. Там літають, збиваючи сніг із гілля, сірі горобці. І, мабуть, папуга думає, як би з ними подружитися, а потім навчити їх говорити.

Кéпсько — погано.

Хлопчикові й Піратові папуга про те нічого не казав. Напевно ж, то його таємниця. Можуть же бути і в папуг таємниці?

1. Чому папуга потрапив надвір?
2. Які пригоди трапилися з ним?
3. Хто виручив папугу?
4. Про що став мріяти птах? Чому?

Валентина Ткаченко

Рідна земля

Ти даєш мені сонце погоже,
І повітря даєш, і снагу...
Не вславляти тебе я не можу
Отаку, як життя, дорогу.

Та коли б я була не людина,
А зелена береза була,
Я шуміла б про тебе в долині,
Твоя слава ще більше б росла.

І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могучу,
Я навчила б співать небеса.

1. Як ставиться поетеса до рідної землі?
2. Поміркуй, чому для людини Батьківщина найдорожча?
3. Які ще твори на цю тему ти читав? Розкажи.

Юрій Шкрумеляк

Де нам любо?

Любо нам у рідній хаті,
Там, де рідний батько й ненька,
Там, де братик і сестричка,
І бабусенька старенька.

Любо нам у рідний школі,
Де учитель нас навчає,
Учить рідний край любити
Так, як батько нас кохає.

Любо нам у ріднім полі,
Де росте буйна пшеничка,
Любо нам у тихім гаю,
Де щебече мила птичка.

Любо нам у рідних горах,
Де ліс грає верховіттям, —
Любо всюди в ріднім краї,
Любо українським дітям!

- А де найлюбіше тобі? Чому?

Сріблом пухнастим вкрита земля

Анатолій Качан

Гість зими

Ось і знову зима білоброва
Побілила поля і хати,
Заквітчала у іній діброву,
Через річку наводить мости.

Поспішає зима, поспішає,
Підганяє мороз, холоди:
Скоро, скоро з далекого краю
Рік новий завітає сюди.

Під кружляння веселих сніжинок
Почали готуватись і ми,
Щоб зустріти при світлі ялинок
Найдорожчого гостя зими.

1. Відшукай слова, які допомагають зобразити Зиму як живу істоту. Випиши в зошит усі дії білоброво́ї зими. Поясни, як ти їх розумієш.

2. Як ти гадаєш, чому поет називає зиму білобровою? Якою ти собі її уявляєш? Склади усний опис зими, вживаючи порівняння.

3. На якого найдорожчого гостя чекає зима?

Дмитро Чередниченко

Рідні краєвиди

Глянув ти на вікна та й подумав: „І хто це картини такі понамальовував?” На одній он — стежка сива у даль потяглася, над стежкою дерева високі, теж сиві, ні, не сиві, а наче цвітуть. На другій картині — листя широке, в усі боки розколихалося, а посередині квітка дивна, казкова. На ній сивий джмелик сидить, сивий медок бере... Хто ж той художник? Ти знаєш: мороз. Але тобі хочеться трохи помріяти, якогось чарівника собі уявити... Аж тут помітив крізь шибку — надворі які кучугури, білі замети які! Невже цілу ніч мело,

а на ранок уляглося, задрімало, ще й морозом замурувало?.. Вибіг ти надвір — у прозорому повітрі ледь-ледь іскорки займаються. „Що то? Невже срібний космічний пил?” — думаєш собі. Придивляєшся — ні-і! То дрібнюсінькі кристалики льоду, малі-малесенькі сніжинки проти сонечка зблискують-мерехтять. Ну й видиво! Ти став собі та й заворожився. Тиша — як дзвін... Коли це з вулиці:

— Бігаймо на лижах з гори спускатися!

І пропала тиша. От як воно влучно підмічено в тій загадці: „Скрізь я буваю; починають говорити — я втікаю”. Бо й справді: коли хто говорить, то це вже не тиша... Ступив ти, аж чуєш: „Рррип!” Хто це? І з хати ніхто не вийшов, і двері рипнули. Ступив ще — ррип!.. А, це ж сніг! Чи, може, мороз? Ото розмалював рипиками вікна та й ліг у пухнастий сніг відпочити. Тепер і сніг рипить. Як би оце ті рипики побачити?.. Ступ — рип! Ступ — рип!

А синички літають, на дерева сідають, щось вищебечують. Ти прислухаєшся. „Цінь-цінь-тарара, де не глянь — там діра”, — кажуть вони. Мовляв, дерева голі. То в жнива вони примовляють: „Ціпом! Ціпом! Ціпом!” — молотить пора. Ти хотів до годівничок пройти, синичкам їсти дати, аж по коліна шурхнув. Сніг не затвердів як слід. А між деревами кучугури високі. Ще й позакручувало їх. Он один замет — мов дельфін, інший — наче верблюд...

А ось ідуть твої приятелі. Гукають піти з ними.

— Піду, тільки скажіть, коли можна воду в решеті носити?

А хтось на це саме вже іншу загадку: „Ні в огні не горить, ні в воді не тоне”.

— Та лід!.. Ти краще скажи, в якому місяці люди найменше хліба їдять?

— В лютому, бо в ньому найменше днів.

А тобі на думку спала загадка про сонячний промінь. Але ти якось завагався: це загадка чи віршик? Коли назву вгорі поставити — „Сонячне проміння”, то буде віршик, коли знизу — то загадка:

Мету-мету — не вимету,
несу-несу — не винесу,
пора прийде —
само піде.

Виходить, для малих — загадка, а для таких, як ти, — уже поезія. І для малих це — теж поезія, лише в одежі загадки. Щоб придивлялися, як ота поезія твориться, звідки вона береться. У поезії все-все оживає. Навіть риба говорить. І камінь не мовчить у поезії. Ніч може бути чорною коровою, а день — білим волом. Для тебе це вже не загадка, а вірш:

Чорна корова
людей поборола,

а білий віл
людей підвів.

Ти глянув тепер навколо — на білу святкову землю — і мов заново побачив її. Дерева уже не дерева, а витязі сиві, що головою неба сягають. Хата — то кришталевий палац. Кущ бузку — то ...

І що я буду за тебе розповідати? Сам розкажи, як милувався зимовою красою.

1. Що незвичайне, дивовижне побачив письменник у приході зими?

2. За допомогою яких засобів виразності – порівнянь, слів-ознак, слів у переносному значенні – він змалював картини зими?

3. Пригадай інші загадки про зиму і загадай їх однокласникам і батькам.

Загадка

Скрипу, скрипу — все мандрує,
Жартома, а чи всерйоз
Геть шибки всі замурує.
Білим сріблом Дід...

Прислів'я і приказки

Багато снігу — багато хліба.

Костянтин Ушинський

Чотири бажання

Дмитрик накатався на санчатах з крижаної гори й на ковзанах по замерзлій річці, прибіг додому рум'яний, веселий і каже батькові:

— Ото весело зимою! Я хотів би, щоб увесь час була зима!

— Запиши своє бажання в мою кишенькову книжку, — сказав батько.

Дмитрик записав.

Настала весна. Дмитрик досхочу набігався, ганяючись за барвистими метеликами по зеленій луці, нарвав квітів, прибіг до батька й каже:

— Яка краса ця весна! Я хотів би, щоб увесь час була весна!

Батько знов вийняв книжечку й звелів Дмитрикові записати своє бажання.

Настало літо. Дмитрик з батьком подалися на сінокіс. Цілий день веселився хлопчик: ловив рибу, назбирав ягід, перекидався в запашному сіні, а ввечері сказав батькові:

— От сьогодні я вже повеселився досхочу! Я хотів би, щоб літу й кінця не було!

І це бажання Дмитрика було записане в ту саму книжечку.

Прийшла осінь. У саду збирали врожай — рум'яні яблука й жовті груші. Дмитрик знову казав батькові:

— Осінь краща за всі пори року!

Тоді батько вийняв свою записну книжку й показав хлопчикові, що він те ж саме говорив і про весну, і про зиму, і про літо.

1. Впізнай пору року.

„Дмитрик накатався на санчатах з крижаної гори й на ковзанах по замерзлій річці, прибіг додому рум'яний, веселий..."

Спробуй самостійно підібрати з тексту такі речення, за якими можна було б впізнати весну, літо, осінь.

2. Розгадай секрети зимової краси, весняної, літньої, осінньої. Чи для всіх зима – радість?

3. Продовж міркування.

Зима — це погано, тому що...

Зима — це добре, тому що...

4. Дай відповіді на запитання одним словом:

Як прийде до нас весна,
Чим втішає нас вона?
...
А як літо надійде,
Чим покрите поле все?
...

А як осінь у селі,
Чим багаті ми тоді?
...
Як зима надійде враз,
Чим вона обсипле нас?
...

Наталя Забіла

Грудень

Змерзлим груддям скрізь і всюди
Вкрилось поле і шляхи.
— Це вже грудень, — кажуть люди
і вдягають кожухи.

І дерева в білий іній
Вбрались, як у кожушок.
Річка спить у кризі синій,
І замовкнув спів пташок.

Хуртовина знов гуляє,
Знову віє сніговій,
Грудень місяць рік кінчає,
Наступає рік новий!

1. Чому грудень отримав таку назву?
2. Чим місяць грудень відрізняється від інших зимових місяців?

Іван Сенченко

Пастух рогатий

Вийшла Катруся ввечері погуляти. А надворі сніг, а надворі мороз, і такий пекучий, що в Катрусі щоки почервоніли, як яблучка. Взяла вона саночки. Почала з гірки спускатися. Ще червоніші щоки стали в Катрусі. Очі блискотять. Пара з рота клубком вилітає. Гарно!

Спинилась відпочити. На небо глянула і задивилася.

Все небо синє-синє, аж темне, і на ньому без кінця і краю зірок насипано. А між ними ясний ріжок молодого місяця.

Аж тут Юрчик вискочив з двору. Кричить:

— Гей, Катрусю, це ти?

— Я.

— Що ти робиш?

— Загадки пригадую.

— Загадки пригадуєш? — Юрчик підбіг до Катрусі, глянув на неї і спитав: — А яку ти вже пригадала?

— А ось яку, — відповіла Катруся. — Пам'ятаєш, бабуся загадувала: поле неміряне, вівці нелічені, пастух рогатий?

Але Юрчик не був тоді дома, як бабуся цю загадку загадувала, то й не знав, як її відгадати. Насупився. Пальця до лоба приклав. Думає, а відповіді не знає. Здається йому, що він ніколи не бачив ні такого великого поля, ні таких овечок, ні рогатого пастуха.

Тоді Катруся сказала йому:

— А ти глянь на небо. Добре придивися та й подумай гарненько.

Глянув Юрчик угору і закричав радо:

— Е, тепер я вже знаю, що то! Небо, зірки, молодий місяць! Гарна загадка! Тільки я теж таку знаю. Ану, вгадай, що воно: ішов волох, розсипав горох; почало світати — нема що збирати.

Тепер Катруся почала відгадувати. Сказала:

— Волох — це чоловік такий з Волощини; горох — зірки на небі. Це я розумію. А чому, коли почало світати, не стало чого збирати, не вгадаю!

Юрчик пояснив:

— Бо зірки тільки вночі світять, а вранці, коли почне розвиднятися, вони зникають з неба.

А тим часом, поки Катруся з Юрчиком загадували і відгадували загадки, як узявся біля них мороз! За ніс щипає, за щоки щипає! Заліз Катрусі в рукавичку; почав добиратися до пальчика на нозі.

А тут і баба з дверей:

—Катре, Юрчику, ану час уже до хати! Бачите, який мороз! Так береться, що аж скалки проти місяця скачуть. Мерщій у хату! Ну, кому я сказала?

У хаті затишно. Вікна закутані. Груба горить. Від неї тепло по всій хаті розходиться. Пороздягалися Катруся і Юрчик, посідали біля груби, руки до вогню простягають...

Гарно, коли тепло, коли є де зігріти руки...

1. Прочитай правильно слова: *червоніші, блискотять, розходиться, простягають, мерщій, розвиднятися.*

2. Назви дійових осіб оповідання. Прочитай, коли і де зустрілись діти.

3. Яку загадку загадала Катруся, а яку – Юрчик? Що допомогло їм знайти правильну відповідь?

4. Прочитай текст, знайди у ньому порівняння і образні вислови.

5. Які загадки про зимові явища ви можете загадати один одному?

Платон Воронько

Відгадай!

І не борошно, а білий,
І не вата, а м'який,
І, як дзеркало, блискучий.
Покриває гори, кручі,
Застилає землю вкрай,
Щоб був добрий урожай.
Як він зветься — відгадай.

Кру́ча — високий стрімкий берег; крута, майже прямовисна гора.

Народні прикмети

Якщо перший сніг випаде на мокру землю — лежатиме, якщо на суху — скоро зійде.

Зірки на небі ясні — на погоду, тьмяні — на сніг.

Доки листя з вишень не облетить, то скільки б не випало снігу, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

Загадка-недомовка

В небі хмара пролітала
Білий пух порозсипала,
Він на землю міцно ліг,
Називають його ...

Леся Українка

Мамо, іде вже зима

„Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?”
— В неньки спитала дитина.

„Ні, не кожна, — одказує мати, —
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, —
Ще зосталась пташина маленька.”

„Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?”

„Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної,
Жде, що знову прилине весна.”

„Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, —
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач — розспівалися як!”

„Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати.”

Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!”
„Спів пташині потіха одна, —
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна.”

Навісна́ — несамовита, шалена.

1. Між ким ведеться бесіда у вірші?
2. Про що допитується хлопчик? Що його дивує?
3. Що йому на це відповіла мама?
4. Підготуйтеся до читання вірша в особах. Постарайтеся голосом передати спостережливість, допитливість хлопчика та розсудливість матері.

Прислів’я і приказки

Підгодуй птахів узимку, вони віддячать тобі влітку.

Юрій Старостенко

Лісові розмови

I

— Сніг, подивіться, який сніг! — зраділа маленька лісова синичка. І хоча не люблять синички сідати на землю, та хіба сніжок — то земля? Стрибає синичка якось кумедно, все боком-боком.

Може б, воно й краще виходило, коли б кігтики на її пальчиках не були так круто загнуті.

—Ха-ха-ха, — засміялася стара ворона. — Хіба ж так стрибають?

— Це ж просто смішно, — додала сойка, перебираючи дзьобом своє гарне пір'я.

— Ну й що, — образилася синичка, — а ви не вмієте висіти на гілці отак, униз головою...

Сойка заніміла з дива.

— О... — тільки й мовила ворона.

Вони й справді цього не вміли.

II

— Гей! — закричав з високої ялини шишкар, коли побачив унизу мишей. — Що ви там розбігалися снігом? Ондечки я сову бачив!

— А ми вдень сови не боїмося, — дружно відповіли миші, — а як ніч настане, у нірки поховаємося.

— То зараз буде на вас лисиця!

— Слухаю я, слухаю, як ти, шишкарю, мишей лякаєш, і думаю собі: який же ти вредний, — озвався снігур.

Соромно зробилося шишкареві, бо він гадав, що поблизу нікого нема, а тут раптом снігур. Ой, як соромно...

III

Кри-и-и-и! — сполохалася сорока, як побачила внизу ведмедя.

— Ти що, здуріла, отак горло дерти? — перелякався ведмідь.

— Звичайна ведмежа нечемність! — образилася сорока. — А може, це я віталася до вас?

— Нащо мені таке вітання? — гримнув на сороку ведмідь. — Тільки мисливців накликуєш...

— А вам час давно у барлозі сидіти, бо тепер вас мисливці по слідах знайдуть.

— Сліди сніжок припорошить, ти тільки не кричи більше...

— Але я не можу втерпіти, я так звикла!

— О, це дуже просто! Вхопися дзьобом за гілку і потримайся, поки я сховаюся он у тому ліску.

— Я спробую, — непевно мовила сорока. І вона трималася з усієї сили. Правда, вона таки крикнула, але це було тоді, як кошлата Мишкова спина щезла в густому ялинковому темнику.

Зараз сорока щодня навідується до села — то там, то тут щось знайде.

А Мишко, поклавши голову на м'яку лапу, міцно спить у теплому барлозі.

1. Про яких птахів і звірят розповів тобі Юрій Старостенко?

2. Якими він зобразив синичку, шишкаря, сороку і ведмедя?

3. Склади опис (3–4 речення) тієї пташки чи звіра, які тобі найбільше сподобалися. Запиши до зошита або в у книжку-саморобку.

4. Добери до кожної частини назву. Запиши їх як пункти плану. Перекажи текст за складеним планом.

За Іван Малкович

Святий Миколай

Ви вже знаєте, що не в такі вже й давні часи українським дітям подарунки приносив не лісовий Дід Мороз, а святий Миколай. І дарунки його були не прості, а небесні...

Зимової ночі перед 19-м грудня святий Миколай опускався по срібній вервечці з неба на землю. Сивобородий, у довгій золотистій накидці, він заходив до кожної хати і розкладав дітям у черевичок чи під подушку свої пречудові небесні гостинці. Правда, збитошникам святий Миколай дарував хіба що прегарного прутика, бо з неба він бачив кожного з нас і добре знав, хто чемний, а хто не дуже...

Юрій Шкрумеляк

Просьба до святого Миколая

Сніги покрили доли й гори,
Блищить інеєм ліс і гай,
Іде до нас крізь ниви й бори
Святий угодник Миколай.

Що він несе в своїй торбині?
Багато гарних забавок
Несе чемненькій він дитині, —
А для нечемних — жмут різок.

Святий та добрий Миколаю,
На тебе ждемо вже давно,
Що нам даси, про це не знаєм,
Та просимо тебе одно:

Ти нашим родичам дай сили,
Щоб виховати нас могли,
Щоб тої втіхи ще дожили,
Щоб підросли їх діточки.

А всьому нашому народу
Ти добру долю принеси,
Усяке зло й лиху пригоду
Від України відверни.

А нам в здоров'ї дай зростати,
Завзяття й сили нам подай,
Щоб ми з руїн могли підняти
І звеселити рідний край.

1. З якими проханнями для себе і для всього народу діти звертаються до святого Миколая?

2. В усьому світі ще задовго до свята діти пишуть листи до святого Миколая. Подумай і напиши, що б ти хотів одержати в цей день.

За Вірою Вовк

Святий Миколай

Ні матусі, ні татуся...
До кого ж я притулюся?
Іванна Блажкевич

Іде святий Миколай полями й лугами, а за ним поспішають ангелики, що несуть дарунки для добрих та чемних дітей.

Ходить Чудотворець по всіх усюдах, минає хати, загороди, села й міста, роздає дарунки, благословить і потішає бідолах і нужденних.

Так зайшов у село, в якому під самим лісом стояла хата. Двері відчинені, на порозі сидить хлопчина босий, розхристаний, в подертій одежині, і вдивляється в небо, в ту молочну дорогу, що з небесних палат веде на землю.

Це малий Тарасик. Матері він не запам'ятав, торік умер батько, і він лишився круглим сиротою. Тепер служить у старої Василихи й пасе влітку вівці та гуси. Він не показував по собі великого розуму — робив, що йому казали робити — але й ця робота йшла йому пиняво. Одне лиш його захоплювало. Побачить, бувало, що якась мати пестить і цілує свою дитину, малий Тарасик біжить мерщій туди, відкриває очі й уста і так вдивляється в матір, наче б йому очі хотіли вискочити.

Приходить святий Миколай під хату, а Тарасик навіть шапки не здіймає, лише відкрив очі та й дивиться.

— Що ж то, Тарасику, ти мене не пізнаєш? — питає святий Миколай.

— Чому ні, тільки я Вас визирав з неба, а Ви тим часом прийшли з села.

Всміхнувся святий Миколай і знов питає:

— Скажи мені, Тарасе, чим тебе маю обдарувати: може, шапкою, одягом, чобітьми?

— Ні...

— Може, тобі дати такої їжі, щоб ти не був ніколи голодний?

— Ні...

— А, може, ти хочеш грошей багато?

— Також ні.

— Скажи ж, Тарасику, щиро, що ти хотів би мати, адже знай, що я і для

тебе приніс дарунків, бо ти нічим не прогнівив Господа Всевишнього.

На ті слова Тарас упав на коліна і прошептав несміло:

— Я хотів би, святий отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив, як мати свою дитину.

Засумував святий Миколай і не сказав ні словечка. Любов матері — це, власне, єдина річ, якою він не міг нікого обдарувати.

1. Де бував святий Миколай? Чим він займався?

2. Яка картина постала перед ним у хаті, що стояла попід лісом? Дай відповідь словами тексту.

3. Що ти дізнався про маленького Тарасика? Як ти гадаєш, яке враження це справило на Чудотворця? А що відчув ти?

4. Ще раз перечитай розмову Тарасика зі святим Миколаєм. Що тебе в ній вразило?

5. Тепер ти зрозумів, хто найдорожчий у світі?

6. Поміркуй, як можна підтримати таких діток, як Тарасик.

Тамара Коломієць

З Новим роком!

Рік старий на відході —
Рік новий на порозі.
Рум'яніє на сході
Небосхил на морозі.
Будьте, люди, щасливі,
В мирі, в праці навіки.
Хай уродять вам ниви
Щастя повні засіки!
Хай таланить вам всюди,
З Новим роком вас, люди!

- Підготуй новорічні листівки для своїх близьких і друзів. Що ти їм у них побажаєш?

Дмитро Чередниченко

* * *

Прийшов Січень-Новорічень,
Приніс торбу мальовану:
— З Новим роком, малята!
Виглянув з торби горішок:
— Будьте міцні й здорові!
Виглянув Калач-посівач,
Сипонув пашниці:
— Щастя й добра вам,
Як води з криниці!
А дід Старий Рік
Закотився бубликом
У сніг.

- Вивчи вірш напам'ять.

Загадка

Який рік тягнеться один день?

За Софією Майданською

Колядники

Чи чули ви, любі діти, про маленьких колядників? Невже не чули? Колись давно їх було дуже багато. Коли наставали Різдвяні свята, маленькі колядники, піймавши чарівним неводом найяснішу зірку і викувавши у чарівній кузні срібні дзвіночки, вирушали в далеку дорогу. Зірка світила їм, щоб колядники не заблукали, не збилися з путі, бо несли вони людям радісну звістку.

Срібні дзвіночки дзвеніли під вікнами, і люди тішилися, що до них ідуть празники в гості. Щасливі люди пригощали колядників медівниками, горішками, яблуками, різними ласощами.

За Різдвом наступав Новий рік. А ще він зветься празником Василя.

Василь приходив не сам, а з дівчинкою Маланкою. Всі рядилися в чудернацький одяг. Було дуже весело, навіть трішечки страшно, бо раптом, мов з-під землі, з'являлися волохаті ведмеді, бородаті цапи, рогаті чортики, князі із булатними мечами, старезна відьма і навіть Котигорошко з велетенською булавою. Але не треба боятися, бо це наші колядники, перевдягнені в казкових героїв. Разом з Маланкою вони вели танок і співали.

Вранці наступного дня колядники, знявши свою чудернацьку одежу, знову бігли від хати до хати. Кожен з них ніс мішечок, у якому були пшеничні зерна. Вони сіяли зерна по хатах, примовляючи:

Сійся, родися, жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця...

Оскільки і зерна, і слова були чарівними, кімната відразу ставала широким полем, на якому сходила зелена пшениця, починали співати пташки, розцвітали волошки і польові маки.

Надворі гула хуртовина, та тут усі раділи, бо маленькі колядники приносили до кожної хати жменьку веселої весни. Колядники цілий день щедрували. Заходили до кожної хати. Вони нікого не забували — ні старої самотньої бабусі, що жила на краю села, ані хворої дівчинки, що мешкала у великому місті на найвищому поверсі, під самісіньким дахом. Колядники приносили самотній бабусі радість, а дівчинці — здоров'я.

І ви, любі мої діти, навчіться оцих чарівних колядок та щедрівок.

Софійка Когут

Щедрий вечір

Таємничо, новорічно
йде до нас з колядниками,
сяє, мерехтить свічками
щедрий вечір, добрий вечір.

Мріє тиша урочиста,
лиш морози в дзвони дзвонять,
тихо предків тіні бродять
в щедрий вечір, добрий вечір.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

1. Хто такі колядники?

2. Коли колядують у твоєму селі чи місті?

3. Розкажи про свято Василя і Маланки.

4. Які колядки і щедрівки ти знаєш?

5. Розпитай своїх бабусю й дідуся про свято Щедрого вечора.

Йосип Струцюк

З Різдвом Христовим!

Хай за вікном
Хуртеча злиться,
А нам співати і радіти.
Горить ялинка у світлиці —
З Різдвом Христовим, любі діти.
Дніпро обняв
Дзвінкі Карпати,
А в хаті — вже кутя і сіно.
Дозвольте заколядувати:
— З Різдвом Христовим,
Україно!

1. З яким великим святом привітав поет дітей, Україну?

2. Не забудь і ти привітати батьків, родичів, друзів.

У Віфлеємі

(Колядка)

У Віфлеємі в стайні, на сіні,
Христос родився всім на спасіння!

Люди, радійте, Христа вітайте,
Божому Сину славу віддайте!

Слава на небі Богу Святому,
На землі спокій роду людському!

Бігла теличка та й з березничка

Бігла теличка та й з березничка
та й стала.
Я тобі, дядьку, заколядую,
дай сала.
Бігла теличка та й з березничка
та в дядьків двір.
Я тобі, дядьку, заколядую,
тільки дай пиріг.
Як не даси пирога,
візьму вола за рога,
та виведу на моріг,
та викручу правий ріг,
буду рогом трубити,
волом буду робити,
хвостом буду поганять,
та на гречку орать.
Добрий вечір!

Моріг — густа молода трава.

На щастя, на здоров'я, на Новий рік

(Засівалка)

На щастя, на здоров'я,
На Новий рік,
Аби вам родило
Краще, як торік,
Жито, пшениця,
Всяка пашниця.
Коноплі по стелю,
Сорочка по землю,
А льон по коліна.
Аби вас, хрещених,
Голова не боліла,
Будьте здорові,
З Новим роком!

1. Що бажають щедрівники й засівальники господарям?

2. Кого прославляють колядки?

3. Вивчи щедрівки, колядки й засівалку і привітай своїх рідних і близьких.

Прислів'я і приказки

Лютневий сніг весною пахне.
У лютому зима вперше з весною зустрічається.

Спиридон Черкасенко

Зима й весна

„Насуплю я брови, —
говорить зима, —
І вітер з морозом повіє:
Усе скрізь загине — рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє."

„А я засміюся, —
весна відмовля, —
І сонце пекуче засяє:
Прокинуться луки, ліси і поля, —
Усе зацвіте, заспіває!"

1. Якою ти уявляєш зустріч зими з весною?

2. Прочитайте вірш в особах.

Вчимося дружити

Борис Комар

Ігор Дзьобик

Товаришів у мене багато — у школі, в нашому й сусідніх дворах. Але найбільше я дружу з Ігорем. Ми живемо в одному будинку, в одному під'їзді, на одному поверсі, навчаємось в одному класі й сидимо за одною партою. Всі кажуть, ніби ми й схожі між собою — як брати. І справді: обидва біляві, кирпаті, сіроокі, в обох веснянки.

Та в чомусь і не схожі. Ігор, наприклад, носить черевики тридцять шостого розміру, я — тридцять четвертого, він має зріст метр і тридцять дев'ять сантиметрів, я — на три сантиметри нижчий. Зате я вмію, як захочу, ворушити вухами, а в нього ніяк не виходить.

Яка в нас дружба — судіть з такої пригоди.

Коли похолодало і випав сніг, Ігореві купили зелені вовняні рукавички. М'якенькі і теплі-теплі! Я теж захотів такі самі. Мама купила й мені.

Одного разу на великій перерві ми кидалися сніжками. Як подзвонили на урок, припинили гру, вбігли в клас, глянули: у мене немає лівої рукавички, в нього — правої.

Наступної перерви майже всім класом їх шукали. Увесь сніг перерили в шкільному дворі і не знайшли.

— Ну, де вона пропала? — сумував Ігор. — Тепер мама буде лаяти...

— І мене... — журився я.

Після того ми неуважно слухали на уроках учителів, все думали про загублені рукавички і про те, як пояснити вдома, де вони поділися.

Мені ще нічого. Мама, звісно, спочатку погнівається, обізве ґавою-роззявою, потім пересердиться і знову купить інші рукавички. Ще й тато, може, заступиться. „З ким, — скаже, — такого не буває?..” Бо минулої зими він також загубив десь, і навіть не одну, а обидві свої шкіряні рукавиці.

А ось Ігореві більше перепаде. В нього мати суворіша і заступитися, мабуть, не буде кому — його ж батько, певно, ніколи не губив рукавиці.

„А що, як віддати йому свою рукавичку? — раптом подумав я. В нього — права, в мене — ліва. Якраз і буде пара!...”

Авжеж, так і зроблю — віддам. Тоді мати нічого не взнає і не лаятиме його. Але ж Ігор може й не взяти. Звісно, не візьме. Скаже: „Чого це ти мені свою віддаєш? Бери краще мою”. І, звичайно, він трохи матиме рацію. Я виручу Ігоря, і йому буде зовсім добре. А мені? Мені — гірше. То хоч одну рукавичку принесу додому, і мама менше гніватиметься. А як жодної не буде, тоді сердитиметься дужче, це ж ясно.

Ні, віддам Ігореві свою рукавичку так, щоб він і не знав про це!

На останньому уроці я непомітно засунув рукавичку поглибше в Ігорів портфель і тішився собі.Ото здивується він, як знайде! Прийде зі школи, повитягає з портфеля книжки і зошити, тоді — зирк! — аж у нього й друга рукавичка спокійненько лежить...

„Як вона тут опинилася? Мабуть, хтось із хлопців навмисне сховав, щоб покепкувати з мене”, — подумає і радий-радий буде, що так щасливо все закінчиться. Однак вийшло зовсім непередбачене, дивуватися довелося мені.

Коли я викладав удома на стіл із свого портфеля книжки та зошити, то разом з ними витяг і зелену вовняну рукавичку. Спершу я подумав, що ми з Ігорем переплутали портфелі. Таке вже не раз було, бо вони однакові. Подивився на зошити — мої. Значить, не переплутали.

А як же тоді в мій портфель попала оця рукавичка? Адже я добре пам’ятаю, що засунув її в Ігорів портфель.

Стривай, стривай, рукавичка ж із правої руки. Тепер все ясно!.. Виявляється, Ігор теж хотів мене виручити і поклав свою рукавичку в мій портфель. От сміхота, от комедія!...

Хапаю рукавичку і мерщій до Ігоря. Тільки відчинив свої двері, як відчиняються двері квартири навпроти. Я тримаю в руці зелену вовняну рукавичку, і мій друг тримає таку ж...

1. Про що це оповідання?

2. Чим схожі друзі, а чим ні?

3. Яка пригода з ними сталася?

4. Як вони повелися в цій ситуації?

5. А в тебе є друзі? Чи доводилося тобі виручати свого друга чи подругу? Розкажи.

Анатолій Костецький

Про друга

Твій друг тобі віддасть усе:
І свій квиток на карусель,
І цвях, і ґудзик, і літак,
Та не за щось — а просто так.

І збільшувальне скельце,
Найкраще у дворі,
Твій друг зі щирим серцем
Тобі віддасть — бери!

І ти нічого не жалій —
Ніколи і нітрохи!
І навіть м'яч футбольний свій
Віддай, як друг попросить.

І посміхнеться друг тобі —
Аж схочеться співати.
І ти подумаєш тоді:
„Як гарно — дарувати!..”

Всеволод Нестайко

Ляля Іванова і Туся Мороз

Професор Іванов дуже любить тварин. У нього дві собаки, три коти, різноколірні папуги.

На відміну від свого дідуся, Ляля до всього цього зоопарку зовсім байдужа.

А от Туся... перед сенбернаром Дейком просто кам'яніла, коли його бачила. А коли Ляля дозволяла з ним погуляти, то Туся була найщасливішою.

Туся часто приходила в гості до Лялі. Вони дуже подружилися; разом уроки готували, малювали, гралися.

Ляля з часом зрозуміла, що Туся не зможе жити без дідусевого „звіринця”, і почала поступово підкоряти її собі:

— Тусько, понеси мій портфель, а то в мене руки болять... будь ласка!

— Тусько, витри дошку за мене, а то у мене скабка під нігтем... будь ласка!

— Тусько, принеси з буфету булочку... будь ласка!

Туся багато разів хотіла відмовити, але як згадає очі Дейка, то не може наважитися. Не вистачало духу.

Перед Новим роком у школі влаштували ялинку. На ранок запросили батьків.

Від Тусі не прийшов ніхто, а від Лялі — професор Іванов з дружиною.

Концерт ще не починався. Ляля походжала в парадному костюмі Снігуроньки, Туся — в костюмі Дюймовочки слідом ходила за Лялею.

— Тусько, — примхливо сказала Ляля, — піди купи мандаринок... будь ласка.

Туся, як завжди, почервоніла, подивилася на професора і... кинулась до буфету.

Професор розгубився і наче захлинувся.

— Лялю! Лялю, що це ти? Як це ти?

— А що такого? Я ж попросила... Сказала „будь ласка”.

Професор спершу розгубився, почервонів, нарешті взяв себе в руки. Потім підійшов до гурту дівчаток і про щось з ними довго пошепки розмовляв.

Ляля спокійно стояла біля вікна поруч з Тусею і їла мандаринки.

До них підбігла Надя й сказала дуже голосно, так, щоб усі чули:

— Лялько! Піди купи мені булочку... будь ласка.

А за нею Люба:

— Ой, Лялько! Ти в буфет? Купи мені шоколадку... будь ласка.

А за нею Таня:

— Лялюхо! А мені заварне, чуєш... будь ласка.

У Лялі від несподіванки застряла в горлі мандаринка. Не встигла вона й оком зморгнути, як дівчатка зірвалися й побігли в зал. Усі! Тільки Туся залишилася біля Лялі, дивилася на неї з розпачем і співчуттям.

1. Хто тобі більше подобається – Туся чи Ляля? Чому?

2. Подумай добре над тим, що тобі подобається в Лялі, а що ні.

3. Чому Туся лишилася біля Лялі тоді, коли всі її залишили й побігли на свято?

4. Як ти вважаєш, чи будуть дівчатка і далі дружити?

5. А як би ти повелася (повівся) на місці Тусі?

6. Що б ти порадив (порадила) Лялі?

Анатолій Костецький

Буває все

На світі все буває —
і сніг, і дощ, і вітер.
Буває злива навіть
тоді, як сонце світить.

Бува, що втратять колір
всі квіти у саду...
Лиш не бува ніколи,
щоб друг тебе забув.

А як забуде раптом
тебе твій друг —
то що ж:
ніякий він не справжній,
а просто так —
ніщо!..

Григір Тютюнник

Ласочка

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення. Арсен прокинувсь і огледівся. Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травою, лежала риба.

— Ану! — сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове! — сказав Арсен. — То що тобі — рибки закортіло?

Лисеня тоненько писнуло.

— Ну, на вже, — Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапами.

— Молодця! — похвалив Арсен і заходився міняти наживу.

А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину — одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували. Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що коли Арсен каже: „Встань!” або „Ляж!”, то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

Сидить і спить. А якось чує крізь сон: Ласочка дзявучить. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде, передніми лапами дрібушить — витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик — є окунь!

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу.

З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить. Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

Пильнува́в — слідкував.
Ве́при — дикі кабані.
Куня́в — дрімав.
Скі́млення — жалібне скавучання.
Позадкува́ло — подалося назад.
Вуха́ми пряде́ — прислухається.

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задріботіла передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибу, облизнулося й тихесенько заскімлило.

— Те-те-те... — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти. А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками...

З того часу вони рибалили втрьох.

1. Чому Арсен назвав лисичку Ласочкою?

2. Хотілося б тобі потоваришувати з такою Ласочкою? Чому?

3. Як ти думаєш, чому Ласочка повірила Арсену?

4. Прочитай оповідання з учнями класу абзацами один за одним, щоб свідомо аналізувати його.

5. До якої частини оповідання можна дібрати заголовок „Радісна зустріч", а до якої – „Бойове лисеня"?

Мирилки

Вишні-черешні

Вишні-черешні розвиваються,
Синє озеро розливається.
Ясне сонечко усміхається,
Жито силоньки набирається.
Через тин вишня похилилася,
Дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, моя душечко.
Тобі яблучко, мені зернятко,
Не сварімося, моє серденько.

Мир — миром

Мир — миром, пироги з сиром,
Варенички в маслі,
Ми дружечки красні, поцілуймося.

• Поміркуй, коли мирилки можуть знадобитися? Вивчи їх напам'ять.

Любов Воронкова

Антон і Харитон

Жили на світі Антон і Харитон.

— Давай з тобою дружити, — сказав Харитон. — Будемо один з одним все ділити навпіл — і горе, і радість.

— Давай, — погодився Антон, — коли поруч друг, жити легше і веселіше.

Йшли вони якось полем. Сонце палить. А сховатися ніде — ні деревця, ні кущика.

— Дай мені твій бриль, — сказав Харитон, — а то мені сильно голову припікає.

Антон віддав Харитону свого великого солом'яного бриля. Сонце почало і йому пекти у голову, але Антон подумав: „Нічого, потерплю. Зате Харитону добре!" Раптом набігла величезна хмара, линув дощ.

— Дай мені скоріше свого плаща, — закричав Харитон, — хіба не бачиш, що твій друг мокне!

Антон віддав йому свій плащ. Дощик поливав Антона. Але він думав: „Ну що ж. Заради дружби і промокнути можна".

Пройшов дощ, засяяло сонечко. Харитон віддав Антону його плащ і великого бриля.

— Візьми, — каже він, — а то мені нести важко.

Антон узяв мокрий плащ і мокрого бриля. А сам замислився.

Тим часом друзі дійшли до перехрестя.

— Тобі куди? — запитав Антон.

— Мені ліворуч, — відповів Харитон.

— Ну, а мені праворуч, — сказав Антон.

— Так ми ж хотіли разом йти! — закричав Харитон. — Ми ж друзі з тобою!

Але Антон ішов усе далі і далі. Так і пішов. Жодного разу не оглянувся.

1. Як розумів дружбу Антон, а як Харитон?

2. Поміркуй, кого можна назвати справжнім другом.

3. Напиши 5 слів-ознак, які б характеризували справжнього друга.

Ти добро лиш твори повсюди

Василь Сухомлинський

Як Сергійко навчився жаліти

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі.

Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

— Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі.

Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець.

Дівчинка запитала:

— Що ти кинув у воду?

Сергійко ще більше здивувався.

— Невже ти не бачиш? Я кинув камінець.

Дівчинка сказала:

— Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку.

Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно.

Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль.

Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?

Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її.

1. Що вразило хлопчика?

2. Яке почуття було в Сергійка під час зустрічі з дівчинкою?

3. Про що свідчать його переживання серед ночі?

Василь Сухомлинський

„Не читайте оповідання про Яринку...”

— На наступному уроці читатимемо оповідання про дівчинку Яринку... — сказала вчителька.

Оленка й Галинка дома прочитали це оповідання. В ньому йшла мова про маленьку дівчинку, у якої помер батько...

Ось і перерва перед уроком читання. Оленка й Галинка підійшли в коридорі до вчительки.

— Не читайте оповідання про Яринку, — стали просити вони.

— Чому?

— У нашої Оксанки батько лежить у лікарні. І тяжко йому, ой як тяжко. Оксана вчора плакала...

— Добре, дітки, — тихо сказала вчителька й поцілувала дівчаток.

1. Яку людську якість виявили дівчатка у своєму проханні?

2. Поміркуй, чому вчителька тихо відповіла і поцілувала дівчаток.

Дмитро Прилюк

Зраджене довір’я

Із звірами всіляко буває. Одного разу ми, збираючи з онуками гриби в лісі, побачили поблизу шляху цікаву картину. На зеленому узліссі стояв над ровом красень-олень і великодушно приймав із рук дітлахів то шматок хліба, то цукерку, а то просто жменю трави. Дітлашня раділа, сміялася, а олень поважно хитав своїми пишними рогами і вдоволено ремигав. Йому явно була до душі така хлоп’яча увага.

— Давно він тут? — спитав я одного хлопчика.

— Ще з весни. Як вигнали ми худобу пасти, він тут ходив, траву шукав. Видно, голодний був. Ми поклали йому шматок хліба і сховалися. Він підійшов, хліб з’їв і ще дивиться в наш бік. Тоді я піднявся, взяв ще окраєць, простягнув руку й до нього. Підійшов — нічого, хліб узяв ще й долоню лизнув. Відтоді й стрічаємося.

— І він більше нікуди не ходить? — поцікавився я.

— Чого ж, як день-два не прийдемо, то кудись зникає. А потім знов повертається. Такий свійський був цей олень!

Та невдовзі він загинув.

Видно, думав, що всі люди такі добрі, як ті хлопчаки, що годували його хлібом. Знайшлися розбійники, що скористалися довірливістю лісового звіра.

Одного дня олень, як то часто бувало, стояв на узліссі і слідкував за шляхом. Неподалік зупинилася машина. Троє чоловіків вийш-

ли з неї, ховаючи за спинами рушниці. Один попрямував до оленя, тримаючи у простягнутій руці шматок хліба та кілька печених картоплин. Олень зрадів, узяв ласощі й жує.

Великоду́шно — *тут:* спокійно, з довірою.
Ремига́в — жував.
Окра́єць — шматок.

А незнайомці враз скинули до плечей рушниці і майже одночасно вистрелили. Мертвий олень звалився в рів.

Десь через півроку був суд. Ті, що стріляли, потрапили до тюрми. Але гордого красеня над шляхом уже не було. На тому місці поставили білого оленя з гіпсу.

1. Що тебе найбільше вразило в оповіданні?

2. Що можна сказати про чоловіків, які вбили оленя? Як називають таких людей?

3. Чи справедливим, на твою думку, було покарання?

4. З якою метою на місці загибелі красеня-оленя поставили його фігуру з гіпсу?

5. На скільки частин можна поділити оповідання? Яку з них назвемо „Великодушний красень"? А який заголовок дамо другій частині?

Джанні Родарі

Чим пахнуть ремесла

Має свій запах —
пізнать його можна —
кожна робота,
професія кожна.

Булочник пахне
тістом, дріжджами,
столяр — дошками,
клеєм, стружками.

Лаком і фарбою
пахне маляр,
глиною — муляр,
замазкою — скляр.

Лікар приходить
у білім халаті —
добрими ліками
пахне в кімнаті.

Пахне мазутом
в механіка роба,
пахне землею
від хлібороба.

У всякого діла
свій запах і смак,
тільки безділля
не пахне ніяк.

1. Розкажи, про які професії розповідає поет у вірші.

2. Як ти розумієш останні рядки вірша?

3. Ким ти мрієш стати?

Юрій Ярмиш

Два Івани

Жили собі два Івани. Два мрійники. Хотіли для людей добро звершити. Героями називатися.

От перший Іван мріяв-мріяв, та й подумав — час починати. Виліз на високу гору — щоб усім видно його було, сів на камінь і чекає, коли покличуть люди на подвиг, героєм наречуть.

А другий Іван підвівся на рівні ноги та й пішов собі вперед на широкі простори.

Гукнув його Іван з високої гори:

— Ти що робити надумав?

— Садок хочу посадити, смачні яблука виростити на радість людям!

— Хе, хіба це велика справа? Найлегша з найлегших. Бачиш, яблучок йому забажалося. За таке героєм не назвуть. І знову усівся на свій камінь, чекає. Довго чи ні казка складалася, швидко чи повільно час минав, тільки Іван з гори гукнув друга:

— Гей, Іване! Які яблучка виросли?

А люди й відповідають:

— Солодкі, соком і здоров'ям налиті. Спускайся, сам скуштуй, — сильнішим станеш.

— Часу нема, — поважно відповідає Іван. — Чекаю, коли ви мене на подвиг покличете.

— Чекай, чекай! — усміхаються люди. Он твій друг далеко вже від тебе пішов.

— Гей, Іване! — затурбувався Іван з своєї високої гори. — Де ти, що поробляєш?

— Вугіллячко рубаю! — почулося здалека. — Вогник людям дарую! Спускайся до нас, бригада в нас дружна, саме на трудову зміну йдемо.

— Е, ні! — хитро посміхнувся Іван з своєї високої гори. — У вас праця, а я подвиг бажаю звершити. Почекаю ще. Люди обов'язково покличуть.

А час біжить. Рік минає... Другий відпрацював добряче... Третій завершується...

Ще більше стурбувався Іван на своїй високій горі. І люди вже забули про нього, про подвиг не згадують, і друг невідомо що поробляє. Кудись зник, а куди саме — ніхто не знає.

— Іва-ане! Де ти? — гукнув що мав сили Іван зі своєї високої гори. — Куди подівся?

— Нікуди я не подівся, саме зараз над твоєю високою горою пролітаю!

Підняв голову Іван, — а по небу космічний корабель летить і керує ним друг його.

А люди на землі радіють:

— Слава Івану!

— Слава зоряному герою!

— Чому ж ти мене не покликав, на подвиг із собою не взяв? — бідкається Іван на своїй високій горі.

А Іван з піднебесся відповідає йому:

— Ти все подвигу чекав, а я працею, трудом зайнятий був. Бачу я звідси — твоя гора незчисленні скарби приховує. Подумай, як узяти їх, — людям подаруй. Всім Іванам на землі діло є!

1. Про що мріяли двоє друзів?

2. Як кожний з них вирішив звершити свою мрію?

3. У чому ж подвиг людини?

4. Яка головна думка тексту?

Світлана Василевська

Усмішка

(Казка)

Давно-предавно на березі синього моря стояло блакитне казкове місто. Жили там щасливі люди. Вони працювали й співали пісень, бо праця приносила їм радість. А ввечері з їхніх будинків линула музика.

Коли зустрічались, люди всміхались одне до одного: таке в них було вітання. Про те, що на світі є місто, де всі люди щасливі, довідався лихий чарівник. Той самий, що зроду не співав, не любив музики й не усміхався.

— Ось полечу я в те місто, — сказав сам собі чарівник. — Відніму у людей усмішки та й зроблюся один щасливий.

Сів чарівник на свій летючий килим і полетів. Летів уночі, бо всі лихі чарівники літають лише вночі.

Світало. З-за моря викотилася золота сонячна куля.

Лихий чарівник сів за димарем і чекав, поки хтось вийде надвір.

Нарешті він побачив першого жителя казкового міста. Той ішов і всміхався сонцю, яке щедро гріло землю, пташкам, які весело співали на деревах, і зеленим листочкам, що тремтіли на вітрі.

Чарівник вилетів із-за димаря й опинився перед людиною.

— Віддай усмішку! — гукнув страшним голосом, од якого попадало листя з дерев і замовкли пташки.

Усмішка відразу зникла з обличчя людини — як її візьмеш?

Тоді чарівник підбіг до другої людини і крикнув:

— Віддай усмішку!

Та знову не зміг відібрати. І ця зникла.

Чарівник спробував украсти усмішку, відняти її нишком, щоб ніхто не помітив. Але дарма...

— Куплю усмішку, — нарешті надумав чарівник. Та всі, кому він про це казав, тільки знизували плечима.

Чарівник заплакав з кривди. Сльози горохом покотилися по його щоках. Один добродій пожалів чарівника, посадив його на лаву біля блакитного водограю і спитав:

— Чого плачеш, добрий чоловіче?

Ніхто ніколи не звертався до чарівника з такими словами, і він заплакав ще дужче.

— Не можу більше так жити, — схлипуючи відповів чарівник. — Ніхто не любить мене, немає у мене друзів... Мені хочеться усміхатися, як усі, але не можу знайти собі усмішки.

— Усмішку не купиш і не вкрадеш, — сказав житель казкового міста. — Її дарують за добре діло. Згадай, чи зробив ти сьогодні щось гарне? Працював у полі?

— Ні, — відповів чарівник.

— Дім будував?

— Ні.

— Хліб пік? Одежу шив? Може, діток добра навчав?

— Ні, ні, ні, — і чарівник низько схилив голову.

Чоловік зітхнув.

— Біда та й годі! Але ти можеш сам собі допомогти. Роби добро!

І житель казкового міста пішов на роботу.

Коли це дівчинка бігла по садочку, спіткнулась об камінчик і впала. Чарівник підхопився, підвів дівчинку й ну дмухати на її забите колінце, щоб не боліло.

Дівчинка тільки було хотіла заплакати, враз усміхнулася так привітно, що й чарівник несамохіть усміхнувся. Вперше у житті! Тепер він, мабуть, став щасливим, добрим чарівником і сам дарує людям усмішки.

1. Чому люди казкового міста були завжди щасливими, а чарівник нещасним?

2. Яку пораду дав злому чарівникові один із жителів міста?

3. Коли став щасливим чарівник?

4. Подумай, що означає вираз „сльози горохом покотилися". А слово „добродій"? Поясни.

Василь Сухомлинський

Домашній твір

Хлопчикові загадали в школі написати твір: „Що ти знаєш про найкрасивіше і найбридкіше”. Довго думав хлопчик і не міг утямити, що у світі найкрасивіше, а що — найбридкіше. Йому здавалося, що найкрасивіше — це квітка бузку. А найбридкіше — жаба. Пішов до дідуся та й питає: справді це так?

— Ні, — сказав дідусь. — Найкрасивіше це людська праця. А найбридкіше те, що пускають інколи цю працю на вітер. Іди, походи кілька днів по землі, ти побачиш і те, і те.

Пішов хлопчик. Іде полем. Бачить: поле пшеничне половіє, нива — колосок до колоска.

Ось і є найкрасивіше, — думає хлопчик. — Це ж людська праця.

Іде далі. Підходить до школи. Бігають діти, гуляють. Одна дівчинка їсть хліб із маслом. Недоїла, кинула шматок хліба на землю, до подруг побігла.

— Це найбридкіше, — збагнув хлопчик. — Адже вона пускає на вітер людську працю.

1. Чи правильного висновку дійшов хлопчик?

2. Увага! Зараз завдання незвичайне. Усі ви виконуватиме роль дідуся. Кожний з вас запише на аркушику всі можливі відповіді на запитання „Що найкрасивіше, а що найбридкіше?”

Тетяна Полякова

Дівчинка, яка постраждала за правду

День був на диво погожий. Я присів у парку на лавочці й спостерігав за зграйкою снігурів, які скидалися на розсипані в снігу рум’яні яблука. Дві гарненькі дівчинки сіли поруч зі мною.

— І ось, розумієш, — певно, продовжуючи розпочату розмову, сказала дівчинка в пухнастій білій шапочці, — я вирішила завжди й у всьому говорити тільки правду.

— Ти молодець! — похвалила її друга дівчинка, в голубій шапочці і таких самих рукавичках. — Це ж не так просто.

— Ясно, непросто. Якось я не вивчила урок з природознавства і чесно сказала про це вчительці. Знаєш, як я боялася, що двійку вліпить!

— І вліпила?

— Ні. Сказала, що для початку прощає за те, що сама зізналася.

— Пощастило.

— Так. Зате на другому уроці не пощастило. Вірша не вивчила, зізналася, та все одно — бац! — двійка. А сьогодні й зовсім, — зітхнула дівчинка, — довелося постраждати за правду.

— Ой, що ти! — співчутливо сплеснула руками дівчинка в голубих рукавичках.

Погóжий — гарний, чудовий.
Постраждáти — поплатитися.
Співчутлúво — чуйно.

— Уявляєш, на занятті драмгуртка вирішували, хто гратиме Попелюшку. І кого, ти думаєш, обрали? Юльку Пиріжкову! Так у неї ж ніс у веснянках! Я, звичайно, сказала, як є. Де ж це ви, кажу, бачили таку рябу Попелюшку? На цю роль треба знайти гарну дівчинку, а не таку, як Пиріжкова. А Юлька спалахнула і заплакала. От смішна: хто ж на правду ображається? А всі давай мене соромити: мовляв, Юлька у нас найдобріша і найталановитіша, і веснянки її аніскілечки не псують. Їх загримувати можна. Але я не погодилася. Правда дорожча над усе. Що думаю, те й кажу! А ти б мене підтримала?

Дівчинка в голубих рукавичках знизала плечима й відвела очі. І тоді дівчинка в білій шапочці звернулася до мене:

— Вибачте, адже ви чули, про що ми зараз говорили. Скажіть, будь ласка, вашу думку.

— Думка така, — сказав я, — що ти хитра, заздрісна і зла.

— Як?! — зблідла вона від обурення.

— Що думаю, те й кажу, — відповів я. — Правда дорожча над усе.

1. Що в поведінці дівчинки в пухнастій білій шапочці ти засуджуєш, а що схвалюєш?
2. Чому на її останнє запитання подружка не відповіла, засоромилася, відвела очі?
3. Як випадковий слухач допоміг зрозуміти дівчаткам помилкове розуміння однією з них поняття „правда"?
4. Чи можна прислів'ям „Правда очі коле" доповнити зміст оповідання?
5. А чи підходить до розуміння слова *правда* дівчинкою в пухнастій білій шапочці прислів'я „За правду стій горою"?
6. Кого б ти з цих двох дівчаток вибрав собі в друзі? Чому?

За Яковом Пінясовим

Ким бути і ким не бути

Йшли вулицею двоє товаришів — Петрусь і Миколка. Дружні, рука в руці. Зупинились біля вітрини книжкового магазину. Помилувалися книжками.

— Зайдемо купимо?

Зайшли. Переглянули багато обкладинок і малюнків.

Миколка швидко купив одну, другу — обидві з малюнками — і, заплативши гроші, поклав до кишені здачу — тридцять копійок.

А в Петруся грошей було мало. Дуже сподобалася йому книжка „Ким бути”? Ось купиш таку і відразу взнаєш багато хорошого.

Полічив Петрусь гроші — не вистачить.

— Миколко, — попросив він, позич мені десять копійок. Така хороша книжка — розповідає, ким бути і ким не бути.

Насупився Миколка:

— Не вистачає в тебе грошей — не купуй!

Пошкодував, виходить, грошей.

Подивилася на приятелів продавщиця і сказала Петрусеві:

— Не журися, хлопчику! Ким бути — ти сам дізнаєшся, коли підростеш. А ким не бути — твій товариш уже знає.

Почувши ці слова, Миколка почервонів та й вийшов з книгарні потихеньку, щоб не бряжчали у кишені копійки.

А Петрусь вибіг за ним і все допитувався:

— Скажи, Миколко, ким не треба бути? Скажи, не приховуй!

Миколка похмуро мовчав. Хоч і знав, та не сказав. І чого б це?

1. Розкажи, яким був Петрусь, а яким – Миколка.

2. Поясни останні рядки оповідання.

3. Знайди слова, які характеризують дружбу: *вірна, справжня, хоробра, чуйна, відверта, скупа, ввічлива, добра, щира.*

4. Добери і запиши по 5 слів-ознак, які викривають риси характеру Миколки і Петруся.

5. Яка основна думка оповідання?

☺ *Усміхнімось!*

* * *

— Чого ти так швидко їси шоколадку? Чи забула, що в тебе є братик?

— Ні, мамо, не забула. Тому й спішу.

* * *

— Ти, Петре, сам горіхи поїв, чи поділився з сестричкою?

— А три не ділиться на два.

* * *

Грицько Бойко

Я і ти

—Хто до столу хоче сісти?
— Я!
— Хто варення хоче їсти?
— Я!
— А хто посуд мити буде?
— Ну вже ти відказуй, Людо,
А то: я та й я!

* * *

— Васильку, чому ти щодня спізнюєшся до школи? — спитала вчителька. — Хіба у вас будильника нема?

— Та будильник є, але він дзвонить, коли я сплю.

Василь Сухомлинський

Списав задачу

Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Дома він довго сидів над задачею й не міг розв'язати її. Тепер він прийшов до школи, щоб у когось списати задачу. Бо працювати сам Павлик не любив.

Прийшла Зіна. Вона добре вміла розв'язувати задачі. Павлик запитав у неї:

— Зіно, на скільки питань задача?

— На троє, — відповіла Зіна. — А хіба ти не розв'язав?

— Не вийшла... Дай, Зіно, списати...

— Ой Павлику, чому ж ти сам не хочеш працювати? — запитала Зіна.

Вона дала йому свій зошит.

Павлик почав списувати. Списав одну дію, другу, перейшов до третьої. У третій дії помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, Зіна написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька зібрала зошити для перевірки.

Наступного дня вона принесла зошити.

— У Павлика — п'ять, — сказала вчителька. — Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, — чотири. Помилку допустила...

Зіна поблідла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і схилив голову над партою.

1. По що цей текст?

2. Знайди розмову між Павликом і Зіною. Зверни увагу на розділові знаки. Прочитай цю частину, передаючи інтонацією і мімікою характер героїв.

3. Оціни вчинок Павлика. Якого висновку для себе ти дійшов? Що порадиш іншим?

4. Дай характеристику Павлику і Зіні. Які вони?

5. Як ти думаєш, які стосунки склалися між Павликом і Зіною після цього випадку? Спробуй продовжити оповідання так, щоб однокласники залишилися друзями.

Віра Карасьова

Тарасик

Тарасик біг у школу. Сніг падав білими зірочками й злегка рипів під ногами. Тарасикові було весело, і він наспівував пісеньку.

Ось Тарасик побачив дідуся у великих темних окулярах. Дідусь стояв і постукував перед собою паличкою. Він намацував дорогу. Дідусь сказав:

— Товаришу, допоможіть мені перейти дорогу.

Тарасик перестав співати. Тихесенько звернув у провулок і побіг у школу. В нього не знайшлося хвилинки допомогти сліпому дідусеві.

Біля школи Тарасик побачив ковзанку. Він розбігся й хутко поїхав. Раптом у Тарасика підвернулася нога і він упав на лід. Шапка злетіла з голови, портфель розкрився, фарби висипалися. Лід був дуже слизький, і Тарасик не міг підвестися.

Якась дівчинка весело засміялася й закричала:

— От так упав!

Але друга дівчинка в червоній шапочці простягла Тарасикові руку. Тарасик підвівся. Тоді дівчинка рукавичкою струсила з нього сніг. Потім стала збирати фарби й старанно складати їх у коробочку.

Тарасик ніяково буркнув:

— Спасибі!

Дівчинка відповіла:

— Нема за що! Адже й ти допоміг би іншим у біді.

Тарасик почервонів. Йому стало соромно, що він не допоміг дідусеві.

Працюємо в парах!

1. Визначте тип прочитаного тексту.

2. Із скількох частин він складається? Яких?

3. Поставте якомога більше питань за змістом прочитаного тексту.

4. Перекажіть один одному текст близько до змісту.
5. Як ви гадаєте, чи зрозумів Тарасик, як треба поводитися? Чому ви дійшли такого висновку?

Лідія Компанієць

Татова порада

Прибіг щодуху син додому,
До тата голосно гука:
— А я провідав у лікарні
Свого товариша-дружка!
Тож правда, тату, я — чутливий
І маю серце золоте?
Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:
— Коли тебе в тяжку годину
Людина виручить з біди,
Про це добро, аж поки віку,
Ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердо
Ти зробиш сам добро колись,
Про це забудь, аж поки віку,
Мовчи й ніколи не хвались!

1. Чи погоджуєшся ти з автором, що не варто хвалитися, коли робиш добро?
2. А як можна виразити вдячність тому, хто тобі допоміг, зробив послугу? Прочитай варіанти й вибери той, який вважаєш найкращим: подарувати подарунок; сказати спасибі; більше поважати, ніж поважав до цього; при нагоді віддячити добром за добро.
3. Запам'ятай батькову пораду. До неї варто прислухатися.
4. Прочитайте вірш в особах.

Заповіді про любов до Бога та до ближнього

Один юдейський законник, цебто учитель Закону Божого, якось запитав Ісуса Христа:

„Учителю, яка заповідь є найбільша в Законі?"

Христос відповів йому:

„Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всім розумом своїм. Це є найбільша й найперша заповідь. А друга подібна до неї: люби ближнього, як самого себе. На цих двох заповідях увесь Закон і Пророки стоять".

- Як ти розумієш заповіді Божі? Поясни.

Весна, красна паняночка

Благослови, мати

(З давньоукраїнської народної поезії)

Благослови, мати,
весну закликати!
Весну закликати,
зиму проводжати!
Зимочка в возочку,
літечко в човночку!

- Подумай, як треба читати вірш – радісно чи сумно? Чому? Виділи голосом звертання, окличні речення.

Василь Скуратівський

Благослови, мати, весну зустрічати

Не випадково наші пращури у давнину пов'язували з весною і новолітування. Саме в березні вони відзначали Новий рік. Тільки-но левади звільнялися від снігу і починала тужити земля, дітлахи зверталися до своїх неньок: „Благослови, мати, весну зустрічати!"

Матері і бабусі випікали для дітей та онуків смаковите печиво у формі жайворонків. Хлопчики й дівчатка, тримаючи в руках символічного птаха, вибігали на околицю села, щоб закликати в гості красну весну.

Ставши в шеренгу, вони виспівували:

Пташок викликаю
з теплого краю:
— Летіть, соловейки,
На нашу земельку,
спішіть, ластівоньки,
пасти корівоньки!

Невдовзі, як природа одягалася в буйзелень, починали готуватися до веснянок і гаївок. Переважно їх справляли в квітні або травні. Це залежало від того, якою була весна — ранньою чи пізньою.

У кожному селі до цих дійств готувалися з особливою ретельністю. Хлопці виготовляли зиму-опудало із соломи, зодягали його в старе лахміття і вкопували посеред левади. Сюди ж сходилися й дівчатка у вишитих блузках з віночками на голові. Натомість хлопці спалювали солом'яну ляльку, а попіл розсівали довкола. Це означало, що весна остаточно переборола зиму.

Нерідко весняні обряди тривали кілька днів. На розлогій луці дівчатка водили хороводи, співали пісень. Серед найбільш цікавих дійств були забавні сценки „Кривого танцю", „А ми просо сіяли...", „Мак", „Занадився журавель до бабиних конопель" та інші.

Веснянки та гаївки починалися й закінчувались масовим хороводом. Узявшись за руки, дівчата робили два великих кола. Посередині, заквітчана зеленню і першими весняними квітами, стояла весняночка (в деяких районах її називали подоляночкою). Дівчинка то вставала, то присідала. Присутні зверталися до неї:

Ой, весно, весно, днем красна,
Що ти нам, весно, принесла?
Подоляночка відповідала:
Принесла я вам літечко,
щоб родилось житечко,
ще й червонії квіточки,
щоб квітчалися дівочки...

1. Про що ти дізнався з твору вперше?

2. З яким проханням діти зверталися до матерів і бабусь?

3. Коли справляли веснянки і гаївки? Прочитай і підготуйся розповісти, як відбувалося це свято.

4. Вивчи ці та інші веснянки, ігри і проведи з товаришами свято зустрічі весни.

Щебетала пташечка

(*Українська народна пісня*)

Щебетала пташечка під віконечком,
сподівалась пташечка весни з сонечком:
„Прилинь, прилинь, чаронька,
весна красная,
як легенька хмарочка в небі ясная.
Осип луки перлами, укрий росами,
розлийся джерелами стоголосими!"
Щебетала пташечка під віконечком,
сподівалась пташечка весни з сонечком.

1. Прочитай правильно і поясни значення слів: **сподіва́лась, ча́ронька, пе́рлами, стоголо́сими.**

2. З яким проханням звертається пташка до весни?

3. Якою пісенькою привітав би весну ти?

Василь Чухліб

Журавлі-веселики

Дід Матвій і Тарасик колють дрова біля повітки. Дід як гахне колуном по сосновому чурбану, так він і розлітається. А Тарасик довго цюкає своєю сокиркою, поки розрубає.

— А чи не час уже й перепочити? — поглядаючи на онукові силкування, каже дід і всідається на дровітні.

А Тарасик знайшов товстий шмат соснової кори, видовбує човник.

Тихо на подвір'ї. Тільки іноді налетить вітерець-пустунець, побавиться вербовим віттям та й далі полетить.

„Курли, курли!" — раптом долинуло з вишини. Тарасик підводить голову, вдивляється в небо. А курликання все ближчає. Ось уже видно в голубому небі рівненький трикутник.

— Журавлі! Діду, журавлі летять! — вигукує Тарасик.

Дід, крекчучи, встає з дровітні. Прикладає до чола долоню.

— Повертаються з ірію веселики наші, — розглажує вуса.

— А чому веселики? — дивиться на діда Тарасик. — Журавлі!

— Ні, зараз, навесні, звуть журавлів веселиками.

— А чому?

— Бо повертаються птахи додому, і радіють вони, весело їм, що здолали далеку дорогу, що знову в рідних краях. І люди з ними радіють.

— Дивіться, дідусю, строєм летять! Наче солдати! — показує Тарасик.

Птахи ніби вчувають його вітання і у відповідь голосно курличуть.

— А восени зватимуться вони журавлями, — продовжує дід. — Розстаються тоді з батьківщиною і журяться від того, що мусять летіти на чужину. Через те й журавлі.

Стоять серед двору старий і малий, дивляться в небо. Курликання поволі стихає, розтає у високості. Тарасик береться за сокиру та все примовляє:

— Журавлі-веселики! Журавлі-веселики!

1. Який настрій охопив дідуся і внука, коли вони побачили і почули журавлів?

2. Тепер ти зрозумів, чому журавлі мають дві назви? Поясни.

3. Підготуй стислий переказ твору від свого імені.

Тарас Шевченко

Встала й весна...

Встала й весна, чорну землю
сонну **розбудила**,
уквітчала її рястом,
барвінком **укрила**;
і на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають...

1. Поясни, як ти розумієш значення виділених слів. Назви до них якомога більше іменників.

2. Яку картину ти хотів би намалювати до цього вірша?

3. Вивчи вірш напам'ять.

Євген Гуцало

Весняні води

Повінь! Річка набрякла водою, берегів не видно, наче й не було, а верболіз уже немов пливе по хвилях і з місця не зрушить. І раптом уся долина заблищала та заіскрилася, вкрившись водяною плівкою.

Якось Орчик прибігає додому захеканий, із затуманеними очима, з напіврозкритим ротом і кричить з порога:

— Тату, бачив зайця, на колоді примостився, а колода крутиться під ним, крутиться!..

Так щовесни — йдуть вони до свого човна, одмикають і веслують до незатоплених горбочків та острівців. Ось перше сухе місце, начіплялося навколо кущів галуззя прилиплого, сміття, бур'яну, проте не видно жодного зайця. Може, ген там, де пеньок високий чорніє? І під високим пеньком нічого. Зате скоро-таки надибують зайця — бігає по мокрій латці землі, і вуха в нього так жалісливо стирчать, що в грудях хіба ж не ворухнеться щось гостре.

Заєць хоче у воду скочити, весь він напружений, наполоханий, очі великі й опуклі. Батько бере його обома руками, заєць здригається, вигляд у нього заляканий і безпорадний.

А ген двоє зайців! Нашорошили вуха — схожі на два вухаті пеньочки. І такі вони насторожені та безпорадні, так вони вражені тим несподіваним багатоводдям.

Повінь уже не перший день, то вони, певне, й голодні. А від страху стали довірливі, начебто й зовсім не бояться човна. Облізлі, хутро на них вилиняло, а свіже не наросло. Якось наче аж на зайців не схожі.

По́вінь — розлиття річки при весняному розтаванні снігу чи льоду.
Набрякáти — розпухати, збільшуватися.

Батько ступає на острівець, зайці пробують тікати, товчуться навколо батька, а він їх ловить — і вже в мішку.

Зайців випускають на згірку за селом. „Біжіть, біжіть, — думає Орчик. — Та не будьте такі дурні, більше не потрапляйте в повінь!”

1. Про яке стихійне лихо йдеться в тексті? Знайди і прочитай опис повені.

2. Що загрожувало зайцям? Як звірки при цьому поводились?

3. Як описує зайців автор? Прочитай.

4. Чи доводилось тобі перебувати в небезпеці? Як ти себе почував?

5. Як ти вважаєш, чи кожна людина прийшла б на допомогу?

6. Яким одним словом можна назвати оповідання? Знайди його в тексті.

Олександр Олесь

Все навколо зеленіє...

Все навколо зеленіє,
річка ллється і шумить.
Тихо, тихо вітер віє
і з травою гомонить.

Як тут всидіти у хаті,
коли все живе, цвіте,
скрізь дзвенять пташки крилаті,
сяє сонце золоте...

1. Ти відчув, що діється в природі навесні? За допомогою яких дієслів автору вдалося передати ці дії?

2. До яких із названих тобою слів ти можеш дібрати синоніми?

Роман Завадович

Великдень

Котилася писаночка
З гори на долину,
Прикотилась простісінько
До нас у гостину.

А за нею йде Великдень,
Несе білу паску,
Дзвонить в дзвони,
Розсипає радощі і ласку.

А накінці гаївочки
Хороводом в’ються,
Пісеньками видзвонюють,
Гомонять, сміються.

Відчиняймо воротонька,
Гостеньків вітаймо,
„Христос воскрес!” — разом з нами
Усі заспіваймо!

„Христос воскрес!” — защебече
Пташка на ліщині,
„Христос воскрес!” — прошепочуть
Фіалочки сині.

„Христос воскрес!” — загомонять
На дзвіниці дзвони,
„Христос воскрес!” — озвуться
Зорані загони.

„Христос воскрес! — привітає
Нас рідна землиця. —
Киньмо смуток, хай сьогодні
Кожний засміється!”

„Воістину! — відповідять
Діточки з батьками. —
Росте в серці в нас надія,
Великдень між нами.”

1. З яким настроєм написано вірш?

2. Хто радіє воскресінню Христа?

3. Поясни зміст речення: *„Росте в серці в нас надія, Великдень між нами"*.

4. Які традиції побутують серед українців на Великдень?

5. Склади твір „Великдень" за поданим початком і запиши його до зошита або до книжки-саморобки.

Великдень — найкрасивіше весняне свято.
До нього люди готуються заздалегідь.

За Романом Завадовичем

Перші крашанки

Коли Галя була ще маленькою, вона дуже раділа крашанками, отими великодніми кольоровими яєчками, синіми, жовтими, червоними. Вона думала, що червона крашанка походить від червоної курочки, синя — від синьої, зелена — від зеленої і так далі.

— Але де ж ті червоні, сині й зелені курочки, коли я скрізь бачу лише білі, чорні або зозулясті? — питала сама себе Галя.

Нема ради, треба піти запитати в дідуся.

— Дідуню, звідки беруться крашанки?

— Їх фарбують, — відповідає дідуньо.

— А нащо?

— На пам’ятку, дитино! На пам’ятку великого Христового чуда. Ось ти сідай коло мене, а я розкажу тобі великодню легенду про перші крашанки.

Цього не треба Галі два рази казати. Сіла на стільці, склала ручки на колінах, наставила вушка і слухає.

— Як Ісус, ворогами замучений, помер на хресті, то Його похоронили в кам’яній могилі, привалили каменем і поставили воїнів, щоб, мовляв, Ісусові учні не вкрали тіла. Стоять воїни день, стоять другий біля могили, а третього дня вдосвіта сталося щось незвичайне: над могилою засяяло ясне-преясне світло, і блиск осліпив сторожу... Від несподіванки вони попадали на землю. Все ж вони побачили, як ангел Господній підняв важку кам’яну плиту, і з могили вийшов Христос.

Воїни схопились на ноги і з переляку повтікали. Вони побігли у місто до свого сотника і, дрижачи від страху, розповіли йому, що Христос воскрес.

Сотник тоді якраз снідав. Перед ним лежало кілька варених яєць.

— Це неправда! — закричав сотник до воїнів. — Хіба може бути, щоб мертвець, який два дні пролежав у могилі, ожив?

— Так, він ожив! — запевняли воїни, але сотника не переконали.

— Це неможливо! — кричав він. Хіба може так бути, щоб ніч стала днем, а вода вогнем? Або... або... щоб ці білі яйця стали червоними? Тіло Христа викрали його учні, а ви дали себе залякати, обдурити, і дозволили їм це! Га, не минути вам покарання!

Воїни впали перед лютим сотником на коліна, запевняючи його, що вони не винні. Та сотник, оскаженілий від гніву, не слухав їх. Нараз його погляд упав на тарілку з яйцями і... Що це таке? Всі яйця на тарілці були... червоні!

Захитався сотник, зблід, і — повірив. Повірив, що Христос — правдивий Бог і що Він направду воскрес. То було чудо, одне з багатьох чудес Великодня.

З того часу, дитинко, на пам'ятку того чуда побожні християни фарбують яєчка. Це дуже давній, хороший звичай. Крім крашанок, українці й інші народи вміють розмальовувати писанки всілякими взорами. Писанки і крашанки — це прикраса великоднього столу.

1. Про який гарний звичай ти дізнався?

2. Чи вмієш ти розписувати писанки?

3. Прочитай ще раз уважно цю легенду і перекажи її своїм родичам, знайомим.

Як я звуся?

(Загадка)

Як уродилось, то було я біле,
Тепер, подивіться, рябеньке я ціле.
Мені змалювала Оксаночка бочки
У жовті, червоні і білі квіточки.

Лежу на столі коло круглої паски,
Моргаю до сиру, тулюсь до ковбаски,
До хрону, до масла, до баби сміюся.
Ану відгадайте лишень, як я звуся?

Мати — то сонечко рідне

У різних країнах світу у другу неділю травня відзначають День матері.

Свято української матері започатковане в 1929 році. Довгі роки ми не мали змоги його святкувати, а тепер воно знову повернулося до нас.

Хай серце підкаже тобі, як вшанувати рідну матусю, як додати їй сили до щоденної праці. Учися ж старанно, щоб вирости й гідно їй прислужитися своїм розумом, талантом, здібностями.

Хай Пречиста Діва Марія допомагає тобі у цьому.

Леонід Полтава

Три матусі

Є у кожної дитини,
навіть сиротини,
наша мати солов'їна —
рідна Україна.

Є у кожної дитини
матінка єдина,
та, що любить нас і дбає,
розуму навчає.

І у кожному серденьку
є і буде жити
Божа Мати — наша Ненька,
Мати всього світу.

1. Як ти вважаєш, чому автор назвав вірш „Три матусі"?

2. Що ти відчуваєш, промовляючи слова: *мама, матуся*. Продовж речення: *Матінка єдина, ...*

3. Поміркуй, чому рідну Україну автор назвав нашою матір'ю солов'їною? А як ще її можна назвати?

4. Поясни, як ти розумієш третю строфу вірша.

Микола Сингаївський

Колискова мені й землі

Колискова пісня, колискова —
то найперша материна мова.
Пахне вона м'ятою і цвітом,
чебрецевим і суничним літом.
Пахне молоком і споришами...
Скільки в ній ласкавості і шани,
скільки в ній тривожності людської,
і надій, і сивини гіркої...
Колискова пісня, колискова —
то солодка материна мова.

1. Що ти відчуваєш, читаючи вірш?

2. Яка „найперша материна мова"? З чим її порівнює автор?

3. Пригадай мамину колискову. Заспівай її.

4. Як ти розумієш зміст виділених рядків?

5. Поясни значення прислів'я: *„Хто материну мову забуває, той матері не шанує"*.

Олена Цегельська

Щасливий мамин день

Ганнуся мала приятельку Софійку. У Ганнусі були батьки, а Софійка була сиріткою. На прохання Ганнусі вихователі дитячого будинку не раз дозволяли Софії перебувати в Ганнусинім домі, а під свято чи неділю навіть дозволяли їй там заночувати.

То ж то була радість для обох дівчаток! Не було кінця іграм, веселощам у дитячій кімнаті. Всі ляльки, ведмедики мусили брати участь у цих іграх.

Не так було вчора, напередодні Маминого дня. Обидві дівчини щось довго шептали, то бігали до магазину, то приносили якісь пакуночки під фартушком. Одним словом, у великій таємниці від мами приготовляли якусь несподіванку. Лише тато міг дещо про ці таємниці довідатись.

І прийшов цей великий день. Раненько схопились дівчатка з постелі. Допомогли одна одній одягнутись, причесатись, а потім почали готувати для мами дарунки і повторювати віршика. Чекали нетерпляче, поки Ганнусин тато дасть їм знати, що вже пора скласти мамі побажання. Нарешті відкрилися двері вітальні, і тато попросив дівчаток увійти.

Тут сталася велика несподіванка. Крізь відкриті двері ввійшла сама Софійка-сирітка. Ганнуся-доня залишилася в своїй кімнаті й лише заглядала крізь щілину прохилених дверей.

Софія привітала маму, побажала їй всього доброго, розповіла вірш і подала квіти. Мама, зворушена побажанням сирітки, пригорнула її до грудей і міцно поцілувала. Щойно тоді на заклик тата ввійшла несміливо Ганнуся. Вона спинилася, зніяковіла й мало не заплакала. Мама протягнула до неї руки:

— Що з тобою, дитино? Ходи ближче!

І пригорнула доню до себе.

— Мамусю! — сказала Ганнуся крізь сльози. — Я навмисне пустила Софійку першою, хотіла, щоб мама обняла її, а потім мене. Бо ви мене пестите щодня, і я маю вас цілий рік. Нехай і вона знає, як то любо, коли доню приголубить „рідна" мама! І це... це моя велика несподіванка.

Хвилинку всі мовчали. Потім мама притулила обидві дівочі голівки до грудей і погладила їх.

— Ганнусю, чи ти дуже любиш свою подругу Софійку? — запитала мама.

— Дуже! Я ніколи не хотіла б розлучатися з нею!

— І не будеш розлучатися! — сказав поважно тато. — Від сьогодні Софійка залишається у нас назавжди — як наша друга доня. Ти, Ганнусю, не маєш ні брата, ні сестрички. І от сам Бог посилає тобі сестричку, бо дав нам знак через твої **слова!**

Ганнуся схопила свою нову сестричку за руки: стала на радощах стрибати, вигукувати:

— Сестричка! Сестричка! Моя, моя назавжди!

Мама встала й подала татові руку.

— Дякую тобі, мій друже! Сьогодні великий для мене „Мамин день".

1. Поділи оповідання на частини і придумай заголовки до кожної з них.

2. Розкажи уривок, який тебе найбільше схвилював.

3. Як ти оцінюєш вчинок Ганнусі та її батьків?

4. Чи доводилось тобі робити комусь добро, приємність? Що ти відчував?

5. Продовж речення: *Милосердя — це ... . Щастя — це ... .*

6. Розкажи, як ти готуєшся до маминого свята?

Як мати стала зозулею

(*Легенда*)

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила

рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей нема чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовить тихо до дітей:

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води, — одказують діти.

— Візьміть глечик, — каже мати, — підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай сестра іде.

Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

— Я не маю хустки запнутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

— Піди, Івасику, принеси мені водички.

— Я не маю в що вдягнутися, — одказує той.

Так ніхто й не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір гратися, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчик саме вбіг у хату, бачить — мати вже стає зозулею, став гукати до братів і сестрички:

— Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схопили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

— Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

— Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, діти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли і бігли, збиваючи по грудках ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинками: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали тоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.

1. Які слова ти зустрів уперше? Чи можеш пояснити самостійно їхнє значення?

2. Що тебе вразило в легенді?

3. Добери 7 слів-ознак, щоб схарактеризувати дітей.

4. Що б ти міг їм порадити?

5. Чи хотів би ти включитися в події, які розгортаються в легенді?

6. Підготуйтеся до читання тексту в особах. Чиї слова ти вибрав би для читання?

Антін Лотоцький

Павлусева недуга

Маленький Павлусь занедужав. Гарячкує. Ненечка його увесь час біля нього. Вже п'яту ніч ока не заплющила. Прикладає йому холодні компреси на чоло, то ліки подає, що їх лікар приписав.

Бліденька вже, бідненька така. Хоч батечко просить, щоб пішла хоч трошки переспатися, що він заступить її, буде біля постелі Павлуся, вона не хоче.

— Ні, ні, я залишусь! — все відповідає. — Яке мені спання, коли Павлусь недужий!

І сидить. Як Павлусь засне, то й ненечка приклонить голову на постелі в його ногах. Засипає. Та тільки Павлусь ворухнеться, ненечка вже на ногах.

І так уже п'яту ніч. Павлусь був дуже хворий, маячив у гарячці, кидався.

Та по п'ятій ночі полегшало йому. Був лікар і казав, що криза вже минула, недуга переломилася, й Павлусь поволі буде вертати до здоров'я. Ненечка мов ожила, повеселіла. Та далі зорила день і ніч біля Павлуся. Ліки подавала щогодини, постіль перестелювала, щоб Павлусеві було вигідно лежати.

Лежить Павлусь, усміхається та думає собі:

— Яка добра моя ненечка.

Одного дня був лікар і сказав:

— Ну, Павлусю, подякуй ненечці, що живеш. Це не я врятував тебе, а ненечка твоя. Ти вже був одною ногою на тому світі. Та ненечка не відступала від твоєї постелі ні на хвилиночку й врятувала тебе.

А Павлусь подумав:

— Добра, добра моя ненечка! Я все буду її любити, так дуже любити!..

1. Прочитай правильно слова і поясни їхнє значення: **неду́га**, **компре́си**, **мая́чив**, **кри́за**.

2. До слова *недуга* добери з тексту спільнокореневі слова.

3. Поспостерігай, як змінюється вигляд матері залежно від стану здоров'я сина. Прочитай, якою вона була в час недуги Павлуся і після його одужання.

4. Чому в народі кажуть: „*У дитини заболить пальчик, а в матері серце*"?

5. Уяви себе на місці Павлуся. Як би ти закінчив оповідання?

6. Продовж речення: *Матінка пестить, виряджає, зустрічає, ...*

Прислів'я і приказки

Мами ні купиш, ні заслужиш.

Любов Голота

Найрідніша

— Хто розкаже мені казку,
Хто щедріший всіх на ласку?
— Ти, мамусю, наймиліша,
в цілім світі — найрідніша!

— Хто нас ніжить і голубить,
пестить, гладить ніжно й любо
пригорає до серденька?
— Ти, моя найкраща ненько!

1. Які почуття передала поетеса у вірші? Які пестливі слова вона для цього використала?

2. Склади і запиши до зошита або до книжки-саморобки невеликий твір або вірш „Найрідніша".

Іванна Блажкевич

Чи є в світі що світліше?

Чи є в світі що світліше,
Як мамині очі,
Що все зорять за дітками
Вдень і серед ночі?

Чи є в світі що миліше,
Як мамині руки,
Що працюють для дитини
Щиро, без принуки?

Чи є в світі що щиріше,
Як серденько мами,
Яке б'ється для дитини
Днями і ночами?

Чи є в світі що дорожче,
Як мама кохана,
Що трудиться для дитини
До ночі від рана?

Зоря́ть — стежать, наглядають.
Без прину́ки — без примусу, силування.

1. Читаючи вірш, голосом передай свою любов і повагу до мами.

2. Які слова найповніше передають замилування поетеси матір'ю?

3. За віршем склади твір „Моя матуся", використовуючи порівняння. Запиши його до зошита або до книжки-саморобки.

4. Задумайся, чому слово мама найдорожче для всіх людей.

5. Чим ти можеш віддячити дорогій неньці за її материнську турботу?

6. Вивчи вірш напам'ять.

На порозі красне літо

Марійка Підгірянка

Ой літечко, літо, квітами увито,
Де ступиш ногою — золотиться жито.
Золотиться жито, сади дозрівають,
Пташечки щебечуть, і діти гуляють.

Михайло Стельмах

Літо, літечко!

(Уривок з повісті „Щедрий вечір”)

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас достигають суниці, достигають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок.

Це теж, прихиляючи небо до землі, говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли сунички засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються, як спромоглися на такий беззахисно-чистий цвіт. А згодом над ними по-дитячи нахиляють головки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею. Я тепер лягаю і встаю, накупаний цими пахощами, —

літо,
літечко!..

Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі.

А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..

Та вже знайома рука лягає на плече і знайомий голос нахиляється до твого сну:

— Вставай, Михайлику, вставай.

— Ма-мо, іще одну крапелиночку...

— Струси цю крапелиночку.

— Ой...

— Гляди, ще боки відіспиш. Тоді що будем робити?

Рядно і тепло спадають із тебе, ти увесь збираєшся у грудочку, неначе волоський горіх, вростаєш у тапчан. Та хіба це пособить?

— Вставай, вставай, дитино, — виважує мати зі сну. — Вже вікна посивіли, вже прокидається сонце.

Сонце? А ти ще бачиш місяць, як його з лісу виносять на рогах корови, що теж пропахли суницею.

На тебе, на твої пошматовані видіння знову падають слова, немов роса; ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаєш кулаки до очей, а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля, що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос, —

літо,

літечко!

1. Що з описаного у тексті можна побачити, а що почути?

2. Яка картина народження літа найбільше подобається Михайликові? А тобі?

Ігор Січовик

Літо

(Скоромовка)

В небі ластівка летить.
В лісі листя шелестить.
Воду п'є лелека.
Сонце палить. Спека.
Дозріває жито,
Вже настає літо.

Тарас Шевченко

Світає...

(Уривок з комедії „Сон")

... Світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.

1. Підготуйся і прочитай вірш виразно. Подумай, як голосом передати захоплення красою світанку.
2. Поясни вислів *„край неба палає"*.
3. Якими словами поет змальовує небо, степи, лани, сади, тополі як живі істоти?
4. Як ти думаєш, про яку пору року йдеться у вірші?
5. Вивчи вірш напам'ять.

Прислів'я і приказки

Сонечко встане, то й ранок настане.

Ірина Прокопенко

Сонце, сонечко та соняшник

Починався чудовий літній день. На листі переливалися всіма барвами райдуги крапельки роси, співали птахи, тягнулися до Сонця квіти, а над ними басовито гудів Джміль:

— Ж-ж-жарко... ж-ж-жарко...

Йому й справді було жарко, дуже жарко літати з квітки на квітку і збирати сік — нектар.

— Ж-ж-жорстоке Сонце, ж-ж-жорс-токе, — гудів Джміль.

Почуло Сонце та й каже:

— Кожен день я проміння на землю посилаю, щоб пташки співали, щоб люди бронзовіли, а ... він мене жорстоким назвав...

Образилося Сонце та й сховалося за хмару. Похмуро на світі стало. Квіти пелюстки згорнули, птахи замовкли, мурахи входи та виходи своїх домівок закривати почали.

— Що робити? Що робити? Як без Сонечка прожити? — зашепотіли Дерева.

— Я тут, ось я, — сказав хтось тоненьким голоском, і всі побачили маленького жучка, червонокрилого, якого і справді Сонечком звали.

— Хто ти? — здивувалися всі.

— Я — Сонечко.

— А ти можеш землю зігрівати? — спитали Дерева.

— Ні, — відповів жучок.

— А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

— Ні, не можу...

— А щоб люди засмагли?

— І цього не вмію, — зітхнуло Сонечко. — Я тільки попелиць знищую, кліщиків павутинних та інших дрібних шкідників.

— І на тому тобі, Сонечко, спасибі, — вклонилися Дерева і знову зашепотіли: — Що робити? Що робити? Як без Сонечка прожити?

— Може я допоможу? — спитав Соняшник. Він теж був на Сонце схожий: кругла голівка у жовтогарячих променях...

— А ти можеш землю зігрівати? — спитали Дерева.

— Ні, — відповів Соняшник.

— А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

— Ні, не можу.

— А щоб люди засмагали?

— І цього не вмію, — зітхнув Соняшник, — я тільки олією людей годую.

— І на тому тобі, Соняшник, спасибі, — вклонилися Дерева.

А Джміль знову загудів:

— Ж-ж-жаль, квіти пелюстки згорнули, ж-ж-жаль...

— Жаль? — обурилися Дерева. — А хто Сонце образив, хто його жорстоким назвав? Все ти, все ти, Джмелю?

Вони так розхвилювалися, так розгойдалися, аж вітер піднявся.

Розігнав вітер хмари, виглянуло Сонце, посміхнулося привітно. Зраділи Дерева, пташки защебетали, квіточки розкрилися, а Джміль над ними загудів:

— Ж-ж-жарко... Але не дуже, але не дуже...

1. Визнач, який це твір за жанром – оповідання, казка, байка чи легенда. Як його слід читати?

2. На кого і чому образилося Сонце?

3. Що спільне, а що відмінне між сонцем, сонечком та соняшником?

4. Знайди рядки, в яких описано, яку користь приносить сонечко.

5. Поділи текст на частини. Придумай до кожної з них заголовок.

Андрій Кондратюк

Свято тополі

Із давніх часів у нашому народі збереглося Свято тополі. Обирали найстрункішу дівчину, піднімали їй руки над головою, на них вішали хустки, стрічки, намисто і водили її селом, полем, лугом, співаючи:

Стій, тополенько, стій, не розвивайсь,
буйному вітроньку не піддавайсь...

У суботу перед зеленими святами — Трійцею — гілки тополі разом з гілками інших дерев втикали у ворота, щоб відігнати нечисту силу.

На Купала також „водили тополю”. А в котрій хаті дівчинка народилася, то на видному місці біля обійстя маленьку топольку садили. Існувало й повір’я: якщо дитина горбата, треба стати під тополею, міцно обняти її, і вона „забере горб”.

Як відгомін минувшини зворушує оповідь про те, як четверо полонянок з неволі втікали. Про них лише тополі нагадують: „Високі, стрункі, мов стрілки, здіймаються в чисте небо чотири тополі зелені: балакають з вітром, вітаються з сонцем, без вітру шепочуться поміж собою, а темної тихої ночі співучеє море гукає до них приязненько”.

Як символ рідної землі, України, змальовує тополю Василь Симоненко:

І коли впадеш ти на чужому полі,
прийдуть з України верби і тополі...

Щось справді осяйне, оберігаюче є в цьому дереві:

Тополі по волі
стоять собі, мов сторожа,
розмовляють з полем.

(Т. Шевченко)

Наші предки на честь цього дерева називали й поселення: Тополі, Тополівка, Тополя, Тополеве, Топольне.

1. Як ставилися українці до тополі?

2. Які народні свята й повір'я пов'язані з цим деревом.

3. У яких творах оспівується тополя?

4. Продовж речення: Верба, ..., ..., – символи України.
Виноград, ..., ..., – символи Молдови.

Олесь Гавриленко, Андрій Коваленко

Ой на Купала-Купалочка!

З самого ранку вулицями села ходять дівчата-підлітки з оберемками польових квітів; деякі сплели з них вінки. Перед заходом сонця на вигонах, біля річки збираються дівчата з квітами та вінками в руках. Хлопці приносять зрубану розлогу вербу. Це — Купайло.

Дівчата обмітають довкола верби галявину, посипають її чебрецем, м’ятою та іншим духмяним зіллям, а гілки заквітчують васильками, сокирками, убирають рожою і ружою, чорнобривцями, червоним маком. На самім вершечку — вінки з калини та барвінку. „Вже!” — гукає одна з дівчат, показуючи на небо, де засвітилися перші зорі.

Подруги одягають вінки, стають навколо верби, беруться за руки і, повільно кружляючи в хороводі, співають:

Ой на Купала-Купалочка
не виспалася Наталочка.
Почала бігти дрімаючи,
на кілки ніжки збиваючи.

Приточи, Боже, більше ночі
на Наталчині чорні очі.

Неподалік — хлопці, один з них на сопілці підіграє дівочому співу. Хлопці-підлітки бігають, басують, а маленькі дівчатка у вінках і собі ставлять гілочку верби, теж хороводять, наслідуючи старших.

Бабусі та молодиці з немовлятами сидять осторонь, і кілька поважних дядьків попахують люльками. Дівчата запалюють „гільце" — невеличке деревце — й танцюють навколо нього, співаючи та перескакуючи його — зі сміхом, криками, жартами. Пізніше купальські вінки разом із гіллям кладуть на городі, щоб гарним був урожай.

В окремих місцях роль Купайла виконує вродлива дівчина у вінку. Її саджають у неглибоку ямку, наповнену плетивами з квітів, зав'язують очі. Вона роздає вінки іншим дівчаткам, які танцюють навколо неї, і ворожить на вінках. Котра з дівчат дістане вінок із свіжих квітів, вийде цього року заміж. Потім дівчата втікають від Купайла на воду „заворожувати собі красу", для чого роздягаються і обливаються водою, пускають на воду вінки, стежать: в яку сторону попливе, там і суджений.

Свято Івана Купала припадає на літнє сонцестояння (7 липня за сучасним календарем): ніч найкоротша, день найдовший.

У літописах читаємо, що ця пора породила традицію, пов'язану як із сільськогосподарськими роботами — замовляння врожаю, так і з початком шлюбного періоду. Тож обрядове дерево в купальських піснях виступає і як символ дівочої краси, пори дівочності. Ще раніші згадки показують купальське дерево як небесне, що породжує вогонь тертям гілок одна об одну. Це ріднить дерево з сонцем як із джерелом вогню. Сонце ж у купальських іграх переноситься на землю у вигляді колеса, що мало колір жовтогарячої квітки крокоса:

Кроковеє колесо
вище тину стало,
много дива видало.

У деяких народів купальські вогні замінюються опаленням колеса, обвитого соломою. Огненне, воно котиться з пагорба, розсипаючи

іскри. Існує повір'я, що коли колесо прокотиться половину шляху, не згаснувши, буде багатий врожай.

Народ пов'язує розкладання багаття та стрибання через нього із звільненням від ворожої сили, хвороби, смерті, злих міфічних істот. Адже період Купала — це також час діяння надприродних сил, русалок, мавок, упирів і відьом, тому від них охороняються всілякими засобами, кладуть на підвіконня жальну кропиву, в стайнях — осикове дерево. Спалення ж Купали — це обряд звільнення людини від смерті, символ її перемоги над небуттям.

У ніч на Івана Купала цвіте папороть...

Здавна в народі були сміливці, які хотіли здобути її квіт. Адже все зілля було дане від бога, папороть — від чорта.

За народними повір'ями, опівночі брунька папороті з тріском розкривається і ... розпускається жовтоогненна квітка; лише на мить невимовний блиск її освітлює усе довколишнє, а після цього вона зникає. Кажуть, при цьому чути щебетання, ніби пташини.

Вважалося, хто встигне зірвати жовту квітку, той здобуде чарівну силу, яка допоможе знаходити закопані скарби, передбачати долю людей, лікувати хвороби...

Природа ж цієї сили нечиста, тому квіт папороті може зробити людину багатою, але ніколи — щасливою...

1. Перечитай самостійно опис народних звичаїв. Зверни увагу на те, що виконання і дотримання його в різних місцях має свої відмінності. Які ж? Чи ти запам'ятав їх? Розкажи.

2. Влітку, на канікулах, постарайся на власні очі побачити це красиве народне дійство. Воно створить тобі гарний настрій, переконає в мудрості наших предків, викличе бажання і самому дотримуватися їх.

Прислів'я і приказки

На Івана Купала баба муки не мала, на свято Петра пирогів напекла.

Після Івана Купала не треба жупана.

Загадка

Сонце пече,
липа цвіте,
жито доспіває..
Коли це буває?

Наталя Забіла

На річці

Посмалилися носи,
Загоріли плічка.
Ми щодня тепер усі
Ходимо до річки.

Тече ріка крізь лісок,
Блискотить сріблисто.
А на березі пісок,
Золотий та чистий.

І на цьому бережку
За одну хвилинку
Можна з вогкого піску
Збудувать будинки.

Насадить круг них сади,
Викопать озерце,
З річки в озеро води
Наносить відерцем.

Сонце весело блищить,
Дужче припікає.
Річка хвильками плющить,
Діток закликає:

— Будівельникам привіт!
Добра ваша праця,
А по праці, мабуть, слід
В річці покупаться.

Ну, звичайно, кожен з нас
Викупатись хоче!
Пострибали в воду враз,
Аж вода клекоче.

Хвильки плещуть на пісок,
Сміх веселий ллється,
А на березі лісок
Дивиться й сміється.

1. Яким настроєм пройнятий вірш?
2. Як описано розваги дітей на річці? Розкажи.

3. Підготуйся до виразного читання вірша. Подумай, як треба передати радість, задоволення дітей.

Прислів'я і приказки

Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.

Скоромовка

Біля скирти, біля кіп
Казав Пилипу Прокіп:
— Я біля кіп картоплю пік,
Опік руку біля кіп.

Василь Довжик

Акровірш

Двох ворон і галок трьох
Охопив переполох:
Щось сипнуло, мов горох.

Анатолій Костецький

Канікули

„Канікули! Канікули!” —
співає все навколо.
Канікули, канікули,
канікули у школі!

А що таке „канікули”?
Це — літні дні барвисті,
це час, коли вам ніколи
хоча б на мить присісти,

Бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.

Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спини
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину...

Це час, коли за друзями
ми скучим — як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше
знов до школи!..

1. Яким тоном треба читати цей вірш (спокійним, схвильованим, веселим)? Чому?

2. До слів *мчати*, *наввипередки*, *підсмажувати*, *хлюпатися* добери близькі за значенянм.

3. Як ти плануєш провести літні канікули? Запиши свої бажання у книжку-саморобку. У кінці літа перевір, чи здійснилися твої мрії.

☺ *Усміхнімось!*

Тепер канікули

— Скільки днів у липні? — запитала мати сина.
— Не знаю.
— І як же це так? Ти ж до школи ходиш.
— А в нас тепер канікули.

Кость Вагилевич

Боже, дякую Тобі

Боже наш, Всесильний Отче,
Дякую Тобі за сонце
І за ввесь Твій любий світ:
За повітря, воду, хліб,
За одежу й теплу хату,
Дякую Тобі, наш Тату.

Зразки тестів

ТЕСТ. Здрастуй, осінь! Здрастуй, школо! *Повторення*

Прочитай уважно текст і виконай завдання*.

Перший місяць осені за календарем – вересень. Вересневі дні ще теплі, наче літні. Та подих осені вже відчутний у вечірній і нічній прохолоді. Сонце вже не таке гаряче, як улітку, а ласкаве, лагідне. Повітря прозоре й легке. В ньому далеко чути кожен звук. Проте зменшення світла і зміна кольорів у природі вказують на осінь. Золотяться ліси і гаї. Устеляються першим жовтим листям доріжки.

Ось такий він, вересень!

1. У цьому тексті йдеться: 2 б.

А. Про осінь. Б. Про перший осінній місяць вересень.
В. Про сонце і вітер.

• Запиши літеру, що позначає правильну відповідь.

2. Запиши відповіді на питання за змістом тексту. 20 б.

1. Як називається перший осінній місяць?
2. Які вересневі дні?
3. Яке сонце?
4. Яке повітря?
5. Яким стає листя у вересні?

3. Добери заголовок до тексту. Запиши. 3 б.

4. Слова *осінь, ліс, природа* – іменники. 1 б.

1. ***Так*** 2. ***Ні***

• Запиши правильну відповідь.

5. Склади звукову модель слова *осінь*. Запиши. 3 б.

6. Добери з тексту два слова з довгим м'яким звуком [ц':] і запиши їх. 4 б.

7. Перепиши, вставляючи, де потрібно, пропущені літери. 5 б.

Вітер підхоплює кр...латі насінинки б...рези й липи, клена й сосни й переносит... їх на далекі відстані. На своїх парашутах з легких пушинок подорожуют... з місця на місце й насінини кул...баби.

8. Запиши речення. Підкресли підмет і присудок. 4 б.

Устеляються першим жовтим листям доріжки.

Усього: 42 б.

* *Примітка.* Даний алгоритм стосується всіх тестів – якщо в тесті допущені орфографічні й пунктуаційні помилки, то від загальної кількості балів віднімаються:

за 2 помилки – 1 б.; за 5 помилок – 3 б.;
за 4 помилки – 2 б.; за 7 помилок – 4 б.

ТЕСТ. Осінь така мила. *Звуки і букви*

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Пролинуло літо, як на крилах, і настала осінь. У лісі ледь-ледь шаруділо листя і ніби хтось тихо ходив попід березами й кленами. І де не пройде – там листя ставало золоте й червоне. Мабуть, то й ходила осінь, тільки так, щоб її ніхто не бачив.

Уже не впізнати було рідного лісу, рідної галявинки, рідного ставка. Квіти пов'яли і посохли, травиця пожовкла. Усі були заклопотані, всі готувались до зими. Жучок літав то туди, то сюди і не знав, що йому робити. Пташки збиралися зграйками і співали, але вже не так, як улітку – весело та дзвінко, а так сумно і журно:

Осінь ходить по діброві
Золотить листки кленові.
Прощавай, наш рідний гай.
Летимо в далекий край.

(*Оксана Іваненко*)

1. Про яку пору року йдеться в тексті? Відповідь запиши одним реченням. 2 б.

2. Який тип мовлення покладено в основу тексту? Запиши літеру, що позначає правильну відповідь. 1 б.

А. Розповідь *Б.* Опис *В.* Міркування

3. Прочитай визначення. Запиши одним словом. 4 б.

1) Потік води, що б'є з-під землі. 2) Предмет, в якому можна побачити абсолютно точне своє відображення. 3) Комаха, яка добуває мед. 4) Пташиний рот.

4. Запиши слова у потрібній формі. 3 б.

(Що?) **колір** – (який?) ... . (Що?) **лід** – (на чому?) на ... . (Який?) **осінній** – (якого?) ... .

5. Від поданих дієслів утвори й запиши іменники. 4 б.

Знати - ...; навчати - ...; уміти - ...; читати - ... .

6. Запиши слова, вставляючи попущені літери. 5 б.

Сте...ка, ла...ка, жа...ка, ні...ка, ду...ки.

7. Спиши, вставляючи пропущені букви. 12 б.

Влі...ку небо син...го кол...ру. Але зараз осін.... Небо пот...мніло. Листя на д...ревах опало. Ласті...ки і солов...ї вже відл...тіли. Готуют...ся до відл... ту журавлі та л...леки.

8. Випиши з тексту О. Іваненко два слова, в яких звуків більше, ніж літер, і два слова, в яких звуків менше, ніж літер. Зроби звуко-буквений аналіз одного з них. 8 б.

9. Напиши твір-мініатюру (5-6 речень) за однією із тем: *Осінь в парку. Осінь в лісі. Осінній день.* 10 б.

***Усього:* 49 б.**

ТЕСТ. Вчимося дружити! *Іменник*

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Влітку були якось Петько з Миколкою в лісі. Суниць вони назбирали мало, зате двох їжаків зловили. Понесли хлопці їжаків додому, кожний до себе. Минуло кілька днів. Знову зустрілись хлопчики і засперечалися, хто з них більше любить свого їжака. Петько хвалиться, що годує їжака молоком, всякого ганчір'я намостив у кутку комори, щоб добре було спати йому.

– А що ти зробив для свого їжака? – питає Миколу.

– Нічого, – хмуро відповів хлопчик.

– От бачиш, – сказав Петько, – не любиш ти свого їжака.

– Ні, люблю, – заперечив Микола, – я його оце до лісу відніс, випустив на волю.

(За О. Буценем)

1. Де і коли відбуваються події в прочитаному тексті? Дай відповідь на питання одним поширеним речення. 3 б.

2. Добери до тексту заголовок і запиши його. 3 б.

3. До якого типу належить прочитаний текст? 1 б.

А. Розповідь. *Б.* Опис. *В.* Міркування.

4. Випиши з тексту два власні іменники і добери до них загальний. 3 б.

5. Добери в тексті і запиши по два іменники-назви істот та неістот. Визнач, якого вони роду. 8 б.

6. Запиши подані іменники у формі множини. 6 б.

Лебідь - ... . Око - ... . Ніч - ... .
Кінь - ... . Друг - ... . Ріг - ... .

7. Зміни форму слів або добери спільнокореневі, в корені яких чергувалися б приголосні звуки: г/з/ж; к/ц/ч; х/с/ш. 6 б.

Друг - ... . Молоко - ... . Комаха - ... .

8. Як ти гадаєш, хто з хлопчиків краще поставився до їжачка? Чому? Свої міркування запиши у вигляді зв'язного тексту (4–5 речень). 8 б.

***Усього*: 38 б.**

ТЕСТ. Ти добро лиш твори повсюди. *Дієслово*

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Пилипко по дорозі до школи знайшов ручку. Писала вона двома кольорами – синім і червоним. Треба тільки по черзі натискати. Прийшов до школи та й став писати знайденою ручкою. На перерві до нього підходить Петрик. Подивився на ручку та й каже:

– У мене така була... Загубив...

Пилипко відчув, як усе тіло його немов жаром обсипало. Він боявся підвести очі. Ледве дочекався, доки Петрик відійшов. Після уроків Пилипко

рушив додому не тією дорогою, що завжди ходив. Ішов берегами, через греблю. На мосту зупинився. Вийняв з кишені ручку. Довго дивився на бурхливий водоспад, за яким чорнів вир. Кинув ручку у той вир і побіг додому. Наступного дня на перерві до нього знову підходить Петрик.

– А де ж твоя ручка? – питає.

– Я теж її загубив, – каже Пилипко.

– Як це дивно..., – прошепотів Петрик.

Тієї ночі Пилипко майже не спав.

(В. Сухомлинський)

1. Прочитаний текст-опис. 1 б.

1. ***Так*** 2. ***Ні***

• Запиши правильну відповідь.

2. Розташуй дієслова в тій послідовності, в якій відбувалися події. 7 б.

Прийшов, кинув, прошепотів, знайшов, не спав, відчув, рушив.

3. Дай письмові відповіді на питання за змістом прочитаного тексту. 8 б.

1. Як звали героїв тексту?
2. Що знайшов Пилипко по дорозі до школи?
3. Що відчув Пилипко, коли до нього підійшов Петрик?
4. Що зробив хлопчик зі знайденою ручкою?

4. Який із запропонованих заголовків найбільш точно відбиває тему прочитаного тексту? 1 б.

А. Пилипко *Б.* Чому не спиться Пилипкові?

В. Злощасна ручка *Г.* На перерві

5. Поясни значення висловів: *немов жаром обсипало – ...; боявся підвести очі – ...*, дібравши і записавши відповідні слова з довідки. 2 б.

Довідка: засміявся, розхвилювався, подивитися, сказати.

6. Запиши прислів'я, яке найбільш точно розкриває головну думку прочитаного тексту. 2 б.

А. З нечесної справи добра не буде.

Б. Приятеля легше знайти, ніж зберегти.

В. Справжнього друга за гроші не купиш.

7. До поданих дієслів *загубив; побіг; підійшов; білів* добери антоніми з тексту. Запиши. 4 б.

8. Дієслова *писати, дивитися, відчувати* запиши у формі теперішнього, минулого і майбутнього часу. 9 б.

9. Запиши речення. Дієслова, що в дужках, запиши у формі теперішнього часу. 6 б.

1. Добре діло в воді не (тонути) і в огні не (горіти). 2. Хліб (плакати), коли його ледар (їсти). 3. Хто за чуже (хапатися), той свого (позбуватися).

10. Поміркуй, чому Пилипко не спав тієї злощасної ночі. Відповідь запиши у вигляді зв'язного тексту (5–7 речень). 10 б.

***Усього*: 50 б.**

ТЕСТ. *Контрольний*

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

На перерві хтось із учнів, пустуючи, забруднив фарбою підлогу в класі. Коли вчитель прийшов на урок і побачив брудну велику пляму, то гнівно запитав:

– Хто це зробив?

Усі мовчали. Вчитель уважно придивився до дітей і побачив, що в Миколки пальці забруднені фарбою.

– Це ти? – обурився вчитель.

– Ні, не я, – відповів хлопчик.

– Як тобі не соромно! Нашкодив, а зізнатися не хочеш.

Миколка похнюпився. Він чекав, що його однокласник Василько зізнається. Але той мовчки сховав свої руки під парту.

(За В. Сухомлинським)

1. Дай відповіді на питання за змістом тексту. 4 б.

1. Що трапилося на перерві?
2. Чи зізналися діти, хто забруднив підлогу?
3. Чому вчитель вирішив, що це зробив Миколка?
4. Хто насправді був винний?

2. До якого типу належить прочитаний текст? 1 б.

3. Добери заголовок, який найточніше видбиває тему прочитаного тексту, і запиши його. 2 б.

4. Запиши словосполучення. Підкресли слова, вжиті в переносному значенні. 4 б.

Гострий ніж, гострий язик; крутий підйом, крутий характер; золоті руки, золоті сережки; розбити склянку, розбити парк.

5. Поділи для переносу слова *пальці, фарбою, подвір'я, кольоровий.* 4 б.

6. Постав знак наголосу в словах: *дошка, завдання, запитання, новий, предмет, український.* 6 б.

7. До слів *мовчки, руки, соромно* добери і запиши по 2 спільнокореневих слова. 6 б.

8. Запиши, вставляючи пропущені літери і розкриваючи дужки. 10 б.

1. Тяжко жити людині, в якої розум ле...кий. 2. Знан...я (не) меншає, коли ним діл...шся. 3. Хто за чуже хапаєт...ся, свого позбуваєт...ся. 4. Шви...кий буде слухати, а повіл...ний говорити. 5. Справжн...ого друга за гроші (не) купиш.

9. Встав, де потрібно, пропущені розділові знаки. Запиши текст. 5 б.

Що означає бути добрим сином доброю дочкою? Це означає приносити в сім'ю тільки мир і спокій радість і щастя. Не приносити тривоги горя прикрості ганьби.

10. Хто з героїв оповідання В. Сухомлинського тобі сподобався, а хто ні? Запиши свої міркування у вигляді зв'язного тексту (4–5 речень). 8 б.

***Усього*: 50 б.**

Manualul acesta este proprietatea Ministerului Educației al Republicii Moldova.

Școala _____

Manualul nr. _____

Anul de folosire	Numele de familie și prenumele elevului	Anul școlar	Aspectul manualului	
			la primire	la restituire
1				
2				
3				
4				
5				

• Dirigintele controlează dacă numele elevului este scris corect.

• Elevul nu trebuie să facă niciun fel de însemnări.

• Aspectul manualului (la primire și la restituire) se va aprecia folosind termenii: *nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător*.

Imprimat la Tipografia „BALACRON” SRL,
str. Calea Ieșilor, 10
MD-2069, Chișinau, Republica Moldova
Comanda nr. 676

9 789975 850179